UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL LINGVISTICĂ ROMÂNĂ ȘI ȘTIINȚĂ LITERARĂ

Adela MANOLII

LEXICOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Suport de curs

Aprobat
de Consiliul Calității al USM
(proces-verbal nr. 3 din 29.12.25)

Chișinău, 2025
EDITURA USM

CZU 811.135.1’373(075.8)
M 28

Recomandat pentru publicare de Departamentul de Lingvistică Română și Știință Literară (proces-verbal nr. 4 din 20.11.2025) și de Consiliul Facultății de Litere (proces-verbal nr. 3 din 25.11.2025)

Recenzenți:
Claudia Cemârtan, doctor conferenţiar, USM
Alexandra Gherasim, doctor conferenţiar, USM
Marin Butuc, doctor conferențiar cercetător, Marele Stat Major al Armatei Naționale

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAŢIONALE A CĂRŢII DIN REPUBLICA MOLDOVA

Manolii, Adela.
Lexicologia limbii române: Suport de curs / Adela Manolii; Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Litere, Departamentul Lingvistică Română şi Ştiinţă Literară. – Chişinău: Editura USM, 2025. – 199 p.
Bibliogr.: p. 197-198. – 20 ex.

ISBN 978-9975-62-987-4.

811.135.1’373(075.8)
M 28

ISBN 978-9975-62-987-4

© Adela MANOLII, 2025
© Editura USM, 2026

PRELIMINARII

Lexicologia limbii române este un curs fundamental, alături de *Fonetică*, *Morfologie* şi *Sintaxă*, având drept obiectiv general pregătirea viitorilor filologi în domeniul limbii române literare contemporane. Acest curs este destinat studenților de la Facultatea de Litere, anul întâi, licență (învățământ cu frecvență la zi și cu frecvență redusă).

Acceptând teza că limba e, mai întâi de toate, vocabular, importanţa cursului este una primordială: studenții vor însuși interdependența noțiunilor de bază ale lexicologiei, informându-se despre sensurile cuvintelor, utilizarea lexemelor în contexte potrivite, evitând confuziile, identificând corect relațiile dintre cuvinte etc. Cunoştinţele şi deprinderile practice, obţinute la cursul de *Lexicologia limbii române*, înlesnesc asimilarea materiei de studiu la celelalte discipline lingvistice – *Morfologie*, *Sintaxă*, *Stilistică* etc.

Lexicologia presupune un volum extins de cunoştinţe, pe care studenţii îl pot asimila numai în integritatea compartimentelor sale de bază: *Semasiologia, Frazeologia, Etimologia, Lexicografia*. Acestea, propriu-zis, pot fi considerate discipline lingvistice autonome. Or, luate în ansamblu, ele constituie un tot multiaspectual.

Credem că acest suport de curs constituie un *vademecum* util pentru studenții Facultății de Litere, oferind informații despre diverse aspecte ale lexicului românesc: *structura lexicală a limbii, cuvântul ca unitate lexicală în sistemul limbii, metasemia, semantica funcțională, raporturile semantice între cuvinte, lexicul limbii române din punctul de vedere al contemporaneităţii, căile şi mijloacele de îmbogăţire a vocabularului, împrumuturi şi calcuri lingvistice, arhaizarea vocabularului, frazeologia limbii române, stratificarea lexicului românesc, stilistica vocabularului românesc, stilurile funcţionale, etimologia vocabularului românesc, lexicografia românească.*

Cursul de *Lexicologie* are drept scop dezvoltarea următoarelor competențe ale studenților: a realiza analiza lexicală prevăzută în programele şcolare; a investiga lexical şi etimologic un text, o secvenţă de text, un corpus; a opera cu principalele lucrări lexicografice, de la cele de tip tezaur până la cele de tip specializat.

La sfârșitul fiecărei unități de învățare se propun câteva *sarcini* (în funcție de obiectivele propuse) și *un șir de exerciții* (care au ca scop consolidarea noțiunilor teoretice în situații practice de utilizare a limbii ca mijloc de comunicare eficientă). Astfel, fiecare unitate se constituie din trei părți:

a) repere teoretice;

b) sarcini;

c) exerciții.

Menționăm că rezolvarea exercițiilor din acest suport de curs presupune implementarea cunoștințelor teoretice asimilate, precum și consultarea studiilor lexicologice și lexicografice recent apărute. Exercițiile se dau în variate structuri comunicative cu grad diferit de complexitate, facilitând însușirea temelor și invitând chiar la discuții, la formulări de opinii proprii, la interpretarea diferitor puncte de vedere. În felul acesta, suportul de curs *Lexicologia limbii române*, fiind un isntrument de aprofundare a cunoștințelor referitoare la caracteristicile definitorii ale vocabularului românesc, este orientat spre a forma abilități de observare și detectare a detaliilor și aspectelor specifice ale problemelor discutate.

În acest suport de curs se propun și câteva sugestii privind realizarea lucrului individual al studenților, care, fiind organizat și desfășurat în conformitate cu obiectivele disciplinei, poate deveni un indice al reușitei procesului de predare-învățare a lexicologiei limbii române.

Așadar, studierea lexicologiei limbii române permite studentului atât cunoașterea problemelor teoretice ale sistemului lexical românesc, cât și asimilarea normelor literare de utilizare corectă a unităților lexicale.

Finalitățile disciplinei

a) *La nivel de cunoaştere şi înţelegere*:
- conştientizarea necesității de studiere a vocabularului sub multiplele sale aspecte: etimologic, semantic, funcţional-stilistic, al relaţiilor semantice între cuvinte (sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie); al combinatoricii lexicale, al evoluţiei semantice;
- definirea noţiunilor de bază ale vocabularului; stabilirea caracterului de sistem evolutiv; a factorilor extra- şi intralingvistici ca generatori ai schimbărilor de vocabular; a căilor de îmbogăţire a vocabularului;
- relevarea şi analiza problemelor controversate la nivelul vocabularului.

b) *La nivel de aplicare*:
- aplicarea cunoşinţelor obţinute în activitatea profesională;
- implementarea anumitor cunoştinţe de lexicologie în cadrul instruirii la alte discipline;
- asigurarea unui bagaj lexical necesar formării unor deprinderi de vorbire inteligibilă;

- utilizarea adecvată a vocabularului neologic, raportat la diferite limbaje ale comunicării.

c) *La nivel de integrare:*
- propagarea pe toate căile a normelor limbii literare la nivelul vocabularului;
- demonstrarea caracterului evolutiv al vocabularului;
- propunerea unor soluţii adecvate în cazul problemelor controversate;
- stabilirea tang/enţelor *Lexicologiei* cu alte discipline lingvistice;
- argumentarea legăturii organice dintre compartimentele de bază ale cursului.

Forme de evaluare

Evaluarea iniţială are ca obiectiv stabilirea nivelului de cunoştinţe al studenţilor (cunoaşterea unor noțiuni elementare din lexicologia limbii române). Ea se desfăşoară în scris şi presupune un test cu sarcini practice, pentru a fi evaluate cunoştinţele obţinute până la începerea cursului.

Evaluarea curentă (două atestări obligatorii) are loc pe parcursul semestrului, luându-se ca reper principalele unităţi de învăţare. Ea are valoare sumativă, ilustrând calitatea asimilării conţinuturilor din cadrul cursului.

Lucrul individual este axat pe studierea independentă a unor aspecte din cadrul cursului. Aprecierea calităţii produselor se face în cadrul seminarelor, precum şi de către profesor la sfârşitul semestrului.

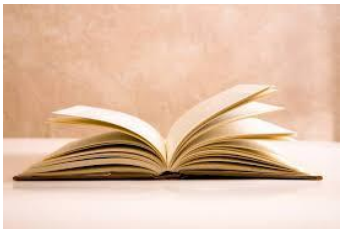
Evaluarea finală se desfăşoară sub formă de examen şi are ca obiectiv estimarea nivelului de cunoştinţe şi a competenţelor formate pe parcursul studierii cursului. Testele de examinare vizează problemele abordate în cadrul disciplinei şi includ itemi la nivel de cunoaştere, aplicare şi integrare. Media semestrială este constituită din notele de la seminar, de la cele două atestări şi de la lucrul individual, care reprezintă, în total, 60% din nota finală, şi nota de la examen, cotată cu 40% din nota finală.

Unitatea 1. LEXICOLOGIA CA ȘTIINȚĂ: NOȚIUNI GENERALE

Unități de conținut

1.1. Noțiuni generale
1.2. Lexicologia ca știință
1.3. Structura lexicală a limbii

Termeni-cheie: *lexicologie, lexic, vocabular, cuvânt, lexem, noțiune, vorbă, termen, cuvinte semnificative, cuvinte nesemnificative*

REPERE TEORETICE

1.1. NOȚIUNI GENERALE

Lingvistica (sau ştiinţele limbajului) includ următoarele compartimente:

• ***Fonologia*** **–** studiază constituenţii semnalelor fonetice şi, mai ales, dar nu numai, pe cei pe care îi numim *foneme*, pentru că *fonetica* este o disciplină auxiliară a fonologiei, care analizează semnele sub triplul aspect al producţiei lor: sonor, funcţional-structural şi perceptiv;

• ***Morfologia*** **–** studiază forma cuvintelor;

• ***Sintaxa*** **–** cercetează capacitatea combinatorie a semnelor în cadrul macrosemnului numit *frază*;

• ***Semantica*** (sau ***semasiologia***) **–** studiază sensul semnelor sau raportul lor cu realitatea;

• ***Pragmatica*** **–** analizează utilizarea semnelor sau relaţia lor cu utilizatorii;

• ***Lexicologia*** **–** studiază modul în care se organizează ansamblul de cuvinte, cu forma şi sensul lor;

• ***Semiotica*** textelor, literare sau nu, numită şi ***analiza discursului*** (scris sau oral, inclusiv conversaţia) – cercetează relaţia dintre cod şi mesaj;

NB! Apare mai întâi *semiologia medicală* în Grecia Antică, graţie lui Hippocrate şi lui Galen din Pergam, care au stabilit o legătură cauzală între diversele indicii şi simptome şi natura bolii.

• ***Sociolingvistica*** cercetează relaţia dintre limbă şi societate; influenţa societăţii asupra limbii: bilingvism, multilingvism...;

• ***Psiholingvistica –*** ţine de psihologia limbajului.

• ***Ludolingvistica*** – combină elementele de joc (*ludus*) cu studiul limbii (lingvistică).

Exemple:

• Adevărul *pur* şi *simplu* este rareori *pur* şi niciodată *simplu*. (Oscar Wilde) (lexicologie, sintaxă, semiotică, sociolingvistică, psiholingvistică, ludolingvistică).

• Gospodinele fac dulceaţă. Celelalte**...** *gem*. (lexicologie, semiotică...)

• Proverbe româneşti prin semne (semiotică)

Orice text poate fi divizat în:

• *foneme* – unități ale nivelului fonologic; cel mai mic element al limbii, nepurtător de sens;

• *morfeme* – unități ale nivelului morfologic; cel mai mic element al limbii, purtător de sens;

• morfemele constituie *lexemele* (<gr. *λέξη* „cuvânt”) / *cuvintele* (lat. *conventum* „adunare populară unde se ţineau discursuri”) – unități ale nivelului lexical.

NB! Lexemul mai este numit *cuvânt-titlu*, adică cel din dicţionare, în acest sens, ***lexemul*** fiind un element abstract ce aparţine limbii, ***cuvântul*** însă fiind un element concret ce ţine de vorbire. Lexemul ca element abstract este lipsit de mijloace gramaticale, de rol sintactic (*casă, student, a merge*). În afara vorbirii, lexemul există doar ca posibilitate, pe când în vorbire există realmente. Sensul lexemului considerat în sine se poate schimba deseori sub influenţa celorlalte elemente ale vorbirii, dar sensurile din vorbire rămân legate de sensul permanent al lexemului.

• *sintagmele* – construcţii sintactice, la nivel lexical şi sintactic.

1.2. LEXICOLOGIA CA ȘTIINȚA

Lexicologia (< fr. *lexicologie* < gr. *λέξη* „cuvânt” + *λόγος* „știință”), disciplină lingvistică ce se ocupă de studierea lexicului:

- este considerată drept una dintre cele mai tinere discipline din domeniul lingvisticii, constituind un domeniu special al acestei științe;
- studiază sistemul lexical al limbii (modul de organizare, de funcționare, de modificare și de îmbogățire a vocabularului unei limbi);
- studiază cuvintele așa cum sunt ele înregistrate în dicționar;
- reprezintă studiul ştiinţific al vocabularului limbii;
- este știință a unităților de semnificație și a combinării lor în unități funcționale (cuvinte), studiate adesea în raporturile lor cu societatea, a cărei expresie sunt.

Obiectul de cercetare al lexicologiei îl constituie *cuvântul ca unitate fundamentală a limbii*. Lexicologia cercetează structura şi dinamica lexicului limbii în funcţie de trei coordonate: *materialitate* (forma cuvintelor), *semnificaţie* (sensul cuvintelor), *origine* (etimologia cuvintelor). Prin urmare, distingem trei compartimente ale lexicologiei:

a) ***morfonemia*** care studiază forma cuvintelor, structura materială a unităţilor de vocabular, adică realizarea sonoră şi grafică a cuvintelor, structura silabică şi cea morfematică;

b) ***semasiologia*** (sau ***semantica***) ce studiază valoarea şi semnificaţia cuvintelor;

c) ***etimologia*** care studiază originea cuvintelor (are în comun multe aspecte cu morfonemia şi cu semantica, întrucât pe parcursul evoluţiei istorice cuvântul poate suferi modificări fie de formă, fie de sens, fie de ambele tipuri).

Materialitate (formă) –	**semnificaţie** –	**stare**
λεξικολογία	-	-
lexicologie	+	-
soare	+	+

Majoritatea cercetătorilor definesc obiectul de studiu al lexicologiei într-un sens foarte larg, înglobând în ea tot ce ţine de studiul cuvântului şi al vocabularului ca parte integrantă a unei limbi:

- *semantică (semasiologie)*;
- *onomasiologie*;
- *etimologie* (originea şi evoluţia cuvintelor);

- *formarea cuvintelor*;
- *frazeologie*;
- *lexicografie* (e mai veche decât lexicologia propriu-zisă, datând încă din antichitate).

Tipuri de lexicologie

1. Din punct de vedere al obiectului cercetării, deosebim:

a) *lexicologie generală* (studiază teoria cuvântului, fenomenele lexicale existente în majoritatea limbilor lumii; de ex., polisemia, care reprezintă principala categorie semantică a unei limbi);

b) *lexicologie specială* (se ocupă de problemele lexicale specifice unei limbi concrete – lexicologia limbii române).

2. Din punct de vedere temporal, există:

a) *lexicologie sincronică* sau *descriptivă* (studiază vocabularul unei limbi la momentul actual);

b) *lexicologie diacronică* sau *istorică* (cercetează istoria sau dezvoltarea vocabularului de-a lungul timpului).

1.3. STRUCTURA LEXICALĂ A LIMBII

• **Lexicul** (**vocabularul**) unei limbi constituie totalitatea cuvintelor care s-au folosit şi se folosesc până în prezent într-o limbă dată, unităţile lexicale servind la formarea, exprimarea noţiunilor şi exteriorizarea gândurilor.

• **Lexicul** reunește elemente de expresie cu valoare și semnificație diferită:

Ex.: *apă, casă, mamă, soare* – semnificație distinctă;

al, de, din, niște, o, pe, un – lipsa sensului lexical propriu-zis.

• **Lexicul** nu constituie o mulțime accidentală de cuvinte, ci un ansamblu structurat și sistematizat de unități lexicale ca urmare a evoluției istorice a unei limbi vorbite într-un anumit spațiu geografic.

• **Lexicul** formează un sistem distinct de cuvinte, care se înglobează în diverse paradigme sau subsisteme lexicale în baza anumitor criterii (semantice, ierarhice, derivative, tematice etc.). Între unitățile lexicale dintr-un anumit sistem se stabilesc diverse relații: *relații sintagmatice* (pe orizontală, în lanțul vorbirii) și *relații paradigmatice* (pe verticală, în cadrul ierarhiei lexico-semantice).

• **Lexicul** este supus unor modificări foarte rapide, uneori impresionante, care sunt determinate de evoluția generală a societății.

• **Lexicul** se cercetează:

a) din perspectiva frecvenței:

- *fondul lexical activ* (principal, fundamental, vocabularul de bază – cuvinte cunoscute și folosite frecvent de toate categoriile populației și fără de care este imposibilă comunicarea);
- *fondul lexical pasiv* (masa vocabularului – neologismele, arhaismele, regionalismele, termenii tehnici și științifici, cuvinte argotice și de jargon etc.);

b) din punct de vedere semantic (sau relațional): *sinonime, antonime, omonime, paronime*;

c) din punct de vedere etimologic: *cuvinte moștenite* (de origine dacă și latină) și *cuvinte împrumutate* sau *calchiate* din alte limbi (*ceaslov* din slavonă, *caligrafie* din greacă, *show* din engleză etc.).

SARCINI

- *Includeți într-o schemă compartimentele lingvisticii.*
- *Relevați legătura dintre* ***lexicologie*** *și celelalte domenii ale studiului limbii.*
- *Definiți lexicologia, enumerând tipurile de lexicologie existente.*
- *Definiți unitatea fundamentală a limbii.*
- *Comentați afirmația: „Lexicul este un sistem constituit din diverse relații.”*

EXERCIȚII

1. *Explicați, în câte 3-5 enunțuri, fiecare dintre asocierile propuse pentru sintagma* ***limba română*****:**

- tezaur;
- vârtej toxic;
- baie de vulgaritate;
- conglomerat de dejecții;

- victimă;
- recăpătarea nobleţei;
- împliniri intraductibile.

2. *Termenii apropiați noțiunii de* ***cuvânt*** *sunt:* ***lexem, noțiune, termen, vorbă, vocabulă****.*

A. Găsiți asemănări și deosebiri între termenii de mai sus.

B. Propuneți exemple elocvente pentru fiecare termen.

3*. Schimbați aspectul fonetic al cuvintelor propuse (prin adăugarea, omiterea, schimbarea unui sunet) în așa fel, încât să obțineți și o modificare semantico-gramaticală:*

amic, umor, șapte, eu, mâine, aseară, ies, opus, cică.

4*. Se iau disciplinele:* ***semasiologia, onomasiologia, etimologia, frazeologia*** *și* ***lexicologia****.*

A. Precizați sursa din care provine denumirea fiecărei discipline.

B. Identificați obiectul de studiu al fiecărei discipline.

C. Găsiți asemănări și deosebiri între ele.

D. Numiți disciplinele care au ca obiect de studiu cuvântul.

E. Relevați legătura dintre lexicologie și celelalte domenii ale studiului limbii.

5*. Găsiți asemănări și deosebiri între noțiunile* ***lexic, vocabular, glosar****.*

6*. Completați tabelul de mai jos, enumerând factorii sugerați:*

Factori care înnobilează limba	***Factori care denigrează limba***

7*. Reieșind din mesajul transmis de secvența de mai jos, explicați sintagmele:* ***partea de sus a limbii, fundul limbii, a rosti cântând:***

„Cum se face că cei mai mulți oameni trăiesc fără „partea de sus” a limbii, acolo unde ființa fiecăruia dintre noi ajunge să rostească *cântând*, acolo unde spiritul nostru intră în unduire și poate să alunece, să plutească, să se strecoare, să pătrundă, să ajungă, să înainteze, să revină și să se retragă, să bată adică țărmul lucrurilor cu valurile fără sfârșit ale cuvintelor?

Când îi auzi pe oameni vorbind, îți dai seama că *partea de sus* a limbii este nelocuită, în timp ce aici, *jos*, unde cuvintele nu spun decât „vreau”, „du-te”, „mi-e foame”, „sună-mă”, „plec”, „ai grijă”, „cât costă?”, aici unde ele acoperă munimum necesar conviețuirii, unde nu sunt decât suport pentru informația curentă, pentru reclamă, duplicitate sau sudalmă, aici, la fundul limbii, în drojdia ei, se petrece totul.

Miliarde și miliarde de oameni vorbesc fără să aibă acces la cuvânt: ei nu aud nici melodia cuvintelor – căci nu orice limbă vorbită cu adevărat *cântă* la propriu –, și nu percep nici lucrurile definitive care se pot spune în cuvinte.”

(Gabriel Liiceanu, *Impudoare. Despre „eu” va fi vorba*)

8. *Divizați cuvintele din poezia de mai jos în semnificative (de sine stătătoare) și nesemnificative (auxiliare)*:

Sunt ani la mijloc şi-ncă mulţi vor trece
Din ceasul sfânt în care ne-ntâlnirăm,
Dar tot mereu gândesc cum ne iubirăm,
Minune cu ochi mari şi mână rece.
O, vino iar! Cuvinte dulci inspiră-mi,
Privirea ta asupra mea se plece,
Sub raza ei mă lasă a petrece
Şi cânturi nouă smulge tu din liră-mi.
Tu nici nu ştii a ta apropiere
Cum inima-mi de-adânc o linişteşte,
Ca răsărirea stelei în tăcere;
Iar când te văd zâmbind copilăreşte,
Se stinge-atunci o viaţă de durere,
Privirea-mi arde, sufletul îmi creşte.”

(M. Eminescu, *Sonet II*)

Cuvinte semnificative	***Cuvinte nesemnificative***

9. *Pornind de la ideea că unele cuvinte sunt polifuncționale, având proprietatea de a fi atât semnificative, cât și nesemnificative, demonstrați polivalența verbului* ***a fi*** *în baza textului propus*:

A fost război.
Ecoul lui
Și-acum mai *este* viu.

Cămăși mai vechi, mai noi –
Amară amintire de la fiu.
De cât *au fost*, ah,
La izvor spălate
S-a ros de-acum uzorul
Și, alb, bumbacul
S-a rărit în spate
Și nu le-a îmbrăcat de mult
Feciorul.
Cămăși mai vechi, mai noi –
A fost război.
Ci maica lui
De ani prea lungi de-a rândul
Tot vine la izvoare:
Ea și gândul.
Și iar luând cămășile în poală,
De cum ajunge sâmbăta,
Le spală.
Căci mâine
Fac băieții horă-n sat,
Și fete multe-*s*:
Câte-n flori albine.
Și-atunci băiatul ei, cel drag băiat,
Cu ce se-mbracă, bunul,
Dacă vine?
(Grigore Vieru, *Cămășile*)

10. *Se propun cuvintele:* ***cap, ochi, picior, inimă, nas, vorbă****.*

A. Identificați îmbinările frazeologice în a căror componență intră aceste cuvinte.
B. Explicați sensul lor.
C. Folosiți-le în contexte adecvate

11. *Se iau cuvinte din lexicul uzual:* ***inimă, burtă, gras, obosit, boală, scrântitură, piept****.*

A. Substituiți-le cu sinonime terminologice.
B. Încadrați-le în contexte potrivite.
C. Identificați alte perechi de termeni similari.

12. *Se propun perechile de cuvinte:*

doleanță – dorință
fractură – frântură
reminiscență – rămășiță
tardiv – târziu
celest – ceresc

A. Indicați termenii cu circulație restrânsă.
B. Redactați contexte pentru fiecare situație.
C. Propuneți și alte perechi de cuvinte similare.

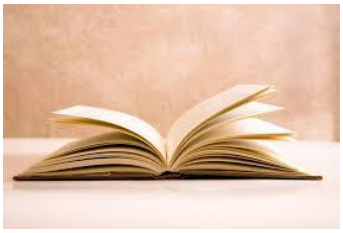
.

Unitatea 2. CORELAȚIA DINTRE LEXICOLOGIE ȘI LEXICOGRAFIE

Unități de conținut
2.1. Lexicografia: istoric și evoluție
2.2. Tipologia dicționarelor

Termeni-cheie: *lexicografie, dicționar, sursă lexicografică, descriere lexicografică, articol lexicografic, dicționar de neologisme, dicționar terminologic, dicționar dialectal, enciclopedie*

REPERE TEORETICE

2.1. LEXICOGRAFIA: ISTORIC ȘI EVOLUȚIE

Lexicologia se ocupă de studiul teoretic al cuvintelor, în timp ce *lexicografia* are drept scop organizarea cuvintelor în sursele lexicografice, adică în dicționare.

Lexicografia (λέξη „cuvânt” + γράφω „a scrie”) este o parte a lexicologiei, care:

- stabilește principiile științifice și tehnicile, metodele practice folosite la elaborarea dicționarelor;
- se ocupă de explicarea, clasificarea și înregistrarea cuvintelor în dicționare.

Lexicografia constituie și totalitatea dicționarelor dintr-o epocă sau dintr-un domeniu științific și tehnic.

Un ***dicționar*** este o lucrare de referință care enumeră cuvinte simple sau compuse, clasate, în general, în ordine alfabetică, însoțite de definițiile sau de echivalentele lor din alte limbi. Multe dicționare dau informații despre rostirea, etimologia, morfologia, precum și exemple de folosire în propoziții etc.

Lexicograful este autorul unui dicționar, lingvistul specialist în lexicografie.

Sarcinile de bază ale lexicografiei sunt:

- înregistrarea cuvintelor unei limbi, unui dialect, unui domeniu etc.;
- clasarea (în ordine alfabetică) cuvintelor;

- definirea și ilustrarea cuvintelor prin exemple și expresii, ținând cont de mulțimea semnificațiilor lor;
- studierea tehnicii de alcătuire a dicționarelor, fiind o ramură a lexicologiei aplicate.

Lexicografia s-a dezvoltat ca știință de-abia în secolul al XX-lea, deși dicționare, elaborate după criterii și cu metode mai puțin sistematice, se înregistrează în număr foarte mare și până atunci (anticii nu aveau dicționare, doar liste de cuvinte sau culegeri de glose, pentru că ei nu au resimțit necesitatea realizării unui corpus al limbii pe care o foloseau). Obiectivele de bază ale lexicografiei au fost și sunt conservarea și cultivarea limbii.

În epoca contemporană (sec. XIX-XX și, parțial, XXI) dicționarele se înmulțesc și se diversifică în proporții uluitoare. Explozia lexicografică în acest „secol ale dicționarelor" (în special, dicționare explicative și bilingve) se manifestă prin elaborarea și editarea unor dicționare pentru cele mai variate limbi europene.

În prezent, lexicologia beneficiază din plin de asistența calculatoarelor moderne. Informatica accelerează și facilitează în mare măsură sarcina lexicografului în procesul de redactare a dicționarului.

În teoria și practica lexicografică actuală pot fi identificate cinci domenii relativ independente:

1. *Lexicografia generală, filologică, lingvistică,* sau *de limbă* – se ocupă cu elaborarea dicționarelor de limbă, în special cu cele monolingve și cu cele bilingve, fie din perspectivă istorică, fie din perspectivă sincronică (***dicționare de limbă*** sau ***generale, filologice, uzuale, lingvistice***);

2. *Lexicografia specială* – se ocupă cu elaborarea dicționarelor terminologice (explicative sau bilingve) (***dicționare speciale*** sau ***terminologice***);

3. *Lexicografia didactică* – elaborează dicționare explicative sau bilingve pentru toate gradele de învățământ (***dicționare didactice*** sau ***pentru uzul elevilor***);

4. *Lexicografia ideografică* (***dicționare ideografice***);

5. *Lexicografia enciclopedică* (***dicționare enciclopedice***).

În lexicografie se disting mai multe modalități de prezentare și tratare a materialului lexical:

- *perspectiva semantică* – se urmărește analiza valorii semantice, a sensurilor, explicând în aceeași limbă (***dicționare monolingve explicative***), traducând într-o altă limbă (***dicționare bilingve***) sau în mai multe limbi (***dicționare poliglote***);
- *perspectiva istorică* – se prezintă originea istorică (etimologia) fiecărui cuvânt (***dicționare etimologice***);

- *perspectiva fonetică* – se urmărește forma scrisă, tradițională sau oficială a cuvântului (***dicționare ortografice***) sau pronunțarea literară a fiecărui cuvânt (***dicționare ortoepice***);
- *perspectiva gramaticală* (***dicționare morfologice, sintactice***) etc.

2.2. TIPOLOGIA DICȚIONARELOR

În corespundere cu aspectele de prezentare a cuvintelor, se disting mai multe tipuri sau categorii de dicționare:

A :

1. **Dicționare neligvistice** (**dicționare enciclopedice**) – grupează termenii din domeniile *tehnico-științifice*, dar și *enciclopediile* care oferă informații despre lumea înconjurătoare. În dicționarele enciclopedice lipsesc notele gramaticale, stilistice, pentru că scopul lor este de a transmite informații despre obiecte, fenomene, personalități, localități etc.

2. **Dicționare lingvistice** (**dicționare de limbă, dicționare filologice**) – oferă informații despre lexicul unei limbi, despre sensurile și modul de utilizare a cuvintelor. În dicționarele lingvistice sunt tratate și explicate din diferite puncte de vedere (gramatical, ortografic, ortoepic, etimologic etc.) cuvintele și sensurile lor în corespundere cu imaginația și noțiunile existente în mințile vorbitorilor unei națiuni. La rândul lor, acestea se divizează în 3 categorii:

a) ***monolingve*** (cele mai importante instrumente de cunoaștere și de descriere a unei limbi):

- *dicționare etimologice* (explică sensul cuvintelor pornind de la originea lor);
- *dicționare explicative* (sensurile cuvintelor);
- *mixte* (origine și sens) între care sunt incluse și *dicționarele academice*.

b) ***speciale*** (Ex.: *Dicționarul invers* – înregistrează cuvinte în ordine alfabetică a sufixelor; *Dicționarul limbii poetice a lui M. Eminescu*, coord. T. Vianu);

c) ***bilingve*** și ***poliglote*** (au ca obiectiv învățarea uneia sau mai multor limbi).

Dicționarele lingvistice (de limbă, filologice) se mai divizează și în:

a) dicționare generale: dicționare explicative, dicționare etimologice, dicționare ortografice, dicționare ortoepice sau de pronunție, dicționare bilingve (poliglote), dicționare frazeologice, dicționare semantice, dicționare de neologisme, dicționare inverse, dicționare de frecvență, dicționare de abrevieri, dicționare gramaticale;

b) dicționare terminologice: dicționare terminologice bilingve, dicționare terminologice bilingve (poliglote) explicative, dicționare terminologice monolingve explicative;

c) lexicografia scriitoricească: dicționare ale scriitorilor, dicționare de literatură, dicționare de mijloace poetice;

d) dicționare de termeni dialectali (acestea înregistrează lexicul unui dialect sau grai în corelație cu unele corespondente ale lor în limba literară).

B :

1. **Dicționare de limbă** (**generale, filologice, uzuale, lingvistice**): monolingve și traduse;

2. **Dicționare speciale** sau **terminologice**: explicative sau traduse, având caracter informativ;

3. **Dicționare didactice** sau **pentru uzul elevilor sau studenților** (au volum redus);

4. **Dicționare ideografice** (au tradiție veche, prototipurile dicționarelor ideografice regăsindu-se în glosarele antice – liste de cuvinte dispuse în ordine tematică, care erau destinate scribilor): permit mânuitorilor de condei să identifice cuvântul potrivit, iar lingviștilor să studieze relațiile omosemante și parasemante dintre cuvinte;

5**. Dicționare enciclopedice**: au un pronunțat caracter onomasiologic; enciclopediile se deosebesc de dicționare prin faptul că într-o encilopedie se pornește de la noțiuni analizate și exemplificate cu diferitele lor accepțiuni, urmate de informații istorice, geografice etc.

Așadar, **lexicologia** este știința care cercetează, studiază lexicul unei limbi, iar **lexicografia** îl prezintă și îl descrie.

SARCINI

- *Definiți noțiunea de* ***lexicografie****, stabilind legătura dintre lexicologie și lexicografie.*
- *Includeți într-o schemă tipurile de surse lexicografice (dicționare) cunoscute.*
- *Stabiliți deosebirile care există între dicționarele lingvistice și cele nelingvistice.*
- *Determinați importanța și necesitatea dicționarelor de neologisme.*
- *Analizați și clasificați următoarele tipuri de dictionare de limba română*:

Dicționar de antonime, Dicționar de sinonime, Dicționar de pleonasme, Dicționar de ortograme și omofone, Dicționar ortografic, Dicționar de cuvinte și sensuri recente, Dicționar de expresii și locuțiuni, Dicționar de neologisme, Dicționar de argou al lumii interlope, Dicționar de psihiatrie și psihopatologie, Dicționar frazeologic al limbii române, Dicționar de termeni geografici, Dicționar de arhaisme, Dicționar al greșelilor de limbă, Dicționar de omografe, Dicționar de termeni literari, Dicționar etimologic de termeni științifici, Dicționar de comunicare, morfologie, corectitudine și expresii generative, Dicționar de teme și simboluri, Dicționar de filozofie.

EXERCIȚII

1*. Alcătuiți un tabel, în care să stipulați asemănări și deosebiri între un dicționar de cuvinte recente și un dicționar de neologisme.*

2*. Stabiliți ce tip de descriere oferă articolele lexicografice de mai jos:*

a) ELUCUBRÁȚIE *s. f.* **1.** lucrare compusă cu multă osteneală și răbdare, lucrând ziua și noaptea. **2.** (peior.) combinație, lucrare haotică și greoaie, cu idei încâlcite, absurde; aberație. (< fr. *élucubration,* lat. *elucubratio*) (*dexonline.ro*);

b) Un SMARTPHONE (cuvânt englez cu traducerea „telefon inteligent”) este un telefon mobil multimedia multifuncţional, conectat la o reţea GSM sau

UMTF. Dispunând şi de o tastatură reală sau virtuală, el oferă disponibilităţile de PDA, agendă, calendar, navigare GPS, eventual şi e-mail, calculator, cameră video şi altele. De obicei, el dispune şi de un ecran senzitiv la atingere de tip touchscreen.

c) FUSTĂ – obiect de îmbrăcăminte pentru femeie, care acoperă corpul de la talie în jos; - numele este de origine greacă, a ajuns în Egipt, de la denumirea cartierului Fustat din Cairo, unde se produceau artizanal diferite obiecte de îmbrăcăminte (C. Cojocaru, *Dicţionar de eponime*);

d) CHIASM (fr. Chiasme, din gr. Khiasma, încrucişare) - Tip de antiteză formală între două pasaje ale unei opere literare (cel mai adesea în versuri) în care cuvintele primei părţi sunt inversate simetric în a doua, de pildă: „*Vita hominis* nisi *hominis vita* reddatur" sau „Nu *trăim ca să mâncăm,* ci *mâncăm ca să trăim*". Într-un articol mai vechi, din 1883, B.P. Hasdeu extinde noţiunea şi în domeniul gramaticii, considerând chiasm şi repetiţiile unor pronume personale, frecvente în stilul arhaic sau în vorbirea curentă, de pildă: „veselescu-*mă* şi *mă* bucur" sau „bată-*te* să *te* bată". Această interpretare nu este însă acceptată în general, chiasmul fiind considerat un procedeu al poeticii, fără legătură cu eventuale similitudini formale în gramatică. De altfel, în exemplele citate lipseşte cu totul ideea antitezei care este definitorie pentru această figură de stil. (*Dicţionar de terminologie literară*)

***3**. Alegeţi trei termeni şi verificaţi descrierea acestora în trei surse lexicografice diferite, comparându-le.*

***4**. Scrieți un mesaj prin care să-i explicați unui student de astăzi care este utilitatea **dicționarelor inverse**.*

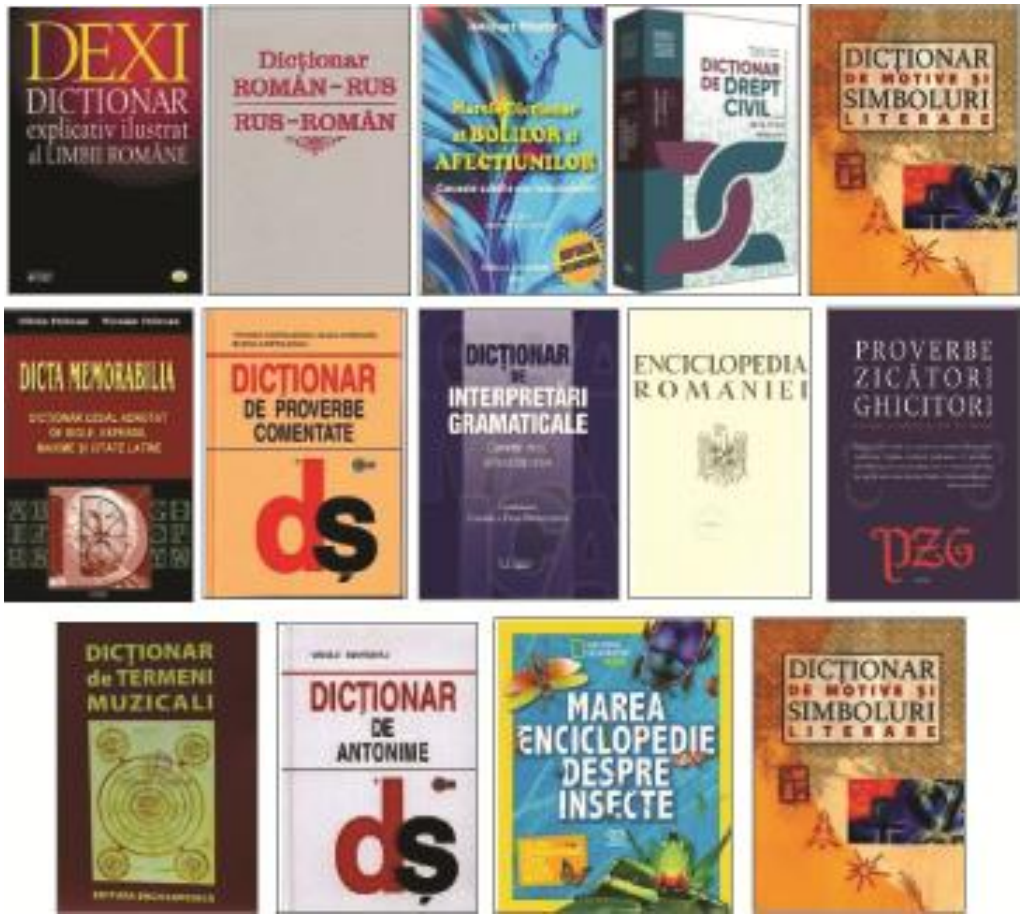
***5**. Enumerați avantajele și, eventual, dezavantajele unui **dicționar de abrevieri**.*

***6**. Faceți o listă a **dicționarelor terminologice** editate la Chișinău.*

***7**. Scrieți o scurtă recenzie (1-2 pagini) la un dicționar dialectal, la alegere.*

***8**. Redactați un text argumentativ, în care să explicați necesitatea dicționarelor de neologisme și de cuvinte recente (minimum 5 argumente).*

***9**. Grupaţi dicţionarele din imagine în funcţie de tipul de descriere a materialului lexical:*

10. *Alegeți un cuvânt (de exemplu:* ***scriitor, școală, libertate****) și descrieți felul în care ar fi prezentat într-un:*

a) dicționar explicativ;

b) dicționar etimologic;

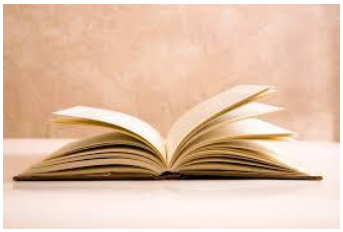
c) dicționar enciclopedic.

11. *Imitați stilul unui lexicograf și redactați o intrare de dicționar pentru un cuvânt la dorință (inclusiv forma, categoria gramaticală, definiția, etimologia și un exemplu de utilizare).*

Unitatea 3. CUVÂNTUL CA UNITATE LEXICALĂ ÎN SISTEMUL LIMBII

Unități de conținut
3.1. Definiții
3.2. Clasificări
3.3 Vocabularul ca sistem

Termeni-cheie: *cuvinte flexibile, cuvinte neflexibile, cuvinte cu sens motivat, cuvinte cu sens nemotivat, cuvinte autosemante, cuvinte sinsemante, cuvinte noționale, cuvinte substituente, cuvinte imitative, cuvinte relaționale*

REPERE TEORETICE

3.1. DEFINIȚII

Cuvântul (< lat. *conventum* „înțelegere”; derivate: *a cuvânta, cuvântare, cuvântător*) este considerat o unitate structural-semantică fundamentală a unei limbi, care numește și reprezintă în conștiința omului obiecte și însușirile lor, fenomenele naturii, relațiile omului cu mediul ambiant și ale oamenilor între ei.

În lingvistica modernă, termenul ***cuvânt*** poate fi înlocuit cu ***lexem*** (format după modelul *fonem* sau *morfem*) sau cu îmbinarea ***unitate lexicală***.

Deși cuvântul pare un element bine cunoscut, definirea lui este complexă:

- unitatea de bază a lexicologiei;
- unitate lexicală de bază a vocabularului unei limbi;
- unitatea imediat superioară morfemului, adică o combinație de morfeme, deosebindu-se prin autonomie în procesul de comunicare (mai nou atestându-se și îmbinarea *sintagmă minimală*);
- cea mai mică unitate cu sens care poate fi deplasată în interiorul unui enunț, adică se caracterizează printr-o ***autonomie*** pozițională (*Studentul repetă tema. Repetă tema studentul.*) sau poate fi scos dintr-un context și utilizat în alte contexte, fără a-și pierde semnificația inițială; poate alcătui singur o comunicare, un enunț (*Doarme*. *Repede*!);

- realitate care se impune de la sine și fără de care nu se poate concepe o limbă, adică este o unitate de referință în definirea mai multor concepte lingvistice;
- unitatea cea mai importantă a limbii care reprezintă asocierea unuia sau mai multor sensuri cu o formă sonoră; *forma* (complexul sonor) – latura materială a cuvântului, iar *conținutul* (înțelesul, sensul) – latura ideală.

Ex.: ***elev***: forma (înveliș sonor) *e-l-e-v* și conținutul (înțeles, sens) „persoană care învață într-o școală...".

Cuvintele pot avea același sens, deosebindu-se prin sunetele din care sunt alcătuite (*prieten – amic*); altele au aceeași formă, dar sens diferit (*sol* „notă muzicală", *sol* „pământ", *sol* „emisar").

• unitate biplană:

a) o parte a acestuia este *sensul* cuvântului (*complex de sensuri*), care reprezintă latura ideală, psihică a cuvântului, imaginea prelucrată mental a obiectului denumit (denotatul);

b) a doua parte – *forma* cuvântului (*complex sonor*) reprezintă latura materială a cuvântului, adică fonemele grupate în silabe şi puse sub un accent şi morfemele, diferenţiate în rădăcină, afixe şi desinenţe.

Cuvântul se caracterizează prin **relația de solidaritate** dintre *forma* (manifestarea sonoră a acestuia) și *conținutul* său (înțelesul sau sensul cuvântului). Nu poate fi cuvânt un sunet sau un grup de sunete lipsite de sens, la fel și sensurile ce formează conținutul există doar dacă sunt asociate cu anumite forme. Astfel, o combinație dintre un complex sonor și o semnificație capătă ***statutul de cuvânt*** în limbă doar dacă este înțeles și descifrat de o colectivitate de indivizi.

Cuvântul este o unitate bidimensională şi există numai în virtutea legăturii indisolubile dintre *semnificant* şi *semnificat*.

• ca unitate semnificativă, cuvântul intră:

a) în *relaţii sintagmatice* cu alte cuvinte, formând unităţi superioare de limbă (propoziţii);

b) în *relaţii paradigmatice*, stabilind raporturi de polisemie, sinonimie, paronimie, omonimie etc. şi constituind, eventual, câmpuri lexico-semantice, tematice, derivative etc.

Cuvintele pot avea: ***formă corectă, literară*** (care este consemnată în dicționare), ***variante de forme*** (arhaice, regionale, populare); ***dublete lexicale*** (corecte sau neadmise de normele literare).

NB! Puterea cuvântului reiese din legătura lui cu imaginea evocată. Cuvintele cu sensurile cele mai vagi au adesea cea mai mare putere – *democrație*, *socialism*, *egalitate*, *libertate* etc. (ale căror înțelesuri bogate ar necesita pagini

întregi pentru a fi explicate) – evocă în suflete imagini grandioase și vagi, sporindu-le misterioasa putere. Nu toate cuvintele și nu orice sintagmă posedă virtutea de a evoca imagini: sunt unele care, deși au avut această calitate, se uzează și nu mai trezesc spiritele, devin doar vane eufonii, menite de a-l scuti pe cel ce le folosește de obligația de a gândi. În felul acesta, cu un mic stoc de formule și de locuri comune, învățate în tinerețe, suntem în posesia a tot ce ne trebuie pentru a trece prin viață, fără obositoarea nevoie de a mai cugeta.

Neavând legătură cu sensul, imaginile evocate de unele cuvinte se schimbă de la epocă la epocă, de la popor la popor, forma cuvântului rămânând identică. Semnificațiile unor cuvinte sunt deci mobile și tranzitorii: substantivul *patrie*, pentru un atenian sau pentru un spartan, de exemplu, însemna cultul Atenei sau al Spartei, nicidecum cultul Greciei, formată atunci din cetăți rivale ce se războiau necontenit între ele; la popoarele latine, lexemul *democrație* înseamnă, mai ales, ștergerea voinței și a inițiativei individului în favoarea celor ale statului, acesta fiind desemnat să conducă, să centralizeze, să monopolizeze și să producă; la anglo-saxoni însă, același cuvânt înseamnă dezvoltarea intensă a voinței și a individului, retragerea statului, căruia, în afară de poliție, de armată și de relațiile diplomatice, nu i se lasă nimic altceva de condus, nici chiar învățământul.

Așadar, cuvântul ține locul unui buton care declanșează imagini. Ca și ideile, cuvintele au viață.

• ***Unitatea lexicală*** (sau ***lexemul***) poate fi:
- un cuvânt simplu (*masă, casă, bine, la, a citi*);
- un cuvânt compus (*floarea-soarelui, untdelemn*);
- o locuţiune (*prin urmare, din când în când*).

3.2. CLASIFICĂRI

1. Pornind de la ideea de autonomie, deosebim două categorii de cuvinte:

a) ***autosemante*** (cu sens plin): substantivele, adjectivele, numeralele, verbele şi adverbele;

b) ***sinsemante*** (lipsite de sens lexical propriu-zis): prepoziţiile, conjuncţiile, articolele şi verbele auxiliare;

sau:

a) cu ***autonomie semantică*** (substantivele şi verbele);

b) cu ***semiautonomie semantică*** (adjectivele, adverbele, unele forme flexionare ale substantivelor, pronumelor şi verbelor);

c) cu o ***lipsă totală de autonomie*** (uneltele gramaticale: prepoziţiile, conjuncţiile, verbele auxiliare şi articolul).

Nota bene! O categorie aparte o constituie expresiile, zicătorile, proverbele, care sunt considerate construcţii complexe, entităţi distincte, ce nu pot fi modificate: *a se face luntre şi punte, a face tot posibilul, a prinde la minte; cum îi cântă, aşa joacă; ce ţie nu-ţi place altuia nu-i face* ș.a.

2. Cuvintele se clasifică şi în funcţie de caracterul referentului, de conţinutul exprimat, de rolul în vorbire:

a) ***cuvinte noţionale***: au funcţie semnificativă şi nominativă; au sens lexical şi pot îndeplini, în propoziţie, funcţia sintactică de parte de propoziţie (*scaun, dimineaţa, frumos, a cânta*);

b) ***cuvinte substituente*** (sau ***deictice***): nu au referenţi în afara contextului verbal; e cazul pronumelor, adverbelor de loc, de timp (*acolo, ea, cândva*), acestea ţinând locul numelor de fiinţe, de obiecte;

c) ***cuvinte imitative***: interjecţiile şi onomatopeele, referenţii acestor unităţi lexicale sunt emoţiile, sunetele produse de unele obiecte din natură sau fiinţe (*vai!,of!, miau*!);

d) ***cuvinte relaţionale***: cele care nu au conţinut şi autonomie lexicală, având funcţia de element de relaţie, de legătură dintre cuvinte (prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale, conjuncţiile etc.).

3. În orice limbă există ***cuvinte cu sens motivat*** și ***cuvinte cu sens nemotivat***. Faptul că vorbitorii asociază un sens la un complex sonor pare întâmplător, de aceea cele mai multe cuvinte dintr-o limbă au sensurile nemotivate: *zece, mână, om*. Pe de altă parte, istoria limbii arată că toate cuvintele au sensuri motivate, astfel *zece, mână, om* sunt moștenite din latină (*decem, manus, homo*). Există însă un șir de cuvinte al căror sens poate fi explicat, fiind vorba, astfel, de ***cuvinte cu sens motivat*:**

- fonetic: *bubuit, ciocănit*;
- morfematic: *fetiță, învățător*;
- sintagmatic: *floarea-soarelui, a face bine*;
- semantic: *picior de plai, porțile orașului* etc.

4. Ca unitate lexicală între o formă sonoră, acustică sau materială și un conținut semantic (redus uneori la un singur sens), cuvântul este constituit nu numai din așa-zisa „formă-tip” (pe care o găsim inserată în dicționare, ex. *a face*), ci și din toate formele lui gramaticale sau flexionare. Astfel deosebim:

- cuvinte ***flexibile*** (diversitatea de forme sau aspecte gramaticale): *fac, faci, facem, făcui, făcea, făcurăm, făcuseră, făcut, făcând* etc.
- cuvinte ***neflexibile*** (forma rămâne neschimbată): *pe, deoarece, așa* etc.

NB! Merită atenție și problema **variantelor** unui cuvânt, care nu trebuie puse pe același plan cu unitățile lexicale propriu-zise: *casă – casei, caselor, emoție – emoțiune, ciocolată - șocolată, șocoladă, ciocoladă, ciucalată*.

O variantă se poate transforma în cuvânt de sine stătător, dacă se specializează din punct de vedere semantic în raport cu forma literară de care a depins inițial (*rație* „cantitate de hrană, de apă etc. fixată pe un timp determinat potrivit anumitor norme; porție" și *rațiune* „facultate a omului de a cunoaște, de a înțelege și de a judeca; judecată, gândire; inteligență"; *fracție – fracțiune, reacție – reacțiune, stație – stațiune* etc.)

Variantele literare libere – două pronunțări ale aceluiași cuvânt (vechi sau neologic), la fel de frecvente și justificate, acceptate de normele ortografice și ortoepice, până la o eventuală specializare sub raport semantic sau până la o substituire a unei forme de altă formă: *acum / acuma, angelică / anghelică, carafă / garafă, deseară / diseară, germen / germene, mănăstire / mânăstire* etc.

3.3. VOCABULARUL CA SISTEM

• În **sincronie**, sistemul lexical al limbii literare este divizat în două mari subsisteme:

a) *fondul lexical de bază* (*curent, esenţial, principal*);

b) *fondul lexical auxiliar / suplimentar* (*masa vocabularului*).

• În situaţia în care sistemul vocabularului românesc este examinat pe **axa temporală**, distingem o opoziţie lexico-semantică între:

a) *lexicul arhaic*;

b) *lexicul neologic*;

• o altă opoziţie se atestă pe **axa spaţială**:

a) *lexic literar*;

b) *lexic regional*;

• a treia opoziţie există pe **axa socială**:

a) *lexic literar*;

b) *lexic argotic, de jargon, profesional* etc.;

• o ultimă opoziţie se atestă între:

a) *vocabularul marcat stilistic*;

b) *vocabularul neutru din punct de vedere stilistic*.

În procesul comunicării, **cuvântul**, de cele mai multe ori, se îmbină cu alte cuvinte (*combinatorică lexicală*); unele cuvinte au posibilități largi de îmbinare (de ex.: substantivul *cap* poate fi însoțit de adjective care indică măsura (*mare, mic*), forma (*rotund, lunguieț*), culoarea părului (*blond, brunet*) ș.a.), altele însă au o combinatorică lexicală limitată (adjectivul *căprui* se îmbină numai cu substantivul *ochi*).

Așadar, **cuvântul** este o unitate lingvistică polimorfă, care stabilește conexiuni fonetico-fonologice, morfo-sintactice și lexico-semantice într-o limbă.

SARCINI

♦ *Citiți definițiile, indicând asemănările și deosebirile dintre ele.*

„… numim cuvânt orice fragment care are autonomie față de enunț, prezintă o distribuție proprie, poate fi substituit cu o unitate similară și este permutabil.” (I. Coteanu);

„… componentă a propoziției … care are un înțeles propriu, dar nu poate fi împărțit în unități de înțeles mai mici.” (Aristotel);

„Asocierea unui anumit sens cu un anumit grup de sunete care să poată îndeplini o funcție gramaticală.” (A. Meillet)

„… numim cuvânt orice fragment care are autonomie față de enunț, prezintă o distribuție proprie, poate fi substituit cu o unitate similară și este permutabil.” (I. Coteanu)

„Cuvântul este unitatea fundamentală a limbii, implicit a lexicului, dar și a gândirii și a comunicării interumane.” (L. Groza)

♦ *Pornind de la ideea că noțiunea de **cuvânt** are un caracter complex, propuneți o definiție proprie.*

♦ *Explicați noțiunile:*

a) cuvinte flexibile și cuvinte neflexibile;

b) cuvinte cu sens motivat și cuvinte cu sens nemotivat;

c) cuvinte autosemante și cuvinte sinsemante;

d) cuvinte noționale, cuvinte substituente, cuvinte imitative, cuvinte relaționale.

♦ *Comentați afirmațiile:*

a) „Orice cuvânt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină.” (B. P. Hasdeu)

b) „Cum viața noastră este o consecință a cuvintelor pe care le întrebuințăm, ce este greu de exprimat în cuvinte este greu de trăit și în viață.” (H.-R. Patapievici)

EXERCIȚII

1*. Selectați din afirmațiile de mai jos cuvinte noționale (20) și cuvinte nenoționale (20), indicând ce parte de vorbire este cuvântui selectat:*

a) „Întotdeauna m-am mirat cum poţi să rămâi un prost în mijlocul unei Limbi atât de frumoase şi înţelepte cum este Limba Română?” (Grigore Vieru)

b) „Pentru mine, limba română e distanţa dintre inimă şi umbra ei, care se numeşte suflet” (Fănuș Neagu).

c) „Trăiască frumoasa şi cumintea limbă română! Fie în veci păstrată cu sfinţenie această scumpă Carte-de-boierie a unui neam călit la focul atâtor încercări de pierzanie” (Ion Luca Caragiale).

d) „Limba română la sine acasă e o împărăţie bogată, căreia multe popoare i-au plătit banii în aur. A o dezbrăca de averile pe care ea le-a adunat în mai bine de o mie de ani înseamnă a o face din împărătească cerşetoare...” (Mihai Eminescu)

e) „Orice ar fi, pasiune sau dorinţă, sete sau foame de experienţă reală, toate acestea se pot exprima în limba română prin cuvântul *dor*, care a devenit expresia oricărei dorinţe şi care implică fiinţa umană în totalitatea sa” (Mircea Eliade).

f) „Limba este însăși floarea sufletului etnic al românimii” (Mihai Eminescu).

g) „Limba românească, căreia i se închinară părinţii noştri ca unui idol viu şi însufleţitor, e singurul tezaur ce ne-a rămas de la ei, ereditate neînstrăinată şi necomună cu alţii” (Timotei Cipariu).

h) „Limba română are virtuţi complete, adică poate fi vehicol a tot ce se întâmplă spiritual în om. E foarte greu de mânuit. Prin ea poţi deveni vultur sau cântăreţ de strană. Limba română are toate premisele valorice pentru a deveni o limbă universală, dar nu ştiu dacă e posibil acest marş istoric” (Petre Ţuţea).

i) „Și-apoi limba este și nu este a noastră. E a noastră în măsura în care o folosim, dar nu noi am făcut-o. Nu putem dispune de ea după bunul nostru plac. E casa care ni s-a dat în folosire pe timpul unei vieți. Și pe care o locuim împreună. Nu e totuna dacă o ținem curată sau murdară, dacă aruncăm sau nu în stradă gunoiaele noastre verbale. [...] Când pocești ceva ce nu e doar al tău, îi faci să sufere pe toți cei care posedă bunul acela în comun cu tine. Îi tragi în jos, le nesocotești un standart. Le amenințI infrastructura civilizației. Le dărâmi un templu. Devii profanator. Ajungi un dușman al civilizației locului” (Gabriel Liiceanu).

Cuvinte noționale	***Cuvinte nenoționale***

2*. Completați tabelul, selectând noțiunile din fragmentul propus și din șirul de cuvinte:*

a) „Cuvântul este unitatea elementară de expresie și de comunicare, fără de care nu există scris. Și când spun scris, am în vedere scrisul artistic. Oricine, îndemnat fiind de impulsul interior, căruia îi spunem, de obicei, talent, ia pana în mână de se include în cel mai miraculos, complex, fascinant și, totodată, cel mai firesc sistem, care este limba. Din clipa când vârful peniței atinge coala albă, exişti numai prin cuvânt.

Știi oare câte cuvinte are limba ta maternă, limba în care scrii? *Știi oare cum a luat naștere, a crescut, s-a dezvoltat și a ajuns la stadiul de astăzi, fiind în stare să exprime cele mai subtile nuanțe ale gândirii și simțirii, alături de limbile cu cea mai veche tradiție literară din lume?*

Istoria limbii noastre numără multe secole, originea ei se pierde în negura vremilor.

Creată de popor, firea profundă a limbii noastre e în balade, povești, în cântecele de vitejie și creația noastră orală.

Limba noastră e în scrierea cronicarilor, a marilor clasici…” (Vladimir Beșleagă)

b) „... citim pentru că nu numai trupul, ci și spiritul poate fi „nespălat”... Murdăria spiritului se prelinge pe vorbele noastre, pe îmbinarea lor, pe felul în care le rostim. Spiritul nostru nespălat se transformă în cuvinte încălecate, în vulgaritate, în prostie. Nu v-ar plăcea mai mult o lume în care n-am mai lătra unii la alții pe stradă, în magazine, în autobuze? O lume în care cuvintele ar fi mângâiate? Dar dacă așa stau lucrurile, n-ar trebui oare să aibă și spiritul dieta lui? Să aibă parte de o hrană aleasă? Or, mâncarea lui preferată este cartea” (Gabriel Liiceanu).

c) rupt din soare, nou-nouț, stadion, casă de cultură, Universitatea de Stat din Moldova, carte, grădiniță de copii, școală primară, calculator, autoturism, rupt din soare, Ileana Cosânzeana, vița-de-vie, parlament, consiliul de miniștri, imprimantă, a da naștere, stomatolog, moară de vânt, substantiv, Academia de Științe, biologie.

cuvânt – noțiune	***îmbinare de cuvinte – noțiune***	***mai multe cuvinte - noțiune***

♦ *Răspundeți la întrebarea evidențiată în primul citat.*

3*. Consultați DOOM 3 și subliniați formele corecte, precizând când este vorba de variante ale aceluiași cuvânt și când este vorba de cuvinte diferite.*

astm – astmă
accepție – accepțiune
adaos – adaus
adopție – adopțiune
aducție – aducțiune
berbec – berbece
bulgăre – bulgăr
cazinou – cazino
cearșaf – cearceaf
chestiune – chestie
circumferință – circomferință
delincvent – delicvent
elen – elin
extensiune – extensie
flanelă – flanea
împelițat – împielițat
jantă (de mașină) – geantă
laitmotiv – leitmotiv
lăcrămioară – lăcrimioară
leaț - laț
lăscaie – lețcaie
lăuză – lehuză
maiestate – majestate
mănucă – mânucă
marfar – mărfar
mental – mintal
migrațiune – migrație
năgară – negară
oblete – obleț
oboroc – obroc

flucturatic – fluşturatec	onorar – onorariu
foarfece – foarfecă – foarfeci	ostatic – ostatec
frecție – fricțiune	a palavragi – a pălăvrăgi
a funda – a fonda	păstrugă – păstrungă
fundator – fondator	percheziție – perchiziție
ghips – gips	a petrifica – a pietrifica
glasvand – glasvant	pieptene – piepten
iridiu – iridium	pântece – pântec

4. *Prezentați cinci argumente care să confirme veridicitatea afirmației lui Socrate:* ***Reaua folosire a cuvintelor nu este numai o greșeală de limbă, ci și un chip de a face rău sufletului***.

5. *Extrageți doar cuvintele-noțiuni din exemplele propuse, explicând în ce raport se află ele cu celelalte cuvinte:*

a) alb, albior, albicios, albișor, albiu;

b) băietan, băiețel, băietoi, băiat, băiețaș, băiețandru;

c) frunzuliță, frunzișoară, frunziță, frunzuleană, frunzulică, frunză;

d) mămică, mamă, mămune, mămucă;

e) pahar, păhărel, păhăruț, păhăroi.

6. *Alcătuiți enunțuri potrivite fiecărui sens al cuvintelor:* ***gură – bot, miros – aromă, vină – culpă, a curăța – a purifica****, specificând deosebirile dintre acestea.*

7. *Selectați din poezie cuvinte potrivite pentru a completa tabelul de mai jos:*

Reaprindeţi candela-n căscioară
Lângă busuiocul cel mereu –
Degerat la mâini și la picioare,
Se întoarce acasă Dumnezeu.
Doamne, Cel din slăvile creştine
Ce păcate oare-ai săvârşit,
Că Te-au dus acolo şi pe Tine
În Siberii fără de sfârşit?
Toate le ierţi, Doamne de sus, cu blândeţe măreaţă,
Chiar şi pe cei care Te-au dus în Siberii de gheaţă...
Frigul ninge şi pustiul plouă,
Degerată-mi este inima.
Doamne, bine nu ne-a fost nici nouă
Fără sfatul şi lumina Ta.

Doamne, intră şi-n a mea chilie
Şi-amândoi, răniţi şi înghеţaţi,
Să ne încălzim cu bucurie
Unul lângă altul ca doi fraţi.

(Grigore Vieru, *Reaprindeți candela*)

Frecvență sporită	***Frecvență obișnuită***	***Frecvență redusă***

8. *Identificați cuvintele ce se pretează motivației:*

a) „Lipitorile viclene/ Se grăbesc să mă amuze:/ - Mai așteapt-o clipă, nene!/ N-ai dori niște ventuze?/ Moi de tot... ca sugativa./ - Nu doresc! le strig și tiva!” (Valentin Roșca)

b) „Cioc-boc! Cioc-boc! – muncesc, mă hrănesc, că nici viața nu stă pe loc, și nici dușmanii copacilor nu dorm.

Eu sunt Ciocănеț-Bocăneț din neamul ciocănitoarelor, care se războiesc de când se știu cu tot felul de trântori și dușmani ai naturii.” (Constantin Dragomir)

c) Cântec, soare, lună, ghicitoare, substantiv, frunză, ziar, clopoțel, înghețată, biografie, soră, roșu, a săpa, prieten, bunel, ochelari, aeroplan, scriitor, a scârțâi, urecheat, mărișor, a mieuna, școlar, adverb, lup, mare, a șerpui, abecedar, bot-gros.

9. *Argumentați legătura dintre noțiunile de mai jos, motivând apartenența acestora la același câmp semantic:*

diegeză – narațiune, expunere;

vexațiune – vorbă, faptă care supără, jignește, contrariază;

lapalisadă – afirmație naivă care provoacă râsul;

poncif – afirmație, judecată lipsită de originalitate;

butadă – vorbă de spirit; ironie (adesea cu intenție răutăcioasă);

bavardaj – hiperactivitate verbală, lipsită de consistență în idei și informații; flecăreală;

truism – adevăr evident, banal; banalitate;

elucubrație – aberație, divagație; expunere haotică; dicurs plin de aberații;

poliloghie – expunere amplă și încărcată cu detalii inutile;

prolixitate – lipsă de concizie și claritate;

verbalism – abuz de cuvinte în exprimarea unor idei;

locvacitate – obișnuința de a vorbi mult; limbuție;

volubilitate – ușurința de a vorbi mult și repede;

eufemism – cuvânt, expresie prin care se înlocuiește ceva jignitor, necuviincios, obscen;

disfemism – cuvânt sau expresie dură, jignitoare, insultătoare;

calofilie – expresie extrem de cizelată;

scatologie – caprolalie; vorbe scârboase; limbaj ordurier;

peltea – expunere scrisă sau orală, lungă și prolixă; poliloghie;

arguție – argumentare bazată pe fapte nesemnificative sau nesigure; subtilitate (exagerată) în argumentare;

postulat – cerere, deziderat; enunț considerat, prin convenție, drept adevărat și fundamental;

verbiaj – abundență de cuvinte inutile; vorbărie, flecăreală;

verbozitate – vorbărie, limbuție, verbalism, pălăvrăgeală.

♦ *Propuneți o clasificare a lexemelor de mai sus.*

***10**. Citiți afirmațiile și comentați, pe o pagină, una dintre ele:*

a) Prin cuvânt îmi așez sămânța într-o altă persoană.

b) Lumea omului e făcută din cuvinte.

c) Noi cunoaștem cuvinte, dar ignorăm Cuvântul.

d) Cuvintele, separate de lucruri, își pierd sensul; devin cuvinte goale: nonsens.

e) Suspinele noastre sunt prea adânci pentru cuvinte.

f) Nu trăim doar cu pâine, ci și din cuvintele care conțin amintirea unei fericiri trecute.

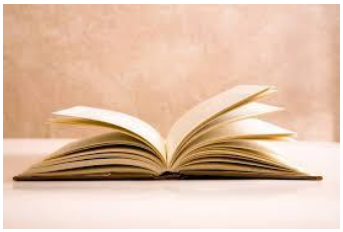
g) Sunt cuvinte care au funcție magică: de a evoca.

Unitatea 4. STRUCTURA SEMANTICĂ A LEXICULUI: MONOSEMIA ȘI POLISEMIA

Unități de conținut

4.1. Cuvântul și sensul său
4.2. Tipologia sensurilor
4.3. Monosemia și polisemia cuvântului
4.4. Tipuri de polisemie
4.5. Denotație și conotație
4.6. Mecanismul conotației

Termeni-cheie: *sens, semnificație, monosemie, polisemie, metaforă, metonimie, sinecdocă, denotație, conotație*

REPERE TEORETICE

4.1. CUVÂNTUL ȘI SENSUL SĂU

Cuvântul este o unitate lingvistică bilaterală, adică ea dispune de planul expresiei (PE) și de planul conținutului (PC). Sensul cuvântului ține, bineînțeles, de PC, însă atunci când folosim termenul „sens", trebuie să conștientizăm că el poate desemna două noțiuni distincte: ***semnificația*** și ***sensul*** propriu-zis, care de multe ori se utilizează ca sinonime, chiar dacă, *stricto sensu*, ele se referă la entități diferite.

Semnificația conține informația care exprimă conținutul cuvântului *convențional*, relevând caracteristicile generale ale entității redate prin acest cuvânt. Ea este abstarctă, detașată de utilizările concrete ale cuvântului respectiv în vorbire. De regulă, ea este reprezentată în dicționare. De exemplu, semnificația cuvântului CASĂ este „încăpere care servește drept locuință omului".

Sensul redă informația care este relevantă pentru un anumit subiect într-un anumit segment de timp. El este concret, se realizează într-un anumit context sau secvență de vorbire. De exemplu: „În CASĂ e cald", „CASA era mereu plină de oaspeți", „Îmi amintesc de minunata ta CASĂ de sub pădure" etc.

Delimitând aceste noțiuni, diferiți autori folosesc diferiți termeni pentru a le denumi: *semnificație / uz, general / concret, denotație/ referență, invariantă / variantă, virtual / actual* ș.a.

Orice cuvânt comportă mai multe tipuri de sensuri: *lexical, gramatical, categorial, derivațional* ș.a. Așa, cuvântul CĂSUȚĂ conține sensul ***lexical*** – „casă mică", sensul ***categorial*** – „substantiv", sensul ***gramatical*** – „inanimat, genul geminin, numărul singular, cazul nominativ", sensul ***derivațional*** – „mic", în raport cu ceea ce denumește cuvântul de la care derivă – CASĂ.

Prin ce diferă sensul lexical de celelalte tipuri de sensuri?

Mai întâi de toate, ***sensul lexical*** constituie o caracteristică individuală a cuvântului dat. De exemplu, doar cuvântul CASĂ conține sensul lexical „încăpere care servește drept locuință omului". Alte cuvinte, chiar și foarte apropiate ca sens, au deja sensurile lor – tot individuale – CLĂDIRE „construcție înălțată la suprafața pământului, care servește la dăpostirea unor oameni, unor animale, unor obiecte, unor instalații etc.", PALAT „clădire somptuoasă în care își are sediul o autoritate ori o instituție, sau care este folosită ca reședință de un nobil, un suveran, un șef de stat ori de guvern", COCIOABĂ „casă de locuit foarte mică, sărăcăcioasă și dărăpănată", BORDEI „locuință rudimentară, săpată (pe jumătate) în pământ și acoperită cu pământ, paie sau stuf" ș.a.m.d.

Sensurile ***gramaticale***, cele ***categoriale*** și ***derivaționale*** nu sunt individuale, ele se referă la o clasă de cuvinte, la un grup de lexeme sau de logoforme – ele sunt comune, standard, aceleași pentru grupul respectiv. De exemplu, sensul categorial de „substantiv" aparține nu doar lexemului SCAUN, dar și altor cuvinte, ca MASĂ; CASĂ; OM; CARTE etc. Sensul gramatical de „masculin" caracterizează nu doar lexemul FRATE, dar și altele, ca POET, CAL, TERMEN ș.a.

4.2. TIPOLOGIA SENSURILOR

Drept temei pentru orice tip de clasificare servește perspectiva din care noțiunea respectivă este abordată. Este vorba de identificarea unor parametri după care urmează a fi efectuată această clasificare. Încercări de a clasifica sensurile lexicale au fost întreprinse și continuă să se mai întreprindă multe, așa încât în prezent se conturează – mai mult sau mai puțin clar – câteva tipuri de clasificări.

1. *Din perspectiva corelației limbă – vorbire*, sensurile cuvântului se împart în ***virtuale*** (limbă) și ***actuale*** (vorbire);

2. *Din perspectiva normei* (usus), sensurile, de regulă, se împart în ***uzuale*** (utilizate de toți vorbitorii) și ***ocazionale*** (individuale, de autor), această clasificare fiind foarte apropiată de cea anterioară;

3. *Din perspectiva pragmaticii*, sensurile lexicale se împart în ***denotative*** și ***conotative***;

4. *Din perspectivă genetică* (a originii, derivării), sensurile se împart în ***derivate*** și ***nederivate***. Sensurile derivate sunt cele secundare, apărute în urma procesului de derivare lexico-semantică. Nederivate, în acest caz, sunt sensurile primare, care în dicționare, de regulă, sunt notate cu cifra 1. Ele sunt inițiale pentru cele derivate. Însă noțiunea de *sens inițial* este întotdeauna raportată la cea derivată, de aceea, în cazul polisemiei „în lanț", inițial pentru sensul derivat este cel anterior, care poate fi și el, la rândul său, derivat din altul. De exemplu, în cazul cuvântului MASĂ, se constată că primul sens al acestui cuvânt – „piesă de mobilier" (*Am pus farfuria pe masă*) – servește drept sens inițial pentru cel de-al doilea – de „mâncare, bucate" (*Am luat masa la ora trei*), care, la rândul său, este sens inițial pentru cel de-al treilea sens al acestui cuvânt – de „tip de mâncare" (*Mi s-a prescris o masă dietetică*).

5. *Din perspectiva motivării sensului*, se disting sensuri ***motivate*** (adică explicabile cu ajutorul altui sens sau cuvânt) și ***nemotivate*** (inexplicabile). Această clasificare este apropiată anterioarei, pentru că sensurile derivate întotdeauna sunt motivate de sensul inițial – o asemenea motivare se numește *motivare* semantică. Există și alt tip de motivare – *derivativă* – cum ar fi cazul cu evoluția MASĂ → MĂSUȚĂ.

6. *Din perspectiva denotatului* (a corelării cu obiectul desemnat, cu realiile), tradițional, se deosebesc sensuri ***directe*** și ***figurate***. Cele directe sunt legate nemijlocit, direct, cu obiectul sau fenomenul desemnat – de exemplu, VULPE „mamifer carnivor sălbatic" (*Moșul a găsit o vulpe moartă în mijlocul drumului*). Sensurile figurate sunt legate cu denotatul indirect, prin intermediul sensului direct (care e și inițial, de obicei, pentru el) – de exemplu, VULPE „persoană vicleană, șireată". Astfel, sensurile fugurate întotdeauna sunt derivate și motivate. Sensurile figurate pot fi ***metaforice*** și ***metonimice***.

7. *Din perspectiva semnificatului* (corelării noționale a cuvântului), se disting sensuri ***concrete*** și ***abstarcte***, spre exemplu, TABLOU „pictură" și TABLOU „descriere, evocare făcută prin cuvinte".

4.3. MONOSEMIA ȘI POLISEMIA CUVANTULUI

Monosemie	***Polisemie (derivare semantică)***
- proprietatea cuvântului de a avea un singur sens;	- capacitatea cuvântului de a avea mai multe sensuri;
- cuvintele monosemantice au numai sens denotativ, descriptiv;	- unitățile lexicale sunt polisemantice numai în dicționare, în context se monosemantizează;
- sunt specifice pentru anumite domenii de activitate a oamenilor;	- 80% din cuvintele lexicului activ al oricărei limbi sunt polisemantice;
- termeni tehnici și științifici (*cardiologie, nuc, leopard, atom, bisturiu* etc.);	Ex.: *bandă*, pl. *benzi* – bandă de autostradă, bandă de material, bandă magnetică, bandă desenată, bandă rulantă.
- fiind frecvent folosit, un cuvânt monosemantic poate căpăta și alte sensuri, devenind polisemantic;	

Așadar, polisemia reprezintă capacitatea majorității cuvintelor din limbile naturale de a avea mai multe sensuri.

Ex.: **a bate :**

a lovi, a izbi: *Din păcate, mama sa îl **bate** de fiecare dată când greșește*.
a face o mișcare regulată: *Ceasul **bate** ora cinci*.
a trimite un proiectil: *Pistolul **bate** cincizeci de metri*.
a critica*: Nu-l mai **bate** cu vorba*.
a sufla (despre vânt): *Crivățul **bate** dinspre răsărit*.
a cădea (despre ploaie): *Ploaia **bate** necontenit în geam*.
a învinge: *I-am **bătut** pe toți la șah*.

- se înscrie într-o opoziție dublă: polisemie și omonimie, polisemie și monosemie;
- cu cât un cuvânt este mai frecvent utilizat, cu atât capătă mai multe sensuri diferite;
- pentru diferențierea sensurilor cuvintelor polisemantice contextele sunt fundamentale:

Ex.: *farmacie* „știință care se ocupă de prepararea medicamentelor” sau „locul unde se vând medicamentele”: *Farmacia este o știință veche. Cumpăr medicamente de la farmacie.*

Așadar, fără contexte, dicționarele explicative nu pot fi convenabile în ce privește polisemia nici din punct de vedere descriptiv, nici normativ.

4.4. TIPURI DE POLISEMIE

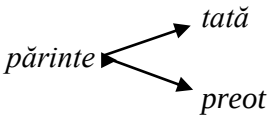
a) *Polisemie în lanț* (legătura se face de la un sens la altul):

Ex.: *slab* 1. „lipsit de un strat de grăsime"; 2. „lipsit de forță" – *caracter slab*; 3. „lipsit de valoare" – *lucrare slabă*; 4. „lipsit de elemente caracteristice" – *vin slab, cafea slabă*;

b) *Polisemie radială* (relația dintre sensuri se face prin cel puțin un element al sensului de bază):

Ex.: *strigăt* 1. „sunete intense produse de om"; 2. „sunete intense produse de alte ființe" – *strigătul leului*; 3. „sunete intense produse de colectivități" – *strigătul mulțimii*.

NB! În limba română se atestă și fenomenul de ***bisemie*** (când un cuvânt are două sensuri):

4.5. DENOTAȚIE ȘI CONOTAȚIE

Denotația este partea abstractă, conceptuală sau cognitivă, fundamentală, stabilă, nesubiectivă și analizabilă în afara vorbirii, a sensului unei unități lexicale, fiind obiectul unui consens al comunității lingvistice. Ea este deci independentă de context și de situația de comunicare. Sensul denotativ se referă la un denotat, adică la ceva din realitate sau din închipuirea oamenilor. Fiecare unitate lexicală are sens denotativ, fie că desemnează o ființă reală (*girafă*) sau imaginară (*zână*), un obiect (*verigă*), ceva abstract (*dreptate*) ori un raport grammatical (*și, dar, că*).

Conotația este partea subiectivă, variabilă în funcție de context, de situația de comunicare, a sensului unei unități lexicale. Sensul conotativ este un sens suplimentar, având caracter asociativ.

Denotație	***Conotație***
- sens propriu;	- sens figurat;
- semnificație clară, precisă a unui cuvânt;	- totalitatea sensurilor figurate;

- sens propriu, de bază, menționat primul, de cele mai multe ori, în dicționarele de limbă;	- exprimă valori secundare, afective, expresive legate de sensul denotativ;
- se referă la termeni, caracterizează limbajul tehnico-științific, pe cel juridic-administrativ, parțial pe cel cotidian;	- valorile pot fi delimitate doar în contexte;
- sens relativ stabil;	- apare pe baza tropilor;
- latura cognitivă a conținutului;	**Clasificare**: - conotații stilistice; - conotații social-politice (*haiduc*); - conotații moral-etice (*diletant* - neserios); - conotații etno-geografice (*doină* – cântec românesc de dor și jale; *tarantela* – dans popular italienesc); - conotații estetice (*urs* – om greoi); - conotații ale etichetei verbale (*dragă, dumneavoastră*)
- este legată direct de obiectul real (importantă în comunicare);	**Conotații ce au caracter social**: • ***caracteristicile culorilor*** (în funcție de contextul sociocultural): - *roşul,* în China, este asociat cu bucuria și festivitatea, în Japonia - cu lupta și mânia, în cultura indienilor americani – cu masculinitatea, în Europa – cu dragostea; - în țările cu populație africană, *negrul* sugerează binele, iar *albul* – răul; pentru europeni, *negrul* este culoarea tristeții, a doliului, la chinezi și la japonezi aceste stări fiind sugerate prin *alb* ; • atitudini sau poziții sociale (*măgar*);
Ex. : *vulpe* – mamifer sălbatic carnivor, cu blană roșcată...	Ex.: *vulpe* – persoană șireată și vicleană.
NB! In orice știință, precizia este necesară pentru a evita posibile confuzii.	• conotația reprezintă reacția afectivă, emotivă la cuvânt.

4.6. MECANISMUL CONOTAȚIEI

Sensurile conotative, numite și *afective* sau *expresive*, se regăsesc în mod virtual în denotație. Denotatul are multe aspecte, laturi, ipostaze, unele imprevizibile la prima abordare Este de ajuns ca, din diverse motive, una din ele să apară și să se impună la un moment dat, dominând pe celelalte, pentru ca termenul care denumea obiectul în intregime să capete și posibilitatea de a reda și un aspect neglijat mai înainte. E de ajuns, pe de altă parte, ca unui obiect să i se dea alt nume prin analogie, ca să avem o conotație, respectiv un sens conotativ. Procedeele prin care se realizează aceste schimbări sunt cunoscute și studiate sub numele de *tropi*. E vorba, în primul rând, de *metaforă, metonimie* și *sinecdocă*.

a) Metafora

Metafora este figura de stil care constă în a da unui cuvânt o semnificație nouă, în virtutea unei comparații subînțelese; figură de stil rezultată dintr-o comparație subînțeleasă prin substituirea cuvântului obiect de comparație cu lexemul-imagine.

● **Metafora uzuală (împietrită)** sau **pură** – figură semantică (trop), prin intermediul căreia se prezintă ca echivalenți doi termeni distincți, realizându-se între aceștia un transfer de trăsături semantice:

Ex. *Când – **ghindă cafenie** – picau jos **cărăbușii** / Când **era zarea frunză uscată de stejar**.*

● **Metafora poetică** sau **lingvistică** presupune un transfer de termeni, posibil datorită conținutului semantic, parțial comun, al elementului substituit și al celui care substituie; de aici și definirea metaforei drept „comparație prescurtată”.

● În funcție de conservarea / eliminarea termenului metaforizat, se atestă:

a) **metafora *in praesentia*** (explicită / coalescentă) – se construiește după tiparul *A este B* sau orice formulă sintactică reductibilă la el (AB, BA genitiv, B de A):

Ex.: Când ***noaptea-i o regină*** lunatecă și brună;

b) **metafora *in absentia*** *(*implicită / implicație) – are forma *B în locul lui A*:

Ex.: *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă / Prin care trece albă, **regina nopții moartă**.*

● În funcție de expresia sa morfologică, se atestă:

a) **metafore nominale** – cea mai frecventă formă metaforică, divizibilă în mai multe categorii:

- *simplă substituire* (se poate realiza numai ca metaforă implicită; se situează la limita semantică dintre metaforă și simbol):

Ex.: *Pe **mișcătoarele cărări** / Corăbii negre duce*;

- formula *A este B* (întotdeauna metaforă explicită, în care termenul metaforic este un nume predicativ pe lângă un verb copulativ):

Ex.: *Lung **plumb topit fu orice sărutare***.

- *metafora infirmală* (se axează pe formă negativă – A nu este B):

Ex.: *Un **sân nu e Nirvana** / Și-un **pântec nu-i abisul***.

- formulă substantival-genitivală (BA genitiv) (se realizează atât ca metaforă explicită, cât și ca metaforă implicită):

Ex.: ***Nămolurile tainelor** toate / Zac în mine adunate*.

- formula substantival-prepozițională (B de A):

Ex.: *îți vei cânta... / **pe coarde** dulci **de liniște**, / **pe harfă de-ntuneric***.

b) **metafore verbale** – metafore realizate prin intermediul verbelor, sunt adesea personificatoare sau sinestezice:

Ex. *Portul **se topește**-n soare*.

c) **metafore adjectivale** – nu sunt metafore propriu-zise, ci iau forma epitetului metaforic pe lângă un substantiv:

Ex.: *Ah, luntrele toate spre-apus / Un val **aherontic** le-a dus*!

d) **metafore adverbiale** – atestate mai rar, un fel de epitet pe lângă verb: *mi-a răspuns **sec**, l-a primit **rece**, scrie **obscur***.

● **Lanț metaforic,** sau **metaforă în lanț** – realizare sintactico-semantcă aparte; se realizează fie ca o secvență de mai multe metafore (A1 este B1, A2 este B2,...), fie cu un singur termen metaforizat și mai mulți metaforici (A este B1, B2, ...):

Ex.: *O **raclă** mare-**i lumea**. **Stelele-s cuie** / Bătute-n ea și **soarele-i fereastra** / La **temnița vieții.***

Metafora este considerată un fenomen de anomalie, a cărui decodare rămâne echivocă, chiar dacă există seme contextuale clarificatoare, care unifică metafora într-un nou semem, diferit constituit față de termenul inițial, de la care s-a pornit.

b) Metonimia

Metonimia este o figură semantică (trop) și fenomen lingvistic prin care un nume de obiect este înlocuit cu altul, pe baza unei relații de contiguitate logică existentă între acestea (spațială, temporală sau cauzală):

Ex.: *Voi, ce din **munca** voastră abia puteți trăi.*

Metonimia are forme variate, determinate în funcție de conținutul relației dintre termenii care se pot substitui unul altuia. Principalele substituții metonimice sunt:

- cauză pentru efect / efect pentru cauză: *a trăi din **munca** altuia; **culesul** e foarte bogat anul acesta; la noi sunt **lacrimi** multe*;

- conținut pentru conținător / conținător pentru conținut: *a înghițit **băutura** dintr-odată, și-a terminat **farfuria**, a băut câteva **pahare***;

- materia pentru obiect: *a vândut un **porțelan** de preț, colecționează **aramă***;

- creator pentru operă: *cântă foarte bine **Chopin**, are un **Rembrandt***;

- instrument pentru acțiune / acțiune pentru instrument: *a trecut **prin foc și sabie***;

- semn pentru obiectul desemnat (numite și **metonimii ale semnului**): *coroana, sceptrul* „regalitate”, *purpura* „demnitate ecleziastică”, *crucea* „creștinismul”;

- loc de proveniență pentru obiectul produs: *l-a tratat cu **un porto**, a cumpărat **olandă** pentru cearceafuri*;

- general pentru particular: *a înșelat **vigilența** paznicilor*;

- abstract pentru concret: *se află în **primăvara** vieții*;

- specific pentru generic: *mănâncă o **pâine** de pe urma mea*.

Metonimia este mai puțin prezentă în poezia modernă, pentru că se axează pe formule.

Nota bene! Metonimia rezultă și din trecerea numelor proprii în comune: *Champagne* (provincie în Franța) - *șampanie*, *Ampère – amper* (unitate de măsură) etc.

c) Sinecdoca

Sinecdoca este o figură semantică (trop) și procedeu lingvistic, formă particulară de metonimie, realizată prin înlocuirea unui nume cu altul pe baza unei relații cantitative între cei doi termeni:

Ex. : *Am văzut în depărtare o **pânză***.

Sinecdoca poate lua două forme principale:

a) parte pentru întreg – **sinecdoca particularizantă**: *o **pânză** la orizont* „corabie”, *trăiesc sub același **acoperiș***;

b) întreg pentru parte – **sinecdoca generalizantă**: *a băut un **vin** bun* „un pahar, o sticlă de vin”;

În sensul substituirii calitative deosebim:

a) **sinecdoca numărului** (singular pentru plural): ***Românul** e născut poet*;

b) **sinecdoca materiei**: ***fier*** „armă, cuțit”, ***bronz*** „statuie”;

Nota bene! **Metafora** este cuvântul ce denumește două obiecte (noțiuni), care se aseamănă prin ceva: *clopoțel* (obiect metalic) – *clopoțel* (floare), *portar* (om de serviciu la o poartă) – *portar* (fotbalist).

Metonimia este cuvântul ce denumește două obiecte (noțiuni), dar nu asemănătoare, ci învecinate, contigue: *școală* (instituție) – *școală* (clădire) –- *școală* (studii, formare) – *școală* (elevi, profesori) etc., *clasa* (auditoriu) – *clasa* (grupul de elevi).

Sinecdoca este cuvântul care nu se referă la două obiecte (noțiuni), ci la parte și întreg: *pâine* (produs culinar) – *pâine* (câștig), *prag* (pragul casei) – *prag* (casă).

Ex.: Mii de *coifuri* lucitoare ies din umbra-ntunecoasă... (M. Eminescu)

SARCINI

- *Definiți noțiunile: **monosemie** și **polisemie**, propunând exemple de cuvinte monosemantice și polisemantice.*
- *Enumerați trăsăturile specifice fenomenelor de **conotație** și **denotație**, ilustrând prin exemple.*
- *Stabiliți asemănări și deosebiri între figurile semantice: **metaforă**, **metonimie** și **sinecdocă**.*
- *Prezentați criteriile de clasificare a metaforei lingvistice, aducând exemple concludente.*
- *Comentați afirmația: „E de ajuns ca unui obiect să i se dea alt nume prin analogie ca să avem o conotație, respectiv un sens conotativ” (I. Coteanu).*

EXERCIȚII

1. *Includeți în enunțuri lexemele* ***bun, cald, mare, a intra, limpede****, demonstrând polisemantismul lor.*

2. *Alcătuiți câte două enunțuri cu fiecare din lexemele ce urmează, astfel încât acestea să desemneze senzații gustative și senzații auditive:* ***dulce, iute, sărat, amar, piperat****.*

3. *Comparând sensurile cuvintelor* ***răcnet, chiot, strigăt, țipăt, urlet****, includeți-le în enunțuri care să le releve monosemantismul sau polisemantismul.*

4. *Includeți cuvintele evidențiate în tabelul de mai jos:*

a) „Când *soarele* e sus, *florile* își răsfrâng *capul*, ca un *om* care golește o *sticlă* cu apă.” (Geo Bogza)

b) *Plaiul* meu iubindu-l,/ chem alese *ploi*/ Cât ni-i sfânt *pământul*,/ Noi rămânem noi.” (Vasile Romanciuc)

c) „*Imensitate*, *veșnicie*,/ Tu, *haos*, care toate-aduni.../ În golul tău e *nebunie*,/ Și tu ne faci pe toți nebuni.” (George Bacovia)

d) „S-a desfăcut din *mugur*, într-o dimineață *caldă* a începutului de *primăvară*.” (Emil Gârleanu)

e) *Termenul* „*epigrafie*” provine din limba greacă veche.

Cuvinte monosemantice	***Cuvinte polisemantice***

5. *Explicați, cu ajutorul dicționarului, sensurile cuvintelor* ***om, col, electron, izvor, corn, aluminiu, ac****, argumentându-le apartenența la categoria de substantive monosemantice sau polisemantice.*

6 *Alcătuiți enunțuri cu verbul* ***a frământa*** *din care să reiasă clar sensurile:* ***a amesteca, a se mișca puternic, a nu avea astâmpăr, a se agita, a se neliniști, a se îngrijora****.*

7. *Completați tabelul de mai jos, repartizând cuvintele conform categoriilor propuse:* ***solfegiu, doctor, alb, a consola, orz, geam, biologie, bicicletă, școlăriță, liliac, ochelari, ziar, joi, universitate, constituție, stat, lecție, moderat, rector, românesc, a săpa, operație, catren, diez, poet, cafea, șofer, substantiv, a citi, vocală, revistă, birou, faimos, magiun, însămi, literatură.***

Cuvinte monosemantice	***Cuvinte polisemantice***

8. *Argumentați monosemantismul sau polisemantismul cuvintelor evidențiate:*

a) S-a desfăcut din *mugur*, într-o dimineață *caldă* a începutului de primăvară. (Emil Gârleanu)

b) *Cioacănitoarea* se cățără cu *ghearele* de *trunchiul* unui *mesteacăn* și-l *ciocănește* de jos până sus. (Emil Gârleanu)

c) *Plaiul* meu iubindu-l,/ chem alese *ploi*/ Cât ni-i sfânt *pământul*,/ Noi rămânem noi. (Vasile Romanciuc)

d) Când *soarele* e sus, *florile* își răsfrâng *capul*, ca un om care golește o sticlă cu apă. (Geo Bogza)

9. *Indicați sensul verbului* ***a fi*** *(predicativ) în enunțurile de mai jos:*

a) „În lumea asta *sunt* femei…”

b) Mașina *este* în garaj.

c) La intersecție *a fost* un accident grav.

d) Miercuri *va fi* un an de când ne cunoaștem.

e) Tu *ești* din Budăi?

f) Lecția *este* de 45 de minute.

g) Elena *va fi* la anul la facultate.

h) Cât *este* un kilogram de rodii?

i) Pe unde *ați fost* de dimineață până acum?

j) Ce *e* când te mănâncă palma?

k) *Era* pe la 1945…

l) Cât *va fi* soare, voi sta pe plajă.

10. *Alegeți varianta care include numai cuvinte monosemantice:*

a) electron, picior, față;

b) teoremă, uraniu, calciu;

c) atom, masă, cap.

11*. Alegeți șirul care conține numai cuvinte polisemantice:*

a) carte, ușă, atom;

b) ier, pânză, gură;

c) sodiu, umbră, ochi.

12*. Folosiți cuvintele propuse pentru a releva conceptele de* ***monosemantism*** *și* ***polisemantism****:* igienă, stins, preț, mână, urmă, buchet, a răsări.

13*. Observați specificul șirului de mai jos, continuându-l cu încă zece perechi de îmbinări similare: litere* ***șterse*** *– bubuituri* ***șterse,*** *băiat* ***înalt*** *– cer* ***înalt,*** *apă* ***limpede*** *– dimineață* ***limpede****...*

14*. Definiți cuvântul* ***peren*** *din enunțul* „Poezia Vara este un imn închinat frumuseților perene ale pământului românesc”*, relevând sensul de bază și sensul secundar al acestui adjectiv.*

15*. Se dau noțiunile:* ***sens principal, sens secundar, sens primar, sens de bază, sens denotativ*** și ***sens conotativ, sens concret*** și ***sens abstract, sens uzual*** și ***sens ocazional, sens general*** și ***sens special, sens neutru*** și ***sens expresiv****.*

a) Determinați sensurile acestor noțiuni.

b) Ilustrați tipologia polisemiei.

c) Comparați noțiunile, stabilind deosebiri între ele.

16*. Grupați îmbinările propuse în îmbinări cu sens direct / îmbinări cu sens figurat, incluzându-le în câte un enunț:* obiect de fier, gura-leului, logică de fier, câmp verde, lună de argint, lumina becului, porțile orașului, cercei de argint, sticlă cu apă, inimă de piatră, probă de evaluare, adâncul veacurilor, inimă de aur, lingură de argint, gura beciului.

17. *Diferențiați contextual sensurile proprii și sensurile figurate ale cuvintelor:* ***lin, somnoros, sclipitor, mlădios, dulce****.*

18*. Identificați cuvintele cu nuanță conotativă din textele de mai jos, explicând valoarea sugestivă a acestor cuvinte:*

a) „S-a pregătit pădurea de toamnă. Frunzele s-au aurit pe ramuri. Vântul le clatină ușor și ele cad pe rând într-o ploaie lină. Drumul soarelui este tot mai obosit și mai scurt. Într-un colț de cer mocnește un nor vânăt.” (Camil Petrescu)

b) „Vesela verde câmpie acu-i tristă, veștezită,/ Lunca bătută de brumă acum pare ruginită;/ Frunzele-i cad, zbor în aer și de crengi se dezlipesc,/ Ca frumoasele iluzii dintr-un suflet omenesc./ Din tuspatru părți a lumii se ridică nalt pe ceruri/ Ca balauri din poveste, nouri negri, plini de geruri...” (Vasile Alecsandri)

c) „Iat-o!... Sus în deal la strungă,/ Așternând pământului/ Haina ei cu trenă lungă/ de culoarea vântului./ Lung își scutură spre vale,/ Ca-ntr-un nimb de glorie,/ Peste șolduri triumfale/ haina iluzorie./ Apoi pleacă mai departe/ pustiind cărările/ Cu alai de frunze moarte să colinde zările.” (George Topârceanu)

♦ *Comparând modul de a descrie toamna din textele de mai sus, redactați un text propriu (10-15 enunțuri) despre toamnă, utilizând cuvinte cu o pronunțată încărcătură conotativă.*

19*. Folosiți în enunțuri sintagmele* ***om blând, animal blând, anotimp blând, sentimente adânci, senzații adânci, liniște adâncă, tăcere adâncă****, relevând polisemantismul adjectivelor.*

♦ Propuneți alte cinci sintagme similare.

20*. Stabiliți corespondente între noțiunile din prima coloană și expresiile din cea de-a doua coloană:*

metafora	masa rotundă
metonimia	buzele tale – petale parfumate
sinecdoca	om nemanierat
eufemismul	se vede o pânză albă în zare
deplasare de sens	a băut o sticlă de apă

21*. Se dă citatul:*

„Dar n-o putem lua [n.n. *țara*] cu-adevărat, dacă nu vom recupera și cuvintele confiscate cândva: cele ce vorbesc de o dragoste din care se poate muri; cuvintele acelea pe care, cu sensurile lor mutilate și evacuate de Istorie, le plimbăm de ani și ani în discursul public – și prin viețile noastre – ca pe niște păstăi goale. Cu aceste cuvinte – „patrie”, „patriotism”, „popor” –, golite între timp de sens, s-a trezit în față, ca o enormă provocare comunitară, generația născută în anii ´90. Va ști ea oare să mai facă ceva cu aceste vocabule vide? Să le umple cu un rost și să le ancoreze de o țară din dragoste de care se poate muri?”

(Gabriel Liiceanu, *România, mon amour*)

a) Enumerați tipurile de cuvinte enunțate în citatul de mai sus.

b) Propuneți câte trei exemple de cuvinte pentru fiecare tip.

22. *Identificați metonimia în enunțurile de mai jos, stabilind raporturile dintre noțiunile-perechi:*

a) „Mâna care-a dorit sceptrul universului și gânduri/ Ce-au cuprins tot universul, încap bine-n patru scânduri” (Mihai Eminescu).

b) „Dar prin alte case, iată,/ Eu lumina o presor,/ Alte case mă ascultă,/ Când vorbesc la difuzor” (Grigore Vieru).

c) „Astăzi/ Tipografiile/ Mai culeg la rubrica/ „Informații”/ Orele/ Când monologul lui Hamlet/ Îi vor asculta duși pe gânduri/ Soldații” (Emil Loteanu).

23. *Extrageți sinecdoca din enunțurile de mai jos:*

a) „Zeci de cioculețe fragede și moi, zeci de ochișori proaspeți și naivi, apoi toate ghemușoarele acestea vii vuiau, băteau mătănii și încercau să zboare – aveau aripi” (Ion Druță).

b) „Stau cât stau cizmele așa, apoi deodată se smulg de parchet și o pornesc în întâmpinarea unui halat albastru de atlaz, de sub poalele căruia se ivesc două picioare mici” (Andrei Strâmbeanu).

c) „Auzii din urmă niște pași grăbiți, care încetiniră în dreptul meu” (Aureliu Busuioc).

d) „Cele vremi de vitejie, scrise de Ureche vornicul, când cu spada lui Ștefan ai știut să-ți aperi pragul, și leagănul, și brazda, și cântecul, acele vremi au trecut...” (Vladimir Beșleaga)

e) „Pe lumea asta este ce este cușma” (Vasile Vasilache).

24. *Consultați dicționarul pentru a interpreta adecvat sensul cuvintelor evidențiate, determinând diferențele și tangențele ce se stabilesc între aceste lexeme:*

a) „Eugen Jebeleanu este un poet al *amplitudinii*” (Eugen Simion).

b) „A milita împotriva morții, cum o face exemplar Eugen Jebeleanu, iată un mod al *angajării*” (Constantin Ciopraga).

Unitatea 5. RAPORTURILE SEMANTICE ÎNTRE CUVINTE: SINONIMIA, ANTONIMIA, OMONIMIA, PARONIMIA; HIPERONIMIA, HIPONIMIA

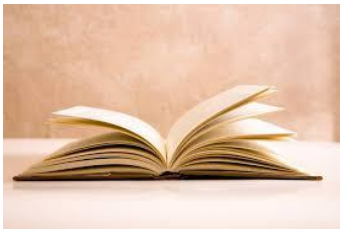
Unități de conținut

5.1. Relațiile dintre cuvinte în funcție de conținut (sinonimia, antonimia)

5.2. Relațiile dintre cuvinte în funcție de formă (omonimia, paronimia)

5.3. Hiperonimia vs hiponimia

Termeni-cheie: *sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie, pereche sinonimică, șir sinonimic, sinonime terminologice, dominantă semantică, serie antonimică, pereche omonimică, omofon, omograf, omoform, pereche paronimică*

REPERE TEORETICE

Întrucât **cuvântul** este o unitate biblană, constituită din formă (*semnificant*) și conținut sau sens (*semnificat*), se atestă în limbă prezența unui ansamblu de relații între cuvinte: ***sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie***.

5.1. RELAȚIILE DINTRE CUVINTE ÎN FUNCȚIE DE CONȚINUT

Pornind de la ***planul de conținut***, între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar pot exista următoarele tipuri de relații:

1) **coincidență totală** a sensurilor (*adagiu, cugetare, dicton, sentință*);

2) **coincidență parțială** a sensurilor (*masă, scaun, fotoliu; copil, tânăr, bătrân; a se mișca, a se deplasa, a merge, a zbura, a pluti; mare – mic, repede – încet, a urca – a coborî*);

3) **noncoincidență** a sensurilor (*aliment; construcție; educație; sinceritate* etc.).

În cazul coincidenței totale a sensurilor semnificanților, este vorba despre ***omosemie*** lexicală (***sinonimie***), în cazul coincidenței parțiale a sensurilor, este

vorba despre ***parasemie*** și ***antisemie*** (***antonimie***), iar în cazul lipsei totale de coincidență a sensurilor semnificanților, vorbim despre ***eterosemie***.

1. SINONIMIA
(concept, definiții, clasificări)

Sinonimia (omosemia) reprezintă**:**

- capacitatea unor cuvinte, diferite ca formă, de a exprima sensuri asemănătoare;
- un tip de relaţie semantică ce se stabileşte între corpuri fonetice diferite, dar cu semnificaţii identice sau asemănătoare;
- fenomen de echivalență semantico-funcțională a unităților de limbă (cuvinte, expresii, afixe sau construcții gramaticale) diferite ca aspect sonor;
- un fenomen lingvistic universal, atestat în toate limbile;
- un fenomen de limbă incontestabil, întrucât utilizarea unor forme diferite pentru a exprima unul și același sens este o caracteristică specifică limbilor naturale.

Sinonimele (< gr. *συν* „cu” + *όνομα* „nume”) sunt cuvintele cu forme diferite, dar cu sensuri asemănătoare sau aproape identice; în sincronie şi în acelaşi sistem al limbii, cel puțin cu un sens, exprimă aceeaşi noțiune sau aspecte identice ale ei; condiția propriu-zisă de sinonimie presupune: referent identic, aceeaşi variantă funcțională şi aceleaşi clase de distribuție contextuală.

Omosemante se numesc cuvintele cu sens identic și cu formă diferită, aparținând la aceeași parte de vorbire; ele prezintă o maximă importanță pentru lexicologi și lexicografi în procesul de studiere comparativă a sinonimelor și de identificare a cuvintelor și expresiilor echivalente.

Sinonimele sunt o sursă de îmbogățire a limbii prin posibilitatea de a enunța aceeași idee prin forme de expresie diferite.

Se poate stabili o **relație de sinonimie** între:

- două cuvinte (*sumbru – întunecat*);
- un cuvânt și o expresie (*a băga de seamă – a observa, a o lua la sănătoasa – a fugi*);
- două expresii (*a-şi lua nasul la purtare – a se obrăznici, a se urca în cap*).

Sinonimele pot fi clasificate după mai multe criterii :

A. După sensul pe care îl exprimă, două sau mai multe sinonime pot fi:

1. Sinonime lexicale:

a) ***totale*** (***absolute*** sau ***perfecte***), care corespund în toată sfera sensurilor lor: *natriu – sodiu, smalț – email, aramă – cupru, repede – iute, zăpadă – nea, vocabular – lexic, ogradă – curte, veac – secol;*

b) ***parțiale (relative*** sau ***imperfecte)***, care corespund numai în unul sau în câteva dintre sensurile lor; constituie o categorie lexicală vastă și se întâlnește, mai ales, la cuvintele vechi și polisemantice, unele sensuri ale acestora coincizând cu sensurile altor cuvinte sau chiar cu termeni autonomi: *scrisoare – carte – răvaș, a uni – a lega – a împreuna, drum – cale, casă – clădire, a se veseli – a râde, traseu – itinerar, toată* Moldova – *întreaga* Moldovă*, teafăr – nevătămat – întreg*.

Mulți cercetători susțin că sinonimele absolute cu timpul trec în categoria celor parțiale, întrucât intervin legitățile dezvoltării limbii și, în consecință, unul din cuvintele-sinonime își modifică (extinde sau restrânge) conținutul semantic.

2. Sinonime gramaticale:

a) la nivel ***morfologic***: *dacă-l ajungeai / dacă l-ai fi ajuns, voi face / am să fac, amândoi / ambii*;

b) la nivel ***sintactic***: d*orul patriei – dorul de patrie, eu nu vreau ca el să plece – eu vreau ca el să nu plece*.

3. Sinonime frazeologice:

Ex.: *drum bun, cale bună;*

a căra apă la fântână, a se duce la vie cu struguri în batistă, a aduce lemne la pădure;

a fugi, a o lua la sănătoasa, a-și lua tălpășița.

B. În baza categoriei gramaticale, se disting sinonime:

substantivale: *noroc – şansă*
verbale: *a inventa – a crea*
adjectivale: *cuminte – cumpătat*
pronominale: *el – dânsul*
numerale: *dublu – îndoit*
adverbiale: *niciodată – nicicând*
conjucţionale: *dar – însă*

C. În literatura de specialitate se mai atestă și noțiunea de **sinonime aproximative** (când un sinonim sau o expresie sinonimică reprezintă sensul metaforic al unui cuvânt uzual; se stabilesc apropieri sau coincidențe de termeni, atribuindu-se valori semantice figurate, metaforice cuvintelor uzuale și dilatându-se astfel sfera semantică a cuvintelor prin conotații către multiple planuri ale expresivității artistice): *stropi mari de apă – bulgări fluizi, iubire – arșiță*; *vârtej de ape – „cuibar rotind de ape*” (M. Eminescu).

Nota bene! Asocierile de cuvinte pe baza, cel puțin, a unui sens comun se numesc **serii sinonimice** sau **perechi sinonimice**, **dublete sinonimice**, **lanțuri sinonimice**: *a se veseli – a se distra – a petrece – a se amuza*; *superb – grandios – impozant – impunător – maiestos – măreț – monumental – splendid – minunat – divin* ș.a. Elementele unei serii sinonimice subînțeleg un sens general, numit ***dominantă semantică***, prin urmare, celelalte sensuri exprimă anumite variații, nuanțări semantice, care întregesc conținutul semantic al dominantei.

Criterii de caracterizare a sinonimelor:

1) Lingvistice:

a) ***etimologia***:

- din aceeaşi limbă (*absurd* / *ilogic*, din limba franceză, *călduț* / *căldicel* ca derivate româneşti);
- din limbi diferite: *a absenta* (din franceză) / *a lipsi* (din greacă);
- categoria gramaticală (sunt mai ales substantive, adjective, verbe, adverbe);
- există şi serii de sinonime la nivelul familiei lexicale: *a abroga / a anula*, *abrogare / anulare*, *abrogat / anulat*.

b) ***structura:***

- radicali diferiți (*repede / iute*);
- derivate (*ireal / nereal, răcoros / răcoritor*);
- lexico-frazeologice (*capitală / cetate de scaun*);

c) ***sensul*** (de aici desprindem sinonimele totale, parțiale și aproximative).

2. Extralingvistice :

- sfera tematică (însuşiri, obiecte ş.a.)
- diferențe teritoriale (*pâine înghețată / pâine tare*).

Sinonimele îndeplinesc diferite **funcții stilistice**: evită repetările supărătoare, atribuie enunțului precizie maximă, imprimă vorbirii noastre culoare stilistică (nuanțări semantice ale cuvântului, plasticitate, expresivitate ș.a.). în limbajul artistic valorile semantico-stilistice ale sinonimelor sunt variate și impresionante.

2. ANTONIMIA
(concept, definiții, clasificări)

Antonimia (antisemia) reprezintă un tip de relaţie semantică ce constă în opoziţia de sens între două cuvinte care trimit la realităţi (referenţi) nu numai diferite, ci şi contrare, contradictorii.

Dintre toate tipurile de relații semantice între cuvinte **antonimia** e cel mai ușor definită: „opoziție semantică a două cuvinte cu referenți contrari” sau „relaţia semantică stabilită între termeni corelativi ale căror sensuri, evaluate pe aceeaşi scală binară şi simetrică, sunt opuse”.

Antonimele (<gr. αντί „împotriva” + όνομα „nume”) sunt cuvinte cu formă diferită şi cu înţeles opus: *întrebare – răspuns, înalt – scund, drept – stâng, a veni – a pleca, aproape – departe, bun – rău, nou – vechi* etc.

Antonimele sunt fixate perechi şi, de aceea, par mai puţin dependente de context sau de o situaţie de comunicare. De exemplu, în mintea oricărui vorbitor este asociat *mic* cu *mare, tânăr* cu *bătrân, sărac* cu *bogat, adevăr* cu *minciună* etc.

Sunt mai predispuse a contacta *relaţii de antonimie* cuvintele care exprimă calităţi şi însuşiri, diverse aprecieri, raporturi cantitative şi categorii estetice, morale, filozofice etc. În mod firesc, nu pot avea antonime substantivele care denumesc obiecte concrete şi, prin definiţie, numele proprii (antroponimele, toponimele, hidronimele etc.).

Plasate în acelaşi câmp semantic, având un număr oarecare de trăsături de sens comune, componentele unei perechi (sau a unei clase paradigmatice) formate din antonime se opun prin câte un aşa-numit semn incompatibil, condiţie minimală şi obligatorie a ***opoziţiei antonimice***.

Antonimia se poate realiza:

a) printr-un cuvânt: *gros – subțire, aici – acolo, a merge – a sta*;

b) printr-o expresie: *a ascunde – a da pe față, a opri – a da drumul, a sta – a o lua la fugă*;

c) cu ajutorul prefixelor (prefixe antonimice, negative sau privative): *moral – **i**moral, a fereca – a **des**fereca, potrivit – **ne**potrivit* etc.

În general, prefixele care contribuie la formarea antonimelor sunt: *ne-, non-, in-, i-, des-, dez-, dis-, de-* etc.

Clasificări ale antonimelor:

În funcţie de domeniul manifestării, deosebim:

a) **antonimia lexicală** este reprezentată de cuvinte opuse ca sens, vechi sau noi;

b) **antonimia prefixală** este realizată prin prefixe (mai ales cele neologice, componente ale derivatelor antonimice, reprezintă mai mult de jumătate din numărul total al prefixelor româneşti);

c) **antonimia afixoidală** este realizată între prefixoide, respectiv sufixoide care formează, la rândul lor, compuse antonimice preponderent savante;

d) **antonimia frazeologică** este alcătuită din unităţi frazeologice vechi sau noi, ca şi din expresii de origine latină savantă, cu circulaţie internaţională, prin definiţie neologice;

e) **antonimia mixtă** sau **lexico-frazeologică**, stabilită între cuvinte şi locuţiuni, de regulă în interiorul aceleiaşi clase morfologice.

• În funcţie de dimensiunea semantică, deosebim:

a) **antonime polare**, care nu admit termeni intermediari: *soţ / soţie;*

b) **antonime scalare**, care admit gradarea şi care sunt adesea legate de proceduri de comparare: *mare /mijlociu / mic; fierbinte / cald / rece*;

c) **antonime contradictorii**: *celibatar* (necăsătorit) / *căsătorit*;

d) **antonime contrarii**: *a urca / a coborî;*

e) **antonime reciproce**: *a cumpăra / a vinde* etc.

• În funcţie de structura cuvântului, se atestă:

a) **antonime cu radicali diferiţi**: *corect – greşit; frig – căldură, întuneric – lumină; trecut – viitor; a veni – a pleca;*

b) **antonime cu acelaşi radical** stabilite prin prefixe şi sufixe: *corect – incorect; disciplinat – indisciplinat; noroc – nenoroc; moral – imoral; reversibil – ireversibil; hipotensiv – hipertensiv; cărticică – cărţoaie; căscioară – căsoaie etc.*

• Din punctul de vedere al limbii de origine, deosebim:

a) **antonime din aceeaşi limbă**: *bun / rău* (din limba latină);

b) **antonime din limbi diferite**: *(a) urî* (din latină) / *(a) iubi* (din slavonă);

• În baza categoriei gramaticale, se disting antonime:

- ***substantivale***: *adevăr – minciună, bunătate – răutate, iubire – ură, căldură – frig, amic – dușman*;

- ***adjectivale***: *gras – slab, mare – mic, sărac – bogat, activ – pasiv;*

- ***verbale***: *a da – a lua, a închide – a deschide, a vinde – a cumpăra, a complica – a simplifica;*

- ***adverbiale***: *bine – rău, greu – ușor, înainte – înapoi, sus – jos, încet – repede;*

- ***prepoziționale***: *pe – sub, deasupra – dedesubtul;*

- ***numerale***: *mult – puțin;*

Nota bene! Există serii de antonime şi la nivelul familiei lexicale: *aprinde / stinge, aprindere / stingere, aprins / stins.*

• Din punct de vedere structural-morfologic, se cunosc:

a) **antonime omorizice** (**gramaticale, afixale, derivate**) (cu radical comun): *prefață / postfață, a include / a exclude, plăcut / neplăcut, căsuță / căsoaie*;

b) **antonime nonomorizice (lexicale, primare, eterorizice)** (care au radicali diferiți): *laudă / critică, a găsi / a pierde, frumos / urât, harnic / leneș.*

În literatura de specialitate se mai discută despre :

antonime totale: *arhaism – neologism, tot – nimic*;

antonime parțiale: *verde – răscopt*;

antonime graduale (care presupun opoziții polare raportate la o noțiune medie, intermediară): *înalt – mijlociu – jos; mult – suficient – puțin; greu – normal – ușor*;

antonime complementare (exclud gradația, deci și noțiunea terță, intermediară; opoziții contradictorii): *viață – moarte, pace – război, logic – alogic*;

antonime vectoriale / direcționale (includ opozițiile verbale sau derivatele lor; acțiuni în direcții opuse): *a intra – a ieși, a urca – a coborî, a sosi – a pleca, a decola – a ateriza*;

antonime conversive (rezultă din efectele inverse, contrare ale unor acțiuni, stări, însușiri; aceeași noțiune percepută din unghiuri de vedere diferite): *a cumpăra – a vinde, a răspunde – a întreba, a câștiga – a pierde, a construi – a distruge, a se lumina – a se întuneca, împerecheat – desperecheat*.

antonime propriu-zise (**obișnuite, uzuale**) – incluse în dicționare;

antonime contextuale (**ocazionale, individuale**) – apar doar în anumite situații, din necesități stilistice; sunt efemere și obțin statut doar în uz.

Pornind de la factorii extralingvistici, se atestă:

- **sfera tematică** (antonime privitoare la însuşiri, fenomene, acțiuni etc.): *căldură / frig, iarnă / vară, bun / rău*;

- **diferențe teritoriale** (de tipul regional / popular, regional / literar).

Valoarea stilistică a antonimelor

Antonimele dispun de o valoare stilistică deosebită:

- marchează gradul maxim al unei calități, stări, acțiuni, cantități, relații;

- evidențiază superioritatea calitativă a unui obiect, a unei acțiuni, stări față de altele cu care sunt puse în contrast;

- întregesc caracteristica obiectului pe contul negării celeilalte;

- constată un grad mediu al cantității, însușirii obiectului față de extremele polare ale acesteia;

- confirmă polarizarea a două noțiuni;

- intensifică emotivitatea modului de expunere și de percepere a enunțului;
- variază mijloacele expresive etc.

Cantitatea de antonime în realitate este mult mai extinsă în raport cu cea din dicționare, întrucât acestea sunt elaborate, de cele mai multe ori, pe baza intuiției și a logicii empirice a autorilor, fără a se apela la materialul de limbă concret.

Ex.: *Ea un **înger** ce se roagă – El un **demon** ce visează…* (M. Eminescu)
***Multe** flori sunt, dar **puține** / Rod în lume o să poarte…* (M. Eminescu)

Antonimele constituie un mijloc de realizare a figurilor de stil: litota și ironia, oximoronul, antiteza, paradoxul:

Ex.: *Iar în lumea asta **mare**, noi, copii ai lumii **mici**,*
Facem pe pământul nostru mușiroaie de furnici. (Mihai Eminescu)

Antonimele se folosesc în scopuri stilistice și în titluri (de cărți, de piese, de poezii, de cântece ș.a.): *Împărat și proletar, Înger și demon* (M. Eminescu), *Doi morți vii, Bioeri și ciocoi, Nobila cerșetoare* (V. Alecsandri), *Negru pe alb* (C. Negruzzi), *Strigăt șoptit* (Gr. Vieru), *La sfat cu tăcerea* (L. Deleanu), *Povara bunătății noastre* (I. Druță), *Zbor frânt* (V. Beșleagă), *Război și pace*, *Cadavru viu* (L. Tolstoi), *Suflete moarte* (N. Gogol), *Tragedie optimistă* (V. Vișnevski) etc.

Antonimia este legată și de sinonimie, și de polisemie. De exemplu, adjectivul *vesel* se află în relații de antonimie nu numai cu adjectivul *trist*, ci și cu sinonimele acestuia. Cuvintele polisemantice pot fi antonime în două sau nai multe sensuri, pot forma perechi antonimice cu mai multe cuvinte. Dat fiind faptul că antonimia se referă la conținutul semantic al cuvântului, cuvintele polisemantice formează ***serii antonimice***.

Contrarietatea semantică se poate manifesta chiar și în cadrul aceluiași lexem, adică un cuvânt înglobează în sine două sensuri opuse: *a împrumuta* (a da sau a lua (bani sau obiecte) pentru o anumită perioadă de timp cu condiția restituirii); *a închiria* (a da sau a lua în chirie); *a consulta* (a da sau a lua o consultație); *a toci* (a ascuți la tocilă un obiect sau a se tâmpi în urma folosirii îndelungate); *faimă* (renume, reputație bună sau rea) ș.a. Atare fenomen se numește **enantiosemie**, care este interpretat diferit de lexicologi: unii o consideră varietate a antonimiei, alții varietate a omonimiei.

Nota bene!

• Antonimia a fost remarcată de filosofii Greciei antice.

• Antonimele reprezintă o sursă destul de importantă pentru expresivitatea limbii române.

• Este foarte important de remarcat rolul fundamental al limbilor clasice, latina şi greaca, în procesul de întărire a relaţiei de antonimie la nivelul limbii române literare moderne.

5.2. RELAȚIILE DINTRE CUVINTE ÎN FUNCȚIE DE FORMĂ

În limbă se atestă prezența unui ansamblu de relații atât între semnificanții unităților sistemului lexical, cât și între semnificații acestui sistem. Astfel, între semnificanții a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, există următoarele tipuri de relații:

1) **coincidență totală** a formelor: *mare* (adj.) „de dimensiuni întinse” și *mare* (subst.) „întindere extinsă de apă”;

2) **coincidență parțială** a formelor: *virtuos* „înzestrat cu multe virtuți” și *virtuoz* „care stăpânește perfect tehnica de interpretare la un instrument muzical”;

3) **noncoincidență** a formelor: *masă* s.f. și *culoare* s.f.

În cazul coincidenței totale a formelor semnificanților este vorba despre ***omonimie*** lexicală sau ***omolexie***, în cazul coincidenței parțiale a semnificanților este vorba de ***paronimie*** sau ***paralexie***, iar în cazul lipsei totale de coincidență vorbim despre ***eterolexie*** (cuvinte diferite ca formă și sens, dar cunoscute vorbitorilor, de aceea ele nu pot fi confundate niciodată: *desinență, dohot, accent, abajur* ș.a.; *nas / naș, joc / jos, deputat / derutat* etc.).

1. OMONIMIA
(concept, definiții, clasificări)

Omonimia lexicală / **omolexia** (*leu* – animal / *leu* – ban) cunoaște câteva forme:

a) ***omofonie*** – se pronunță la fel (*s-ar/ sar, m-ai / mai, ceai / ce-ai, defel / de fel*);

b) ***omoformie*** – se scriu la fel (haine *noi* – *noi* venim);

c) ***omografie*** – grafie identică, dar pronunţia lor este diferită; se deosebesc prin accent (*acele* ceasornicului / *acele* caiete, *paralele* de argint / linii *paralele; m**o**bilă – mob**i**lă, comp**a**nie – compan**i**e, b**a**rem – bar**e**m, **a**ugust – aug**u**st, v**e**selă – ves**e**lă, t**o**rturi – tort**u**ri*);

Unele cuvinte pot fi simultan omofone şi omografe, de ex. *lac* „întindere de apă” / *lac* „substanță”, *altoi* / *altoi, nea* / *nea*.

Astfel, omonimia se referă în egală măsură la lexicologie, lexicografie, ortoepie, ortografie, gramatică și stilistică.

Omonimele (**omolexele**) (<gr. όμοιος „la fel, identic" + όνομα „nume") sunt cuvintele alcătuite din complexe sonore identice, însă cu sensuri complet diferite, care coincid atât în pronunţie, cât şi în scris la formele iniţiale (indiferent de prezenţa / lipsa şi altor forme coincidente în paradigmele lor morfologice, adică indiferent de faptul dacă sunt totale sau parţiale), funcţionând sincronic într-o perioadă dată de timp.

Omonimele sunt cuvinte cu forme sonore identice, dar diferite ca sens:

Ex.: *lac* (1) – întindere de apă;
lac (2) – soluție aplicată pe o suprafață;
a păli (1) – a se izbi;
a păli (2) – a deveni palid, a se stinge.

Omonimia face diferența clară dintre conținut și formă (formele cuvintelor omonimice sunt identice în timp ce sensurile lor diferă):

Ex.: Maică-ta de-i *vie* / Spune-i ca să *vie* / Pân-la noi la *vie*!

În orice limbă omonimele apar pe mai multe căi:

- evoluția fonetică a cuvântului, modificările fonetice (lat. *pirus* „pom care face pere" și *pilus* „podoabă capilară" au generat românescul ***păr***);

- conversia (conversiunea) sau schimbarea categoriei lexico-gramaticale determină apariția omonimelor în cazul în care cuvintele își schimbă și sensul lexical, și apartenența la categoria morfologică (*graur* s.f. „pasăre" – *graur* adj. „de culoarea cenușie a graurului"; *sărit* subst. „acțiunea de a sări, săritură" – *sărit* „smintit, aiurit, nebun");

- pierderea legăturii dintre diferitele sensuri ale cuvântului polisemantic;

- etimoane diferite din limbi diferite (adjectivul *lin* e moștenit din latină cu sensul de „domol, liniștit", substantivul *lin*, împrumutat din slavă, denumește o specie de pește, iar împrumutat din greacă desemnează vasul în care se storc strugurii);

- calcul semantic se atestă în cazul în care între sensul împrumutat și sensul fundamental nu atestăm nicio legătură în sincronie (din limba franceză este împrumutat *importer* cu sensul „a avea importanță", iar din engleză *to import* cu sensul „a introduce în țară din străinătate");

- pe calea derivării morfologice (***a încolți*** „a înfinge colții, a mușca" – derivat al substantivului *colț* „dinte"; ***a încolți*** „a răsări din pământ" – derivat al substantivului *colț* „germene").

O problemă mult prea dificilă și controversată a omonimiei o constituie omonimele apărute ca rezultat al dezintegrării cuvântului polisemantic, deoarece tocmai aici intervine interpretarea subiectivă, respectiv, inconsecventă a fenomenelor legate de evoluția semantică: ***polisemantizare*** și ***omonimizare***.

Delimitarea omonimelor de cuvintele polisemantice este posibilă în baza următoarelor criterii:

- diferențierea lor semantică;
- folosirea diferilor sinonime;
- redarea lor în dicționare în articole (cuiburi) aparte;
- etimologizarea lor;
- posibilitățile lor combinatorice diferite (micro- sau macrocontextul);
- confruntarea lor în plan paradigmatic;
- diversitatea lor derivațională;
- traducerea lexemelor în alte limbi.

Polisemia se desfăşoară *pe orizontală*, corpurile fonetice fiind „unite" de un ***sem comun***, pe când **omonimia** se desfăşoară *pe verticală*, corpurile fonetice fiind surse ale ambiguităţii, neavând ***niciun sem comun***.

Ex: casă 1 „domiciliu, familie, căsnicie etc." nu conţine nicio componentă semantică în comun cu *casă* 2 „locul în care se fac plăţile".

Clasificari ale omonimelor:

A. Pornind de la formă și sens, deosebim:

1. Omonime lexicale:

a) ***omonime propriu-zise (totale, intolerabile)***, care integrează, de obicei, cuvinte cu etimologii diferite, dar cu forme identice; coincid toate formele paradigmatice ale unităților omonimice:

Ex.: *banca* (bănci, băncii, bănclior) – scaun lung; *bancă* – întreprindere financiară;
broasca (broaște) – viețuitoare de apă; *broască* – încuietoare;
leu (lei) – monedă; *leu* – animal;
liliac (lilieci) – arbust; *liliac* – animal mamifer.

b) ***omonime parțiale (tolerabile)*** – cuvintele care sunt identice numai la anumite forme din paradigma proprie; omonimia nu se păstrează în flexiune:

Ex.: *lin, lini* – specie de pești; *lin, linuri* – vas de stors struguri;
lin, lină (adj.) – domol;
somn, somni – pește; *somn, somnuri* – stare fiziologică de repaos;
arc, arcuri – armă; *arc, arce* – porțiune dintr-o circumferință;
cap, capi – șef, conducător; *cap, capete* – parte superioară a corpului.

2. Omonime gramaticale:

a) ***omonime morfologice* (*omoforme, omonime false)*:**

- forme flexionare identice ale aceluiași cuvânt: *case* (N./A, pl.) / *casei* (G./D., sg.) / *caselor* (G./D., pl.);
- forme identice din paradigma aceleiași părți de vorbire: *apărând* (a apăra / a apărea);
- forme identice din paradigma diferitor părți de vorbire: *vine* (subst. „vână" / vb. „a veni"), *infirm* (adj. „infirm,-ă" / vb. „a infirma");

b) ***omonime sintactice*** (construcții pasive):

Ex.: Ușile *sunt închise* (se închid / (în general) sunt închise).

3. Omonime lexico-gramaticale – cuvinte care trec dintr-o parte de vorbire în alta:

Ex.: *repede* – adverb sau adjectiv;
tare – adjectiv sau adverb;
mare – substantiv sau adjectiv;
nouă – pronume, adjectiv, numeral;
vie – substantiv, verb sau adjectiv.

B. Un alt criteriu de clasificare a omonimelor vizează ***măsura în care stânjenesc comunicarea*** şi ***gradul de identitate formală a acestora***:

1. Omonime intolerabile – cele care produc confuzii în procesul de comunicare. Ele se caracterizează prin două aspecte**: (a)** ***prezintă identitate la toate formele*** şi **(b)** ***funcţionează în acelaşi registru al limbii*** (grai, stil etc.), altfel spus, ele se utilizează în contexte de acelaşi tip.

Ex: *albinărie* „meseria de apicultor; *albinărie* „prisacă";
fierărie „meseria de fierar"; *fierărie* „locul unde se exercită profesia de fierar".

2. Omonime tolerabile – cuvintele ale căror forme diferă printr-un detaliu gramatical sau printr-unul stilistico-funcţional.

Se mai cunosc:

- *Omonime etimologice;*
- *Omonime semantice;*
- *Omonime convergente;*
- *Omonime dezintegrative (semantice);*
- *Omonime conversive;*
- *Omonime derivate.*

Omonimia, ***omografia*** și ***omosemia*** prezintă interes deosebit în situația în care sunt utilizate în scopul obținerii unor efecte stilistice în comunicare. Scriitorii,

dar și vorbitorii de rând, fiind conștienți de existența în limbă a unor cuvinte cu același înveliș sonor, dar cu sensuri diferite, le folosesc în același context pentru a reda situații neobișnuite:

Ex.: *Stau cumătrele la **poartă** / Limba **poartă** / Vorba **poartă**.*

Efectul stilistic este generat de folosirea acestor fenomene de limbă în jocul de cuvinte sau în calambur:

Ex.: *Nicicând asemenea **stea**/ Pe cer ar putea să **stea**.* (G. Călinescu)

__Mie__ nu-mi trebuie/ O __mie__ de lei.

N-am __venit__ că am __venit__, / Ci-am __venit__ că n-am __venit__. (A. Păstorel)

2. PARONIMIA
(concept, definiții, clasificări)

Paronimia (**paralexia**) este relația variabilă, mergând de la diferență până la echivalență totală sau parțială, între sensurile a două sau mai multe cuvinte care au formă cvasiidentică și care, din această cauză, pot fi confundate.

Traditional, **paronimia** este privită în sens larg (oricare cuvinte cu fonetism apropiat constituie fenomenul paronimiei), iar în accepție modernă (și în sens îngust), paronime sunt cuvintele cu radicali comuni și fonetism apropiat.

În literatura de specialitate, se relatează despre două tipuri de paronimie:

a) paronimia formală – reprezentată de termeni ai vocabularului uzual, care nu sunt confundați de vorbitori:

Ex.: *corp / corb, sare / zare*

b) paronimia propriu-zisă, activă la periferia vocabularului, este reprezentată de neologisme neasimilate de vorbitori sau cuvinte vechi, pe cale de a fi uitate; excepții neperiferice datorate apropierilor semantice sau confuziilor funcționale între anumite serii de afixe:

Ex.: *anual / anuar, brutal / brutar*

Paronimele (<gr. παρά „alături, aproape de” + όνομα „nume”) sunt cuvinte cu formă aproape identică (uneori diferă un singur sunet) şi cu sensuri diferite; cuvinte cu fonetism apropiat, dar cu sensuri diferite: *aluzie – iluzie, eroare – oroare, oral – orar, original – originar, bere – pere, nas – naș, familiar – familial*.

Literatura de specialitate consideră **paronimele** ca fiind cuvinte insuficient diferenţiate din punct de vedere formal – de la unul la trei sunete *(animare – animaţie, speţe – speze, invederat – inveterat* etc.*)* Însă nu orice cuvinte care se deosebesc între ele printr-un număr redus de sunete sunt paronime (de ex., nu sunt

paronime *ac-act-rac-pac* etc.). Există perechi de sunete care se opun şi creează paronime*: l-r, l-n, g-j, p-b, c-g, s-z.*

Deși sunt apropiate sub aspectul formei, paronimele se folosesc în contexte diferite și substituirea lor nu se admite:

Ex.: Pronumele este o parte de vorbire. / Fiecare om are un nume şi un *prenume.*

Complementul este de mai multe feluri. / Ei i-am făcut un *compliment.*

Tipuri de paronime:

▪ Din punct de vedere formal și semantic deosebim:

1) Paronime lexicale:

a) ***totale (absolute***): *original / originar, marcat / marcant*;

parțiale (relative): *a lumina / a ilumina, a deservi / a servi*;

b) ***prefixale*** (radical comun, prefixe diferite): *prenume / pronume, a evoca / a invoca*;

sufixale (radical comun, sufixe diferite): *interesant / interesat, supărăcios / supărător*;

desinențiale (radical comun, desinențe diferite): *idiom / idiomă, progres / progresie, cifră / cifru*;

mixte (cu structură morfologică): *imerfect / imperfectiv, a telefona / a telefoniza*;

cu radicali compuși: *oarecare / oricare, oarecum / oricum*;

2. Paronimele gramaticale sunt:

a) ***substantivale***: *temă / tematică*;

b) ***adjectivale***: *intens / intensiv*;

c) ***verbale***: *a radia / a iradia*;

d) ***adverbiale***: *oarecum / oricum*,

dar pot aparține și unor părți de vorbire diferite: *anuar / anual* (substantiv / adjectiv), *adagio / adagio* (substantiv / adverb), *alegru / allegro* (adjectiv / adverb).

3. Paronime frazeologice: *a da mâna* (a se saluta) */ a-i da mâna* (a-l ajuta), *a da drumul* (a lungi (o rochie)) / *a-și da drumul* (a sări de pe ceva).

▪ Din punct de vedere structural:

a) **Cuvinte alcătuite din același număr de foneme**, dar deosebite prin metateza a cel mult două dintre ele: *aerometrie –areometrie, antinomie – antonimie, barbiton – barbotin, cardan – cadran, manej – menaj*;

b) **Cuvinte cu foneme vocalice sau consonantice corelative**: *abuz – obuz, adapta – adopta, eminent– iminent, fard – fart, oral – orar*;

c) **Cuvinte cu un fonem în plus la unul dintre membrii perechii**: *abac – abacă, calmar – calemar, infim – infirm, simula – stimula, spic – aspic*.

2. În funcție de numărul fonemelor divergente:

a) un fonem: *a ev**o**lua – a ev**a**lua, anua**l** – anua**r**, alin**i**at – alin**e**at, a **e**migra – a **i**migra*;

b) mai multe foneme: *concesi**e** – concesi**une**, fort**ui**t – forț**a**t, învoi**ală** – învoi**re***.

3. În funcție de sufixe: *famili**al** – famili**ar**, aventur**ist** – aventur**os**, stați**e** – stați**une***.

În limba română se atestă și **triplete paronimice**: *campanelă / campanilă / campanulă, spli / split / splint*, iar unele cuvinte pot intra în mai multe **serii paronimice**: *fracțiune / facțiune* și *fricțiune*.

După conținut, cele mai multe perechi paronimice au sensuri diferite, dar dacă provin din același etimon (apropiat sau îndepărtat) sau de la același radical cu afixe diferite, pot fi **sinonime**: *doctrinal / doctrinar, a amenda / a emenda*. În unele cazuri, reieșind din confuzia dintre afixe, paronimele intră în relații de **antonimie**: *emersiune / imersiune, a absorbi / a adsorbi*.

Atracția (confuzia, substituția, deraierea) paronimică este echivalată de unii cercetători cu etimologia populară (Mircea și Luiza Seche, Iorgu Iordan, Theodor Hristea): *boureşti / boiereşti, săltat / exaltat, a apropia / a apropria*. Se face o delimitare între aceste două fenomene: ***atracția paronimică*** presupune o asemănare formală maximă și duce la substituirea unui termen cu altul, în vreme ce ***etimologia populară*** admite o asemănare formală oarecare și are ca rezultat un cuvânt nou.

Unele confuzii paronimice s-au impus în normă: *apă chioară* (pentru *chiară* < lat. *clara* „limpede”), *a da sfoară în țară* (pentru *sfară* < sl. *сквара* „miros de fum”), *anticameră* (pentru *antecameră*) etc.

Sursele paronimiei sunt, pe de o parte, ***hazardul***, pe de altă parte, ***împrumuturile*** și ***derivatele***. Paronime cu etimon diferit (întâmplătoare): *atlas / atlaz, coregent / corigent*; paronime care provin din același etimon (apropiat sau îndepărtat), a căror diferențiere formală se datorează :

- etapelor diferite în care au intrat în limbă: a asculta / a ausculta, a pricepe / a percepe, viers / vers (dublete etimologice);
- limbilor diferite din care au fost împrumutate: *fisă* (< ngr.) / *fișă* (< fr.);

- căilor prin care au intrat în limbă: *transparent* (pe cale cultă) / *transperant* (pe cale populară);

- afixelor care au format derivatele: *familial / familiar*;

- specializării semantice a unor cuvinte: *dependență / dependință, a investi / a învesti*;

- specializării semantice a formelor după gen: *abac / abacă, fascicul / fasciculă*.

Constatăm că relația de *paralexie* (*paronimie*), pe linia planului de expresie, nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puțin cultivate paronimele se confundă deseori, creând dificultăți la decodificarea și la receptarea mesajului.

În studiile de semasilologie, în dicționare, în manuale, de reulă, se face distincție între **paronimie** și **paronomazie**. Deși **paronomazia** este definită în mod diferit, este considerată de cei mai mulți lingviști figură de stil, care constă în asocierea de paronime, în scopul obținerii unor efecte stilistice; un procedeu stilistic de folosire a paronimelor în vorbirea curentă; o construcție stilistică constând în asocierea a două cuvinte cu sensuri diferite, dar cu structură fonetică asemănătoare, în scopul fixării prin sonoritate a unei zicale sau expresii (ex. *Cine se scuză se acuză*.) spre deosebire de paronimie, în cazurile de paronomazie este vorba de orice apropiere fonetică, fie ea și întâmplătoare (*a citi / a cita, a adopta / a adapta*).

Nota bene! Terminologia tradițională optează pentru termenii ***sinonimie***, ***antonimie***, ***omonimie*** și ***paronimie***, unii lingviști însă consideră potriviți termenii ***omosemie***, ***antisemie***, ***omolexie*** și ***paralexie*** (punându-se accent pe situația care se manifestă numai în planul expresiei, termenii tradiționali referindu-se atât la planul expresiei, cât și la cel al conținutului).

5.3. HIPERONIMIA VS HIPONIMIA

Perechea de termeni ***hiperonimie*** – ***hiponimie*** denumește tipul de relație semantică în care clasa denotatelor unui cuvânt, numit ***hiperonim***, include denotatele altor cuvinte, numite ***hiponimele*** primului. De exemplu, cuvântul *castravete* este în relație de hiponimie cu lexemul *legumă* (și invers, *legumă* este în relație de hiperonimie cu lexemul *castravete*).

Hiperonimul și hiponimele sale alcătuiesc împreună un tip de câmp lexico-semantic numit *câmp generic*. Într-o asemenea relație sunt, în mare parte,

substantivele, de ex.: *floare* (hiperonim) – *crizantemă*, *eustomă*, *narcisă*, *lalea*, *viorea* (hiponime), dar și adjectivele, de ex.: *roșu* (hiperonim) – *vișiniu*, *bordo* (hiponime).

Hiperonimele au sensuri mai mult sau mai puțin vagi. De exemplu, hiperonimul *lucru* este foarte vag, având ca hiponime cuvinte ca *masă*, *mașină*, *computer* etc., în timp ce hiperonimul *câine* are drept hiponime doar rasele de câini.

Hiponimul se deosebește de hiperonimul său prin sensul său individualizat, trecerea de la hiponim la hiperonim (de exemplu, de la *lingvistică* la *știință*) implică o generalizare a sensului. Astfel, clasa denotatelor unui hiperonim este totdeauna mai mare decât cea a unui hiponim al său (*știință – fizică*, *chimie*, *matematică*, *filologie*, *biologie*, *astronomie* etc.).

Caracteristici ale relației semantice hiperonimie-hiponimie:

• relația este ***paradigmatică***, adică hiponimul și hiperonimul său se pot înlocui unul pe altul în același enunț (sau chiar sintagmă) dacă sunt aceeași parte de propoziție. De exemplu, în loc de „A venit la mine cu *lalele*.” se poate spune „A venit la mine cu *flori*.”, dacă vorbitorul nu consideră necesar să precizeze despre ce fel de flori este vorba;

• relația este ***ierarhică***, hiperonimul fiind supraordonat hiponimelor sale (la rândul său, un hiponim poate fi hiperonim, adică supraordonat altor cuvinte);

• relația este ***tranzitivă***, pe baza ei se pot stabili silogisme clasice (cu condiția ca termenii implicați să fie definiți după același criteriu):

Premisa majoră: *Buldogul este un câine*.

Premisa minoră: *Câinele este un animal*.

Concluzie: *Buldogul este un animal*.

NB! Printr-un asemenea silogism se creează o ierarhie cu trei niveluri: nivel supraordonat (*animal*), nivel de bază (*câine*), nivel subordonat (*buldog*).

• relația este ***asimetrică***, întrucât un cuvânt poate avea mai multe hiponime, acestea având un singur hiperonim. (Hiponimele subordonate direct unui hiperonim sunt cohiponime unul pentru altul, între ele însă există relație de incompatibilitate, pentru că diferă între ele prin cel puțin e trăsătură: hiponimele cuvântului *băutură*, adică *cafea, ceai, limonadă* etc., se exclud reciproc; dacă în această ceașcă este *cafea*, nu mai poate fi și *limonadă*.

SARCINI

- ♦ *O bună parte din sinonimele absolute aparţin lexicului terminologic. Cum explicaţi acest lucru?*
- ♦ *Ce sunt* ***antonimele absolute / antonimele parţiale*** *şi* ***paronimele absolute / paronimele relative****? Exemplificaţi.*
- ♦ *Explicaţi termenii* ***omolexie, omofonie, omografie, omoformie****, identificând asemănările şi deosebirile dintre ele.*

♦ Completaţi, pe baza materialului studiat la lecţie, următorul tabel:

Clasificări ale sinonimelor	***Clasificări ale antonimelor***	***Clasificări ale omonimelor***	***Clasificări ale paronimelor***

- ♦ *Comentaţi afirmaţia că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare şi transformare, ceea ce conduce la regrupări permanente în cadrul unităţilor de limbă şi în cadrul relaţiilor dintre aceste unităţi.*

EXERCIŢII

A. Sinonimia. Antonimia

1*. Consultând dicţionarul de sinonime, alegeţi cuvintele care sunt cele mai apropiate semantic de cele care urmează:*

nou-născut _____ primul _____
german _____ a omorî _____
nicicând _____ agramat _____
un sfert _____ debutant _____
impecabil _____ nume predicativ _____
nume mic _____ cale ferată _____

***2**. Propuneți câte un sinonim lexical pentru fiecare dintre aceste sintagme:*

de neprețuit _____	fără culoare _____
fără cusur _____	tabără militară _____
foarte mic _____	a-și lua zborul _____
vrednic de plâns _____	înalt funcționar _____
agent secret _____	a sări de pe șine _____
luare în râs _____	a da de urmă _____
a-și pierde speranța _____	masă de seară _____

***3**. Indicați câte un sinonim neologic pentru următoarele cuvinte din fondul vechi al limbii (toate neologismele să înceapă cu litera **a**):*

asemănare _____	a zădărnici _____	scrobeală _____
meșteșugar _____	atrăgător _____	ajutor _____
pustnic _____	a însufleți _____	înflăcărare _____
înălțare _____	însușire _____	a înainta _____
strămoșesc _____	a prețui _____	disprețuitor _____
stăruitor _____	a mări _____	folos _____
îngrijorare _____	a adânci _____	prefăcut _____
înfățișare _____	băștinaș _____	adevărat _____

***4**. Subliniați perechile de cuvinte care sunt în relație de sinonimie:*

pueril – infantil	indigen – civilizat
deponent – depoziție	a aboli – a suprima
indispus – indecis	pronume – prenume
competent – capabil	emoționant – abominabil
a dinamiza – a dinamita	stârpire – eradicare

***5**. Înlocuiți lexemele subliniate prin sinonimele lor:*

Plantele medicinale au jucat *totdeauna* un rol *important* în terapeutica de odinioară și, în ciuda descoperirii produselor de sinteză, extrasele lor își păstrează încă și *astăzi* o valoare terapeutică *importantă* pentru tratamentul anumitor *maladii*. Cunoscută încă din antichitate, mult *apreciată* de către Hipocrate, varza a început să fie *utilizată* apoi ca *remediu* aproape general în patologia umană. Se cunoaște *eficacitatea cataplasmelor* de morcov răzuit aplicate peste *răni* sau arsuri. Clorofila legumelor și a fructelor, a plantelor, în genere, capătă o *enormă* importanță în menținerea echilibrului *lăuntric* al organismelor animale. Cireașa, depurativ puternic, este *indicată* celor *supraponderali* și reumaticilor. Cel mai bine ar fi să

administrăm sucul de păpădie de *îndată* ce l-am stors. Egiptenii care au clădit piramidele primeau zilnic un cățel de usturoi pentru *proprietățile* lui *tonifiante* și *antiseptice*. Ciupercile comestibile sunt foarte *utile* în tratamentul anemiilor. Infuzia de flori de măr (30 gr. la litrul de apă) este un *calmant* al tusei. Puțin *nutritivă*, zmeura este recomandată diabeticilor și reumaticilor (ca cireașa, coacăza). Plantele medicinale pot *înlocui* cu succes *cele mai multe dintre* medicamentele aflate în comerț. Specialiștii *arată* că această acțiune poate fi cu succes *extinsă*.

6. *Propuneți câte un sinonim pentru lexemele:* ***diegeză, locvacitate, elucubrație, truism, bavardaj.***

♦ Alcătuiți un text care să conțină aceste cuvinte.

♦ Formulați 2-3 concluzii la care ajungeți, înlocuind cuvintele evidențiate cu sinonimele lor.

7. *Înlocuiți propozițiile atributive date printr-un cuvânt echivalent ca sens, adăugând la fiecare cuvânt sinonimele cele mai expresive:* ***care vorbește mult, care nu se teme, care nu este corect, care oferă confort, care cunoaște multe, care muncește cu sârguință, care iubește cu patimă, care pierde timpul.***

8. *Uniți prin săgeți cuvintele din prima coloană cu sinonimele lor din a doua coloană:*

adânc	ridicol
bețiv	maliții os
caraghios	inteligent
cinstit	contagios
ciudat	insolent
obraznic	melancolic
răutăcios	onest
trist	infatuat
veșnic	inutil
deștept	avid
fățarnic	etern
îngâmfat	profund
lacom	culpabil
molipsitor	ipocrit
vinovat	alcoolic
zadarnic	bizar

9. *Formați perechi sinonimice posibile cu unitățile lexicale evidențiate:*

„Zi *cu soare*, ger cu stele!... Hai, iubită, la plimbare.
Caii mușc-a lor zăbale, *surugiul* e călare;
Săniuța, cuib de iarnă, e cam *strâmtă* pentru doi...
Tu zâmbești?... Zâmbirea-ți zice că e bună pentru noi.
Caii scutură prin *aer* sunătoarele lor salbe,
Răpind sania ușoară care lasă urme albe.
Surugiul chiuiește; caii *zboară* ca doi zmei
Prin o *pulbere* de raze, prin un nour de scântei.
Pe câmpia *înălbită*, netedă, strălucitoare,
Se văd *insule* de codri, s-aud câini la vânătoare,
Iar în lunca *pudruită* cu mărunt mărgăritar
Saltă-o veveriță mică pe o creangă de stejar.
Acum trecem prin poiene, acum trecem prin *zăvoaie*:
Crengile-aninate-n cale *ning* steluțe și se-ndoaie.
Iat-o *gingașă* mlădiță cu șirag de mărțișori...
Tu o rupi?... Ea te *stropește* cu fulgi albi răcoritori."

(Vasile Alecsandri, *Sania*)

10. *Numiți sinonimele terminologice ale următoarelor cuvinte din lexicul uzual:* ***cap, guturai, inimă, rană, scrântitură, burtă, piept, plămân, gras, oblojeală, temperatură, zgomot (în plămâni), șira spinării, sterilizat, boală.***

11. *Înlocuiți cuvintele evidențiate cu sinonimele lor:*

a) Există o serie de *reguli* pe care orice femeie trebuie să le *știe*.

b) Siluetelor *suple* li se potrivește *foarte bine* pantalonul și o bluză *lejeră*.

c) *Îmbrăcămintea* trebuie să corespundă *imperativelor* siluetei.

d) O femeie *adevărată* nu se poate lipsi *nicăieri* de *preocuparea* de a plăcea.

e) Vârsta este un criteriu *esențial* în interpretarea modei; în *a alege* ceea ce trebuie să *adopți* și ceea ce trebuie să *refuzi*.

f) Moda atât de *schimbătoare*, deseori de nerecunoscut de la un sezon la altul, rămâne oarecum tradițională în cazul *vestimentației* de nuntă: mireasa în alb, mai rar în culori *pastelate*, mirele în culori *închise*, negru, *de obicei*, iar tineretul în culori *vesele*, deschise.

12. *Stabiliți diferențe de sens dintre sinonimele din seriile:*

a) iluzie, închipuire, nălucire, impresie;

b) sentiment, senzație, impresie;

c) apreciere, aviz, opinie, verdict;

d) gând, judecată, opinie, idee, principiu, vedere, viziune, convicțiune;

e) considerație, considerent, idee, remarcă;

f) opinie, judecată, poziție, credință, punct de vedere.

13. *Formați serii de cuvinte apropiate semantic:* cusur, laș, principal, a proslăvi, înflăcărare, spațios, a preamări, defect, fricos, superior, a glorifica, mișel, deficiență, voluminos, autentic, imperfecțiune, ticălos, insuficiență, puternic, elan, numeros, a povesti, uriaș, lacună, a lăuda, întins, important, lipsă, infam, a descrie, meteahnă, lung, mârșav, neajuns, vestit, mare, pasiune, nevrednic, păcat, violent, gigantic, sărman, însuflețire, slăbiciune, original, a cânta, colosal, renumit, josnic, viciu, zel, carență, grandios, ardoare, adevărat, ilustru, năprasnic, entuziasm, veritabil, real, indiscutabil, însemnat, vast, efectiv, înalt, încăpător, lat, adânc, avânt.

14. *Determinați dominantele semantice ale următoarelor serii sinonimice:*

a) a presupune – a bănui – a crede – a ghici – a gândi – a-și imagina – a-și închipui – a întrezări – a prevedea – a socoti – a crede;

b) consecvent – neschimbător – constant – statornic – stabil;

c) albastru – clar – curat – limpede – senin – străveziu;

d) pretext – motiv – ocazie – pricină – prilej;

e) superb – grandios – impozant – impunător – măiestos – măreț – monumental – splendid – minunat – divin;

f) ambianță – anturaj – cadru – cerc – mediu – sferă – societate;

g) uluitor – colosal – enorm – excepțional – extraordinar – fabulos – fantastic – fenomenal – formidabil – gigantic – grozav – imens – infinit – neauzit – nebun – neînchipuit – nemaiauzit – nemaiîntâlnit – nemaivăzut – teribil – uimitor – unic – uriaș.

15. *Propuneți antonime (fiecare antonim să înceapă cu litera* ***m****) pentru lexemele:* adevăr, arid, bine-crescut, crud, curat, imens, îngâmfat, a trăi, mic, a micșora, puțin, repaus, a sta, tare, viață.

16. *Propuneți câte un sinonim și câte un antonim pentru cuvintele:*

	Sinonim	***Antonim***
occidental		
sincer		
iubire		

compasiune		
a pleca		

17. *Corelați expresiile din stânga cu sinonimele din dreapta:*

a lua peste picior	a-și găsi beleaua
a-și aprinde paie-n cap	a-și bate joc
a nu face doi bani	a lua la refec
a intra la apă	a ajunge la mal
a prinde cu minciuna	a nu fi cu picioarele pe pământ
a da de fundul sacului	a nu face nici cât o ceapă degerată
a lăsa în apele lui	a ajunge la sapă de lemn
a ajunge la liman	a o băga pe mânecă
a trage un perdaf	a lăsa în plata domnului
a fi cu capul în nori	a prinde cu ocaua mică

18. *Puneți în locul punctelor antonimele contextuale:*

a) Jocul luminilor și umbrelor televizorului din casa noastră ne convinge o dată în plus că distanța dintre alb și …, întuneric și …, candoare și …, sublim și …, decență și …, onestitate și …, delicatețe și …, cumințenie și …, cumpătare și …, inteligență și …, frumos și …, stimă și …, nebunie și …, simpatie și …, fidelitate și …, sinceritate și …, moral și …, lăcomie și …, lene și …, meschinărie și …, cuviință și …, toleranță și …, repulsie și …, suspiciune și …, înstrăinare și …, îndurare și …, prietenie și …, firesc și …, confuz și …, civilizație și …, bine și …, perfecțiune și …, dreptate și …, adevăr și …, posibil și …, folositor și …, responsabilitate și …, mizerie și …, certitudine și …, concordanță și …, iluzie și …, tragic și …, iad și …, negare și …, zbucium și …, adormire și …, somn și …, încordare și …, curaj și …, război și …, dărâmare și …, egalitate și …, dependență și …, sclavie și …, înfrângere și …, etern și …, moarte și nemurire nu e decât de un pas de om.

b) Oricât ne-am feri de filozofie și de filozofări, trebuie să recunoaștem că aparenta unitate a lumii înconjurătoare sau a celei imaginare e construită numai din contrarii. Binele e secundat de rău, frumosul – de urât, adevărul – de …, știința – de …, cultura – de …, bucuria – de …, tinerețea – de …, dragostea – de …, cinstea – de …, înălțarea – de …, creșterea – de …, curajul – de …, satisfacția – de …, continuitatea – de …, echilibrul – de …, altruismul – de ..., fericirea – de …, decența – de …, paradisul – de…, sacrul – de …, progresul – de …, realul – de …, talentul – de …, virtutea – de …, lumina – de … etc.

***19**. Formați antonime pentru cuvintele de mai jos, atașând diferite prefixe:*

firesc _____ normal _____
corect _____ atac _____
logic _____ animat _____
a face _____ flexibil _____
a orienta _____ suficient _____
ordinar _____ lingvistic _____
școlar _____ sanitar _____
a crește _____ religios _____
estetic _____ atent _____
uman _____ a aproba _____
antebelic _____ prefață _____
echilibru _____ fertil _____

***20**. Determinați părțile de vorbire cărora le aparțin antonimele ce urmează:* eufonie – cocafonie, efemer – peren, intermitent – continuu, contra – pro, afirmație – negație, așa – altminteri, nord – sud, grație – dizgrație, alfa – omega, plus – minus, antum – postum, da – nu, din – în, primul – ultimul, doct – ignorant, enorm – infim, a epura – a polua, către – dinspre, majusculă – minusculă, maxim – minim, mult – puțin, net – brut, nimic – tot, pianisimo – fortisimo, hai – stop, înăuntru – în afară.

♦ *Propuneți alte exemple de antonime (câte două) pentru fiecare parte de vorbire (substantiv, adjectiv, verb, adverb, prepoziție).*

***21**. Alcătuiți serii antonimice pentru cuvintele:* ***înțelept, a lăuda, statornic, a tăcea, tare, cuminte, căpos, modest, clar, slab, calm, viguros, permanent, viu, bucurie, a elibera**.*

***22**. Se dau următoarele serii de sinonime, antonime între ele:*

a) antic, arhaic, desuet, depășit, folosit, imemorial, tradițional, vechi, vetust;

b) actual, netradițional, contemporan, inedit, modern, nou, nefolosit, proaspăt, recent.

A. Găsiți cuvântul de bază care exprimă sensul general al seriei respective.

B. Precizați nuanțele de sens care deosebesc sinonimele în cadrul aceluiași șir.

C. Menționați pentru fiecare cuvânt din primul șir antonimul corespunzător din cel de-al doilea șir.

23. *Împerecheaţi cuvintele astfel, încât să obţineţi antonime, alcătuind îmbinări de cuvinte cu trei dintre perechile formate:* viguros, iniţial, veşted, final, verso, firesc, perimat, a denigra, artificial, obscur, a elogia, actual, notoriu, a evidenţia, maleabil, a interzice, rigid, calmant, a eşua, erudiţie, a camufla, iritant, echitate, a admite, altruist, nedreptate, ignoranţă, a izbuti, egoist.

B. Omonimia. Paronimia

24. *Extrageți din exemplele de mai jos cuvintele ce pot forma perechi omonimice, determinând tipul lor (**omoforme**, **omografe**, **omofone**):*

a) „De câte ori trecea prin pădure, își schimba potecile” (Ion C. Ciobanu).

b) „Între noi și fluturi, între talagii mării și noi parcă nu mai există nici o deosebire: sub bolțile uriașe ale unui cer senin, pe neașteptate, ne degajăm de importanța sâcâitoare a propriei noastre persoane, ca să ne contopim cu miracolele naturii, cu plenitudinea ei...” (George Meniuc)

c) „– M-ai găsit într-un chef bun; hai noroc să ne dea Dumnezeu, să aibi parte de car și eu de boi!” (Ion Creangă)

d) „Era lună, era floare!/ Părul mamei cădea lung,/ Parcă tot ploua cu soare/ Peste trup golaș de prung./ Nu era pământul, luna,/ Părul mamei răzvrătit/ Bătea negru ca furtuna/ Peste golul scrumuit./ Era mai și sărbătoare,/ Era globul, era stea!/ Printre ierburi și prin soare/ Părul mamei viscolea” (Grigore Vieru).

e) „Mă doare tot ce-a fost/ Și tot ce știu/ Că va rămâne veșnic după mine./ Mă dor mult-așteptatele-agonii,/ privighetorile închise-n colivii...” (Ion Minulescu)

25. *Alcătuiți enunțuri în care să scoateți în evidență relația de omonimie a cuvintelor:* ***toc, ceară, lună, cer, gol, mei, mai, război, păr, car***.

26. *Puneți accentele posibile, indicând ce părți de vorbire constituie omografele obținute:* axa, lături, limita, adresa, sălcii, viza, cinstea, acele, modul, albii, câmpii, mijloc, analiză, opus, agenții, presa, roșii, primii, secundă, aiurea, zării, tinerei, ticăloșii, data, dura, greblă, amendă, opta, alunele, fotografii.

27. *Schimbând accentul sau structura ortogramelor, alcătuiți enunțuri care să scoată în evidență relația de omonimie:* ardei, neam, odă, dumă, august, sar, numai, însăți, deochi, undei, demoda, cununa, des, alene, scoateți, nuntași, statui, încheia, înciuda, formai, înnegura, laș, cei, strigăte.

***28**. Propuneți omonime, omofone și omografe pentru cuvintele:* navă, cauza, deal, adus, cina, elan, tipic, însămi, torturi, aprinde, intră, apărând, ții, bal, umbrele, mii, unde.

***29**. Formați pluralul omonimelor propuse, clasificându-le în trei categorii, conform tabelului de mai jos:* ban, lună, păr, mac, vapor, vară, tip, tmp, galon, plan, mușchi, liliac, casă, lac, cot, patron, palat, liră, somn, milă, ocol, lat, grație.

Omonime cu aceeași formă de plural	***Omonime cu forme diferite de plural***	***Unul dintre omonime este la singularia tantum***

♦ *Includeți în enunțuri câte un exemplu de omonime din fiecare categorie.*

***30**. Folosind omonime, alcătuiți cinci jocuri de cuvinte (calambururi), cu efecte stilistice și umoristice, ca în frământările de limbă:*

a) Cucu „cu-cu" cântă-n crâng.

b) Răsărit-a-n răsărit / Răsărita-n răsărit...

c) Un căscat cu cască cască lângă cascadă.

d) Un râs / S-a luat la întrecere / La râs / Cu alt râs (Arcadie Suceveanu).

e) Găina nouă ouă nouă ouă.

***31**. Determinați raportul semantic evident în exemplele de mai jos, argumentându-i, în 5-7 enunțuri, efectul stilistic:*

a) Tabletele

Copii le înghit fără plăcere.
Scriitorii le scriu și devin astfel scriitori-metaforă.
Reclamele ne asigură, cu voce grăbită, că unele se pot elibera fără prescripție medicală.
Există tablete de slăbit, de tuse, de dureri de cap și chiar de potență.
Dar cele mai *trandy* sunt tabletele portabile.
Există tablete PC, grafice, pentru gaming și chiar se vorbește despre un război al tabletelor.
În sfârșit, tabletele au ajuns să nu mai fie pastile amare, ci gadgeturi accesibile.

(Igor Guzun)

b) Părinții stau pe tablete și injecții, copiii lor – pe tablete și telefoane.

(Igor Guzun, *Copiii noștri, ajunși adolescenți*)

32. *Precizați raportul dintre următoarele cuvinte, alcătuind enunțuri din care să fie dedus sensul acestora:* adagio – adagiu, a enerva – a inerva, etnologie – etologie, conjunctură – conjectură, flagrant – fragrant, a colabora – a corobora, a învesti – a investi, a releva – a revela, a proscrie – a prescrie, coregență – corigență, fortuit – forțat, caritate – calitate, pasabil – pasibil, cuvetă – chiuvetă.

33. *Alegeți paronimul potrivit:*

bazin *carbonier / carbonifer*	calotă *glacială / glaciară*
greutăți *familiare / familiale*	notație *literară / literală*
păcat *original / originar*	tribunal *arbitral / arbitrar*
privire *glaciară / glacială*	industrie *mineră / minieră*
a rămâne pe *jantă / geantă*	a-și pierde *conștiința / cunoștința*

34. *Formați perechi paronimice de la următoarele rădăcini ale cuvintelor:* domin... / domin..., a activ... / a activ..., arbitr... / arbitr..., arm... / ...arm..., bisulf... / bisulf..., brum... / brum..., progres... / progres..., dent...ă / dent...ă, a ...trage / a ...trage.

35. *Arătați elementul diferențial al paronimelor de mai jos, specificând partea de vorbire a acestora:* amoralism / amoralitate, a prescrie / a proscrie, înaintat / înaintaș, a cufunda / a confunda, fumar / fumuar, aranjare / aranjament, a afunda / a înfunda, fracție / fracțiune, grafică / grafie, a duce / a induce, planetar / planetariu, reacție / reacțiune, a lumina / a ilumina, a erupe / a irupe, inducție / deducție, ornat / ornant, a număra / a enumera, executor / executoriu, a numi / a denumi.

36. *Alcătuiți propoziții pentru a deosebi paronimele:*

a) advers – avers – aversă;

b) bastion – baston – baton;

c) carolă – cariolă – corolă;

d) iminent – emanent – eminent;

e) a eluda – a elida – a elucida.

37. *Alegeți din paranteze cuvântul potrivit ca sens și puneți-l la forma cerută de context:*

a) Caria (*dental, dentar*) este cunoscută în prezent ca cea mai frecventă boală care afectează atât copiii, cât și adulții.

b) Eutanasia, ceea ce înseamnă moarte ușoară, prin scurtarea suferințelor sau a agoniei, la bolnavii incurabili, este practic inadmisibilă din punct de vedere al eticii (*medical, medicinal*).

c) Medicul i-a (*a scrie, a prescrie*) un tratament complex.

d) O (*eroare, oroare*) a medicului poate fi fatală pentru pacient.

e) Această alifie se aplică cu atenție pe (*rid, rit*) de sub ochi.

f) Pentru a-și menține echilibrul sufletesc, omul sub nicio formă nu trebuie să se (*a enerva, a inerva*).

g) Medicul internist mi-a (*a asculta, a ausculta*) plămânii pentru a exclude o pneumonie.

h) Mihai Eminescu s-a manifestat ca un adevărat „copil al veacului" și ... (*a scurta, a scruta*) viitorul.

i) În blocurile cu multe etaje trăiesc mii de ... (*locuitor, locatar*).

j) Oaspeții de peste hotare ... (*a vizita, a viziona*) secțiile fabricii „Bucuria".

k) ... (*călcare, încălcare*) regulilor de circulație duce la grave ... (*incidente, accidente*) rutiere.

l) Doinele sunt cântece de iubire, de jale și de dor, plângeri duioase ale inimii poporului în toate (*împrejurime, împrejurări*) vieții sale.

m) La întrebări trebuie să răspundă ... (*examinatorul, examinatul*), iar notele sunt puse de ... (*examinat, examinator*).

n) Chipul omului de la țară este redat în imagini ... (*emoționate, emoționante*).

38. *Alegeți explicația potrivită pentru paronimele din stânga:*

adagiu	varietate de ghips
adagio	făcut la întâmplare
albastru	îndreptare
alabastru	a se dezvolta
anual	a se lăsa seara
anuar	aforism
apropia	publicație anuală (subst.)
apropria	privitor la cauză
arbitral	cuvânt de laudă
arbitrar	a include un adaos într-un text
cauzal	hotărât de arbitru
cazual	într-un tempo lent
colectare	acțiune de a strânge lucruri
corectare	a stabili prețul

complement	numele unei culori
compliment	cu privire la cazurile gramaticale
evolua	parte de propoziție
evalua	care are loc o dată pe an
însera	a-și însuși un lucru străin
insera	a se deplasa mai aproape

39. *Rescrieți enunțurile, alegând paronimul potrivit contextului:*

a) Noi am ascultat cu atenție *expozeul / expoziția* vorbitorului.

b) Pentru revendicările lor, oamenii *manifestă / manifestează* pe străzi.

c) Ieri a studiat complementul *cazual / cauzal*.

d) Propunerea făcută l-a *simulat / stimulat* să studieze mai mult.

e) Toată viața am fost *solidari / solitari*.

f) Neclaritățile au fost *elucidate / eludate*.

g) Cercetează un *atlaz / atlas* geografic.

h) Ea nu se va angaja *temporar / temporal*.

i) În stradă pericolul este *eminent / iminent*.

j) Oamenii care economisesc au un *livret / libret* de economii.

k) Prietenul meu a depășit greutățile *familiale / familiare*.

l) Domnul profesor a avut parte de o primire *glacială / glaciară*.

40. *Propuneți cuvinte-rădăcini apte să formeze paronime cu ajutorul sufixelor:* ***-ant / -at, -al / -ar, -or / -tor, -ie / -iune, -iv / -ist, -at / -aș, -iv / -or.***

41. *Introduceți în contexte potrivite perechile paronimice:* a prezenta – a reprezenta, anuar – anual, program – programă, a releva – a revela, campanie – companie, arbitrar – arbitral, emisie – emisiune, conjunctură – conjectură, a deconcerta – a deconcentra, diferit – deferit, a infera – a înfiera, renitent – remitent, standard – standart, tramă – dramă, cezură – cenzură, dihonie – dihanie, a infecta – a infesta, antologie – ontologie, solitudine – solicitudine, flagrant – fragrant, infam – infim, inerență – ineranță.

42. *Formați cuvinte noi de la rădăcinile propuse, adăugând elementul* ***ante-*** *sau* ***anti-****:* braț, fascist, belic, sanitar, pus, gaz, meridian, tanc, ciclon, comunist, titlu, biotic, cameră, tren, vorbitor, aerian.

43. *Corectați greșelile din enunțurile propuse:*

a) Odată cu apariția cardurilor, se reduc plățile în numeral.

b) Parlamentul a adaptat pachetul legislativ privind reforma fiscală.

c) Dezastrele naturale sunt eminente.

d) Comisia a evoluat ofertele.

e) Am înserat anunțul pe site.

f) Studenții s-au alineat în tăcere.

g) Mașina a demarat în trompă.

h) Tatăl lui era minier.

i) Politicienii puterii îi urăsc pe protestanții din Piața Marii Adunări Naționale.

j) La Chișinău, a început o nouă stagiere teatrală.

k) În seara zilei de ieri, un jurnalist a fost ucis cu barbarism.

44*. Includeți zece perechi de paronime în contexte similare celor de mai jos:*

a) Care *joc* e fără *joacă*?

b) Ce poți *încălca* fără a *călca*?

c) Un fotbalist *înaintat* poate fi *înaintaș*?

d) Ce funcție are *prepoziția* în *propoziție*?

e) *Orarul* poate fi *oral*?

f) Fuga-fuga, băieței, / Fuga-fuga la bunei, / Că buneii au de toate: / *Miere* dulce, *mere coapte*.

45*. Având ca exemplu afirmația lui Igor Guzun „Copilăria este atunci când ai când”, propuneți câte o definiție proprie pentru lexemele* ***studenție, tinerețe, sesiune, examen, gramatică, restanță****, în care să valorificați raporturile semantice dintre cuvinte (sinonimia, antonimia, omonimia, paronimia).*

Unitatea 6. EVOLUȚIA SEMANTICĂ A VOCABULARULUI: METASEMIA

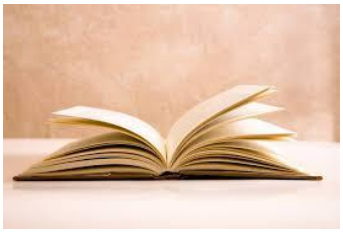
Unități de conținut

6.1. Metasemia (mutațiile de sens)

6.2. Consecințele metasemiei

6.3. Cauzele schimbărilor semantice

Termeni-cheie: *denotație, conotație, metasemie, restricție semantică, extensiune semantică, degradarea sensului, înnobilarea sensului, modificare semantică, monosemie, polisemie, metaforă, metonimie, sinecdocă, eufemism, deplasare de sens, evoluție semantică*

REPERE TEORETICE

6.1. METASEMIA (MUTAȚIILE DE SENS)

Metasemia se caracterizează prin *mutația* sau *deplasarea relației dintre semnificant și semnificat*, din punct de vedere onomasiologic, și prin *modificarea structurii semice a sememului derivant,* din punct de vedere semasiologic. **Metasemia**:

- este un procedeu intern de îmbogățire a lexicului;
- conduce la îmbogățirea calitativă a lexicului (spre deosebire de împrumut, care contribuie la îmbogățirea cantitativă a vocabularului);
- ***tropii*** (*metafora, sinecdoca, metonimia*) sunt mecanisme prin care se ajunge la mutații semantice;

Ex.: *brutar* – persoană care fabrică pâine; stăpân al unei brutării; vânzător la o brutărie;

dictare – acțiunea de a dicta; lucrare scrisă;

buric – ombilic; centru.

Se cunosc două tipuri de metasemie: *metasemie implicativă* (sau *contiguă*) și *metasemie similativă*.

1. Metasemia implicativă, sau **contiguă,** are la bază asociațiile psihice de contiguitate (nu doar vecinătate, ci în relație internă și externă existentă între denotații adiacenți, între termenii unei sintagme și între sensuri), care posedă două forme concrete de manifestare: temporală și spațială (formele fundamentale ale oricărei existențe sunt spațiul și timpul; existența în afara timpului este tot atât de absurdă ca și existența în afara spațiului). Se deosebesc, astfel, trei varietăți de metasemie implicativă:

a) ***metasemia implicativă spațială*** este cel mai des atestată și cea mai diversificată, cunoscând numeroase modele:

- parte pentru tot (*față* „obraz" și „persoană", *tei* „arbore" și „lemn al acestui arbore");
- recipient – conținut (*borcan* „vas de sticlă", „conținutul acestui vas" și „cantitatea de lichid cât încape într-un asemenea vas", *gură* „cavitate bucală" și „îmbucătură, mușcătură");
- instituție – clădire – personal (*academie, comisariat, divan*);
- unitate teritorial-administrativă – populația acesteia (*oraș, târg, cartier, sat*);
- atelier/magazin – meserie – obiecte produse / vândute (*alămărie, băcănie, fierărie*);
- animal – produs din lâna, pielea, blana, carnea acestui animal (*capră, antilopă*);
- material – produs din acest material (*calciu* „element chimic" și „preparat medical", *cauciuc* „material elastic" și „anvelopă", *cretă* „calcar marin moale" și „bastonaș de scris");
- funcție – durata exercitării (*profesorat, președinție, domnie*);
- unitate de măsură – instrument de măsură (*decalitru* „unitate de măsură = 10 l" și „vas de măsură = 10 l", *decametru* „unitate de măsură =10 m" și „panglică sau lanț = 10 m);
- dans – melodia dansului (*horă, sârbă, tananică* „dans țigănesc");
- știință – manual (*botanică, geometrie, fiziologie*);
- acțiune – autorul acțiunii (*ajutor, asistență*);
- sunet produs de un animal sau pasăre – animalul / pasărea (*cucu, cucurigu, behehe, miau*);
- nume propriu – nume comun (*America – americă* „pânză de bumbac", *Borjomi – borjomi* „apă minerală", *Anglia – anglie* „stofă de calitate inferioară");
- specia literară – operă literară (*roman, nuvelă, doină*);
- voce – interpret (*bariton, bas, tenor*);
- instrument muzical – interpret la acest instrument (*contrabas, clarinet, vioară*);

- student la o anumită specialitate – specialist în domeniul respectiv (*filolog, mecanic*);

b) ***metasemia implicativă temporală*** are la bază asociații de contiguitate a denotaților, care coexistă în timp și se manifestă simultan sau într-o anumită consecutivitate:

- acțiune – timpul realizării ei (*coasă, cafea, cules, cină*);

- coexistența în timp a unor obiecte, fenomene (*amiază* „mijlocul zilei" și „somnul de la mijlocul zilei", *actualitate* „timpul de față; prezent" și „în prezent; în zilele noastre").

Acest tip de metasemie este evident și în cazul adverbelor de timp: *astăzi* „în ziua de azi„ și „în prezent; în zilele noastre", *ieri* „în ziua care premerge zilei de azi" și „în trecut", *mâine* „în ziua care vine după cea de azi" și „în viitor".

c) ***metasemia implicativă spațial-temporală*** este mediată atât de asociațiile spațiale, cât și de cele temporale, axându-se și pe asociațiile de cauză și efect ale denotaților:

- acțiune – sunet, zgomot produs de această acțiune (*hohot, hurducătură*);

- obiect – sunet, zgomot produs de acest obiect (*clopot, fluier*);

- grup de oameni – zgomot produs de oameni (*alai* „mulțime de oameni care merg în urma cuiva" și „gălăgie produsă de această mulțime", *escortă* „oameni înarmați care însoțesc persoanele ținute sub pază" și „strigăt produs de acești oameni");

- obiect – lovitură aplicată cu acest obiect (*topor, baltag, târnăcop*);

- agent patogen – maladie (*stafilococ* „bacterie care produce procese purulente" și „proces purulent produs de această bacterie", *filoxeră* „insectă parazită foarte mică, dăunătoare viței de vie" și „boală a viței de vie provocată de această insectă");

- obiect – acțiune sau stare (*foc* „material combustibil aprins" și „strălucire vie", *răceală* „temperatură scăzută a mediului" și „boală cauzată de supunerea organismului la frig");

- acțiune – rezultatul acțiunii (*blestem, cântare, dictare, import, traducere, scriere*).

2. Metasemia similativă are la bază asociațiile de similitudine, echivalate de mai mulți specialiști cu metafora sau cu transferul metaforic. Esența metasemiei similative constă în faptul că sememul derivat își pierde propria valoare denotativă și obține valoarea denotativă a sememului derivant, fără însă ca valoarea denotativă a sememului derivat să dispară în totalitate, aceasta transformându-se, de fapt, în valoare conotativă.

Metasemia similativă nu se reduce doar la transferarea denumirilor existente asupra noțiunilor noi, ci produce mutații interne în structura semică a sememului.

Ex.: *a vorbi* „a reda prin cuvinte” – *a lătra* „(despre câini) a scoate sunete ascuțite, scurte și sacadate, caracteristice speciei” / *a lătra* „(despre oameni) a vorbi mult, fără rost și pe un ton ridicat” (între primul și al doilea termen opoziția apare atât în planul expresiei, cât și în cel al conținutului; între al doilea și al treilea termen opoziția se manifestă numai în planul conținutului; determinarea acestor opoziții este posibilă numai ca urmare a comparării structurii semice a sememelor derivate și derivante).

Modele de metasemie similativă:

- similitudinea funcțiilor (*crainic* „persoană care aducea la cunoștința populației unei localități știrile oficiale, citindu-le cu glas tare” și „persoană care prezintă la un centru de radio sau televiziune comunicările prevăzute de program; *cuptor* „(în gospodăria casnică) construcție specială pentru copt” și „instalație la mașina de gătit, în care se coc diverse produse alimentare”);

- similitudinea formei (*albie* „vas alungit, din lemn sau din tablă, folosit la spălatul rufelor sau la legănatul copiilor” și „adâncitură în scoarța pământului prin care curge apa unui râu”; *aripă* „organ de zbor (la păsări și la unele animale)”, „plan de susținere a unui avion”, „prelungire membranoasă a unor semințe sau fructe care se răspândesc cu ajutorul vântului” și „organ exterior al peștilor care servește la înot”);

- similitudinea poziției obiectelor în spațiu (*buric* „ombilic” și „centru”; *cap* „parte a corpului la om și animale”, „parte a patului unde se află perna” și „parte de sus; vârf”; *coastă* „fiecare dintre cele douăsprezece perechi de oase arcuite care unesc coloana vertebrală cu osul pieptului”, „costișă, povârniș” și „flanc”; *creastă* „prelungire cărnoasă de pe capul unor păsări”, „linie de intersecție al versanților opuși al unui masiv muntos” și „parte superioară a unui obiect înălțat”; *căpătâi* „parte unde stă capul unui om culcat” și „parte extremă a unui obiect”);

- similitudine cantitativă (*adâncime* „distanță (în plan vertical) de la suprafață până la fund sau numai până la un punct oarecare” și „distanță mare”; *ceată* „grup numeros” și „mică unitate militară”);

- similitudune calitativă (*animal* „vietate” și „om grosolan și mărginit stăpânit de instincte josnice”; *babalâc* „bătrân slab și neputincios” și „tânăr cu apucături de bătrân”; *baistruc* „copil din flori” și „copil obraznic și poznaș”; *balenă* „mamifer acvatic în formă de pește cu dimensiuni foarte mari” și „om gras”; *clopotar* „persoană care trage clopotele” și „persoană care difuzează zvonuri false”); în cazul dat putem vorbi și despre o similitudine emotivă, ca urmare a apropierii denotaților după asemănarea aprecierii emoționale, care stă la baza modificării de

sens. Majoritatea sememelor, derivate după acest model, conțin o conotație negativă, fiind, de cele mai multe ori, injurioasă, și numai o parte redusă au conotație pozitivă: *căprioară* „mamifer zvelt, cu picioare subțiri…” și „femeie elegantă”;

- similitudinea destinației realiilor (*alergător* „sportiv” și „cal de curse”; *armă* „obiect de atac…” și „mijloc de luptă”; *cuib* „loc de trai și de reproducere a păsărilor”, „cuibar pentru păsările domestice”, „adăpost al unor animale sălbatice” și „loc de naștere”);

- similitudinea sunetelor emise (*a crăpa* „(despre obiecte) a desface în bucăți prin lovire” și „a mânca mult și lacom, producând sunete iritante”; *geamăt* „sunet surd produs la durere” și „zgomot produs de arbori mișcați de vânt sau de valurile mării”);

- similitudinea manifestării (*apus* „coborâre a unui astru sub orizont” și „declin”; *sfârșit* „parte de încheiere și de terminare” și „stingere de viață”; *a ademeni* „a preocupa pe deplin” și „a atrage prin promisiuni false”; *a adânci* „a face mai adânc” și „a studia sub toate aspectele”; *adormitor* „care adoarme” și „care plictisește”);

- similitudinea culorii (*bujor* „floare” și „roșeață naturală a obrajilor”; *aur* „metal prețios” și „lumină vie emanată de ceva”; *albuș* „albușul oului” și „albul ochiului”);

- apelativizarea numelor proprii (*adonis* „tânăr de o frumusețe rară”, *alfons* „amant întreținut de o femeie”, *tartuf* „ipocrit”, *donjuan* „bărbat ușuratic, care caută mereu aventuri amoroase”, *dunăre* „cantitate mare de apă”).

6.2. CONSECINȚELE METASEMIEI

Ca urmare a mutațiilor semantice, indiferent de cauzele care le-au generat și de modalitățile în care s-au produs, cuvintele își extind sau își restrâng potențialul lor semantic. Anume din aceste motive *extensiunea, restricția semantică, polarizarea semantică, condensarea etc***.** sunt considerate consecințe ale metasemiei.

De facto, părerea semasiologilor despre aceste două fenomene nu este univocă:

a) unii le consideră *factori ai metasemiei* (Breal, Carnoy, Corlăteanu);

b) alții *tipuri (modalități) ale metasemiei*, alături de metaforă, metonimie și sinecdocă (Breal, Coșeriu, Huguet, Șăineanu, Bloomfild, Paul);

c) a treia parte de cercetători le consideră drept *consecințe ale metasemiei* (Dumeniuc, Ullman).

a) Extensiunea semantică (lărgire; hiperonimie; generalizarea sensului)

- este una dintre cele mai frecvente modificări ale valorii semantice a cuvintelor;

- constă în generalizarea sau lărgirea sensului unui cuvânt;

- reprezintă trecerea de la un sens particular, specific, la un sens generalizat;

- din puctul de vedere al funcționării mecanismului intern al metasemiei, extensiunea sensului constă în excluderea unor seme diferențiale din componența sememului derivant, iar din punctul de vedere al funcționării mecanismului exterior al metasemiei, ea se reduce la majorarea numărului de denotați, denumiți prin cuvântul respectiv.

Exemple:

▪ lexemul *pasăre* la început însemna doar „vrabie”, astăzi numește orice zburătoare; substantivul *legumă* însemna „păstaie”; *voinic* – inițial însemna „oștean”, astăzi și „viteaz”;

▪ adjectivul *destoinic* însemna la început doar „demn, vrednic”: „Doamne, nu sunt destoinic să intri în casa mea.” (NT); în secolul al XVI-lea îşi lărgeşte sensul, ajungând să fie folosit şi cu sensul „care este înzestrat cu posibilităţi intelectuale remarcabile, care posedă cunoştinţe temeinice, iscusit, priceput”: „Iacov, fiul lui Şimon Henrich..., nu e destoinic de meşteşug.” (Iorga, Scrisori de negustori); B.P. Hasdeu, în „Cuvente den bătrâni” îi atribuie şi sensul de „oportun, potrivit, la timp”: „Da-voiu voao ploaie în vreme destoinică.”;

▪ verbul *a ispiti* (<sl. *испытать*) însemna iniţial „a cerceta, a examina, a căuta să afle ceva, punând întrebări, a chestiona, a descoase”: „Isus Hristos... inimile tuturor *ispiteaşte* şi socoteaşte”; în secolul al XVI-lea a fost consemnat sensul „a pune la încercare pe cineva sau sentimentele şi caracterul cuiva; a căuta să vezi dacă ceva este bun, de valoare”: „Domnul *ispiteaşte* dereptul şi necuratul.” (Psaltirea Scheiană); în secolul al XVIII-lea se atestă şi cu sensul de „a constata, a socodi, a crede, a considera”: „Cu mare pagubă *ispitim*... că neamul omenesc urmează numai lucrurile ceale deşearte.”; în cele din urmă, sensul curent astăzi „a atrage spre rău, a ademeni, a amăgi” a afost atestat pentru prima dată în „Cartea românească de învăţătură”: „Muiarea... poate să se despartă de dânsul, şi mai vârtos de o va fi el *ispitit* sau de o va fi silit să o întoarcă despre credinţa ei cea bună.”;

▪ substantivul *mahalagiu* înseamnă „locuitor al unei mahalale, periferii”, dar, relativ recent, a început să mai însemne și „persoană vulgară”, stabilind relații de sinonimie cu „bădăran, țopârlan” etc.;

▪ verbul *a înțărca* (*în* + *țarc*) însemna la origine „a închide mieii în țarc pentru a-i dezobișnui de supt”; azi, mai înseamnă și „a înceta alăptarea sugarilor”, „a dezobișnui, a dezvăța, a lipsi pe cineva de ceva” etc.

Extensiunea semantică se realizează pe mai multe căi:

a) prin ***metonimizare*** (asemănare prin alăturare):

Ex.: *foc* – ardere violentă a flăcării;

- materie în curs de ardere;
- ardere din vatră, cuptor, sobă etc.;
- incendiu;
- împușcătură;
- lumină, flacără;

b) prin ***alunecare de sens*** (numirea acțiunii trece asupra rezultatului ei):

Ex.: *redacție* – redactare, acțiunea de a redacta;

- totalitatea redactorilor care lucrează la o editură;
- clădirea în care lucrează redactorii;

c) prin ***apelativizare*** (trecerea unui substantiv propriu în substantiv comun) (în special, numele de savanți):

Ex.: *amper* – unitate de măsură a intensității curentului electric; apud André Marie Ampére, fizician francez (1775–1836);

farad – unitate de măsură a capacității electrice; apud Michael Faraday, savant englez (1791–1867);

volt – unitate de măsură a tensiunii electrice, a tensiunii electromotoare; apud Alessandro Volta, fizician italian (1745–1827);

mecenat – protector darnic al literaturii și artelor; apud Mecena, fost protector al poeților latini Vergiliu, Horațiu etc.

b) Restricția semantică (limitare; hiponimie; specializarea sensului)

- este antipodul extensiunii semantice;
- constituie trecerea de la un sens general la unul particular;
- reprezintă o specializare a sensului unui cuvânt, mai ales e vorba de un împrumut lexical;
- reflectă îngustarea sensului;
- condiționează trecerea unor sensuri ale cuvântului în lexicul pasiv, iar celelalte se păstrează în lexicul activ;
- se referă uneori la arhaizarea sau învechirea sensului unui cuvânt, dar alteori ea poate fi generată de dispariţia unui obiect, determinată de progresul ştiinţific sau chiar de schimbarea atitudinii faţă de un anumit obiect:

Exemple:

• *bere* – inițial era doar forma de infinitiv a verbului *a bea* „acțiune de a bea”, apoi și-a îngustat sensul, însemnând doar o anumită băutură, preparată din orz și hamei; (azi se folosește doar al doilea sens);

• *inimă* vine din lat. *anima*, care înseamnă „principiu de viață”, astăzi însemnând doar „parte a corpului în care se manifestă acest principiu de viață”; aici avem și restricție semantică, și metonimie (parte pentru întreg);

• *rudă* era un substantiv colectiv ce însemna „neam, generație, familie” (câteva texte cronologice ne vorbesc despre aceasta. Evangheliarul lui Coresi; Matei 13,35: „Și atunce vor plânge toate rudele pământului.”). Astăzi lexemul *rudă* s-a restrâns numai la raporturile ce leagă membrii uneia și aceleiași familii, la semnificația specială de rudă spirituală; naș de botez sau de cununie; consângean și neam. La tendințele de evoluție a sensurilor, unităților lexicale care au fost amintite, mai există o tendință de înnobilare și degradare a sensului.

• *bolovan* (<болуван „pietroi”) a însemnat la început „pietroi”, dar şi „divinitate păgână, reprezentată printr-o statuie”: „se ruşinedze-se toţi ce închină-se bolovanilor” (Psaltirea Scheiană); astăzi se utilizează doar cu sensul de „stană, bucată mare (de piatră, de sare), pietroi, stâncă”, celălalt sens („chip cioplit”) fiind redat substantivul *idol*.

c) Pierderea legăturii semantice cu sensul inițial

În timp, un cuvânt își poate modifica sensul în așa măsură, încât să ajungă a exprima o noțiune totalmente nouă, pierzând astfel legătura semantică cu sensul inițial.

Uneori evoluția semantică a cuvântului este atât de pronunțată, încât legătura dintre sensul inițial și cel actual nu este sesizată. De exemplu:

• *tragedie* – astăzi „specie a genului dramatic”; la origine însă însemna „cântecul țapului”;

• *venetic* – astăzi „persoană venită din altă parte; străin”; inițial însemna venețian, locuitor din Veneția”;

• *adeverință* – astăzi „dovadă în scris a unui drept; certificat”; la cronicari „făgăduială, promisiune”.

• *birou* < fr. *bureau*: inițial numea stofa țesută din păr de cămilă (fr. *bure* „cămilă”), apoi denumea masa acoperită cu o astfel de stofă; în sec al XVI-lea cuvântul desemna grupul de oameni care ședea în jurul unei mese (chiar neacoperită cu țesătura amintită); astăzi înseamnă *masă de scris, cameră de lucru, organ executiv al unei organizații*;

• *auspicii* < lat. *auspicium* (avis „pasăre” + specere „a observa cu atenție, a examina”): etimologic, ar însemna „studierea zborului păsărilor”; breasla prezicătorilor, aflată la mare cinste în Imperiul Roman, își formula premonițiile ghidându-se după delul cum zboară păsările (*a consulta auspiciile* însemnând a afla voința zeilor exprimată prin zborul păsărilor); astăzi, legătura cu „avis” s-a pierdut

în conștiința vorbitorilor, substantivul *auspicii* ajungând să dobândească sensul general de „ocrotire, protecție”; pentru sintagma *sub auspiciile* se atestă sinonimul *sub egida*.

d) Degradarea și înnobilarea sensului

Sunt tendințe de evoluție semantică provocate, de cele mai multe ori, de acțiunea factorilor psihici ai metasemiei, întrucât *degradarea* sensului se află în strânsă legătură cu *tabuizarea* sau cu *eufemizarea*, în timp ce *înnobilarea* se produce numai ca urmare a *disfemizării*.

L. Șăineanu a emis ideea că înnobilarea sensului este mai puțin frecventă decât degradarea.

Degradarea sensului presupune, de fapt, micșorarea valorii semantice a unui cuvânt.

Ex.: substantivul *amatorism* are la bază lat. *amare* „a iubi”, dar capătă azi un sens depreciativ avându-l ca sinonim pe *diletantism*;

• *mitocan* – format prin derivare cu sufix de la *mitoc*, care este o variantă regională a cuvântului *metoc* (<sl. *metochi* < neogr. μετόχι); prin *metoc* se înțelege o „mică mănăstire subordonată administrativ unei mănăstiri mai mari” sau, mai rar, „loc de găzduire care aparține unei mănăstiri”. *Mitocan* a desemnat inițial un „călugăr ce locuia în metoc sau lângă un metoc“. Încadrarea acestuia în cuvinte depreciative, precum *bădăran, golan, mârlan, țopârlan,* chiar și *cioban, mocan, mocofan, mocârțan, țăran*, (simțit ca peiorativ), a condus la deprecierea sensului său, devenind sinonim cu *bădăran, mahalagiu, mojic* sau desemnând locuitorul unei periferii;

• *a pedepsi* vine din aoristul verbului παιδεύω „a crește, a educa, a învăța, a forma un copil etc.” ; în limba română, verbul *a pedepsi* este atestat prima dată în *Predoslovia* (Prefața) Bibliei de la București, din 1688, a lui Șerban Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești, unde apare ca participiu cu sensul de „educat, învățat, instruit, priceput, cunoscător”: „Ai noștri oameni ai locului, nu numai *pedepsiți* întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință ca să o tâlcuiască” (*pedepsiți*, adică cunoscători de română și de greacă). Probabil, atunci când au apărut primele școli, în mănăstiri, și prima traducere completă a Bibliei, din elină și slavonă, atunci a intrat în română și în limbile slave *a pedepsi* cu cele două sensuri principale din elină/greaca bizantină de: *a învăța* și de *a pedepsi*. Faptul că verbul *a pedepsi* există, cu aceleași sensuri, și în limbile slave, ne arată că este vorba despre un împrumut livresc, cult, bisericesc;

• *pramatie* – în neogreaca fanariotă *πραγματεία* desemna calitatea unei persoane de a lua în calcul utilitatea practică a lucrurilor, astăzi *pramatie* se numește persoana fără caracter, escrocul, canalia, pușlamaua, destrăbălatul.

Constatăm, așadar, că pe parcursul timpului, limba română a tratat anumite grecisme și turcisme cu antipatie, atribuindu-le înțelesuri batjocoritoare, defavorabile și disprețuitoare, pe care nu le aveau în limba de origine.

Înnobilarea sensului asigură acordarea sau imprimarea unui caracter mai distins. Unul dintre procedeele ce duce la înnobilarea sensului este *eufemismul* (figura de stil a ambiguității, care constă în atenuarea, în îndulcirea conținutului unei fapte sau idei dure, triviale, jignitoare ori triste și substituirea cu o expresie acceptabilă: se spune, de exemplu „are o vârstă respectabilă” în loc de „e bătrân” sau „s-a prăpădit” / „a închis ochii” pentru „a murit”.

Ex.: *războinic* mai întâi însemna „ucigaș, tâlhar”, ulterior a căpătat sensul de „luptător, ostaș care ia parte la un război”;

• *bazaconie* însemna inițial „crimă, nedreptate, nelegiuire”, astăzi „trăsnaie, năzbâtie, ștrengărie, poznă”.

• *cal* însemna inițial doar „mârțoagă”, acum orice cal;

• *casă* inițial doar „cocioabă, colibă”, astăzi „clădire pentru locuit” ;

• *a învăța* (< lat. *invitiare* (*in + vitiare<vitium*) „ a se deda la vicii”, „a se deda la rele”, „a se nărăvi”, „a căpăta obiceiuri proaste” etc.) este un verb din fondul pricipal de cuvinte, moștenit din latina târzie; astăzi a ajuns să însemne „a se îndrepta”, „a învăța din greșeli”, deci de la „pervertire” se ajunge la „îndreptare”; se zice că înveți cu adevărat atunci când cazi în păcate și te ridici; așadar, latinescul *invitiare* a fost modelat de spiritul pământului nostru și, dintr-un verb al viciului și al pervertirii/deformării naturii umane, a devenit un verb al îndreptării ei și, mai ales, al îndreptării, al corectării minții umane... căzute; românescul *a învăța* îl are ca antonim pe „a dezvăța”;

• *a provoca* (< lat. *provocare* < *vocare*), inițial, însemna „a instiga prin voce aspră la ură și la bătaie”, cu timpul, odată cu răspândirea luptelor organizate după anumite reguli, s-a înnobilat semantic, însemnând „a stimula în vederea unui concurs; a încuraja de a participa la o competiție oarecare”, „a fi, în mod voluntar sau nu, cauza unor fenomene”;

• *a câștiga* (< lat. *castigare* „a pedepsi, a certa”: castus „curat, pur” + agere „a face”, adică a face pe cineva (să redevină) curat, pur): interesantă este și metamorfoza acestui verb moștenit din limba latină; putem presupune că „pedeapsa” lui *castigare* face trimitere la „pedeapsa” sau, mai bine spus, la „lecția divină”, în urma căreia cineva ieșea „câștigat”, adică avea de câștigat, dobândea un folos, devenind mai înțelept și, ca atare, mai capabil să-și

sporească averea, bunurile, dar și mai capabil, mai pregătit să învingă (sporit în toate, inclusiv în materie de râvnă); în româna veche, în Transilvania și Banat, *a câștiga* avea mai multe sensuri: *a se osteni, a trudi pentru, a crește un copil, a educa, a se îngriji de; a se găti/pregăti, a procura prin trudă, a curăța, a (se) purifica* și chiar *a se cumineca, a se împărtăși*; în româna modernă a ajuns să însemne a câștiga bani, prestigiu, lupte, războaie, înțelepciune;

• *a dezmierda* provine din lat. *merda* „excremente", însemnând „a curăța un bebeluș de excrementele proprii"; confortul resimțit de copilaș în urma unei atare acțiuni a devenit latura dominantă a semanticii verbale: limba a înlăturat nuanțele semantice dezagreabile și a reținut, din pletora semantică a cuvântului, numai nota de satisfacție a micuțului eliberat de balastul rău mirositor etc.

Tendința de *înnobilare* / *degradare* a sensului, ca și cea de *generalizare* / *specializare*, este o varietate a tendinței de ***extensiune / restricție*** a sensului, deoarece ea, ca și celelalte, se reduce la achiziționarea sau la eliminarea anumitor semne cu valoare negativă sau pozitivă.

Semasilologia mai delimitează și tendința de *concretizare* / *abstractizare* a sensului cuvintelor tot ca o varietate a tendinței de extensiune / restricție semantică, întrucât ***abstractizarea*** presupune în mod obligatoriu reducerea numărului de hiposeme pentru a desemna o noțiune ierarhic superioară și deci mai abstractă, în timp ce orice achiziție de hiposeme duce la ***concretizarea*** sensului.

e) Polarizarea semantică (sau **enantiosemie)**

• Reprezintă dezvoltarea în direcții opuse a valorii semantice a unui cuvânt, la origine nediferențiate. Pe baza polarizării semantice se formează așa-numitele „capete ale lui Ianus", adică elemente lingvistice cu semnificații opuse.

Ex.: *mintios* „deștept, inteligent, iscusit, isteț", dar A. Donici îi dă sens negativ, depreciativ (efect stilistic):

- ***Mintiosule****! De unde vii?*

O vulpe pe măgar l-a întrebat.

Ex.: sufixul –***aș*** are valori semantice pozitive (*fecioraș, copilaș, băiețaș*), dar și negative (*scriitoraș, articolaș*).

• În româna actuală se atestă și cazuri când cuvintele se află într-o situație antipodală din punct de vedere semantic față de cuvintele de la care își au originea:

Ex.: adjectivul lat. *altus,-a,-um* are două sensuri opuse: „înalt" (*mons altus*) și „adânc" (*mare altum*). Situația aceasta s-a transmis și adj. românesc *adânc*, care are două sensuri: „afund, adâncit (*Cum ajunge în pădure, sapă o groapă* ***adâncă*** *de un stat de om*. (I. Creangă)) și, mai rar, „înalt" (*Și prin tufele de mături,/ ce cresc*

*verzi, **adânce**, dese,/ Păsări îmblânzite-n cuiburi/ destind penele alese*. (M. Eminescu)).

• Polarizarea semantică se poate realiza și în cadrul sintagmelor:

Ex.: *pâine veche, haină veche* (valoare negativă);

vin vechi, vorbă veche (valoare pozitivă).

• Există câteva tipuri de enatiosemie: ***enantiosemie nominativă*** (*hohot*: de râs / de plâns), ***enantiosemie emoțional apreciativă*** (*îți stă bine*, ironic spus, înseamnă, de fapt, că nu-ți stă bine), ***enantiosemie pe axa temporală*** (*odată*: cândva / în viitor, *în vecii vecilor*: întotdeauna / niciodată).

f) Condensarea semantică (sau **univerbare / univerbație)**

• Presupune includerea unor valori semantice în altele cu care făceau corp comun: unul dintre componenți își lărgește valoarea semantică pe contul altuia. E vorba, de fapt, despre construcții eliptice, elementele elipsate fiind restabilite cu ușurință din context:

Ex.: (***sărac***) *lipit pământului, bată-te să te bată* (***norocul***) etc.

Condensarea semantică este specifică, în special, expresiilor frazeologice, îmbinărilor stabile de cuvinte, care au o largă circulație în limba română.

Așadar, consecințele metasemiei se materializează în extensiunea / restricția (respectiv generalizarea / specializarea, înnobilarea / degradarea și abstractizarea / concretizarea) sensului cuvântului, care se realizează ca urmare a deplasării relaționale dintre semnificant și semnificat și ca urmare a anulării identității semnificatului, ceea ce contribuie la constituirea unor identități noi, care se manifestă în apariția omolexiei și omosemiei.

6.3. CAUZELE SCHIMBARILOR SEMANTICE

Schimbările semantice au la bază diverse cauze:

a) Cuvintele îşi schimbă sensul datorită schimbării realităţii pe care o denumesc. În felul acesta, apar, de multe ori, două sensuri distincte: un *înţeles actual* şi unul *învechit*;

b) Cuvintele îşi schimbă sensul odată cu evoluţia gândirii, cu modificarea conţinutului noţiunilor exprimate. Acest tip de alunecare a sensului duce la coexistenţa în sfera aceluiaşi cuvânt a unui *sens curent* şi a unui *sens special*, corespunzător cunoştinţelor ştiinţifice actuale. În situaţia aceasta sunt, probabil,

majoritatea cuvintelor limbii comune care au căpătat un statut terminologic, având în dicţionar o dublă definiţie: una *uzuală, curentă* şi alta *ştiinţifică*.

c) Cuvintele îşi pot extinde sensul prin trecerea de la un grup social la altul sau dintr-o sferă de întrebuinţare în alta.

În opinia lui Al. Graur, modificările semantice pot avea loc în diverse împrejurări și pot fi generate de următoarele cauze:

- *istorice*, care se referă la progresul în ştiinţă, tehnică, odată cu care se introduc obiecte, fapte, chiar și acţiuni noi, care sunt redate de multe ori doar printr-o modificare semantică a unui cuvânt ce exista deja în limbă;

- *sociale*, care se manifestă prin deplasări ale ariei de utilizare socială a cuvintelor și au ca rezultat specializarea și generalizarea sensurilor cuvintelor, care duc la o modificare a ariei semantice;

- *psihologice*, care reprezintă anumite interdicții de vocabular, determinând înlocuirea unui cuvânt cu un alt cuvânt, cu o perifrază sau cu o variantă formală care îl face necunoscut, cât și alte relaţii semantice dintre cuvinte;

- *lingvistice*, adică anumite schimbări fonetice, morfologice și sintactice, care au loc în limbă.

Așadar, schimbările produse în structura semantică a cuvântului sunt determinate de:

- realitatea extralingvistică;

- realitatea socială;

- factori sociolingvistici (lexemul *operație* are diferite sensuri pentru un chirurg, mathematician, contabil, militar etc.);

- evoluția limbii;

- fenomenele care determină dezvoltarea limbii.

Nota bene! Schimbările la care sunt supuse cuvintele, pe parcursul dezvoltării istorice, afectează atât forma, cât și valoarea lor semantică. Schimbările lexico-semantice în structura și evoluția cuvintelor sunt determinate de dinamica vocabularului unei limbi.

SARCINI

♦ *Stabiliți corespondențe între noțiunile din prima coloană și definițiile din a doua coloană, evidențiind deosebirile dintre acestea:*

extensiune semantică	se trece de la sens general la sens particular
restricție semantică	se constată o depreciere a sensului
degradarea sensului	se constată o înnobilare
înnobilarea sensului	se trece de la sens particular la sens general

- *Enumerați factorii care favorizează* ***metasemia****.*

- *Includeți într-o schemă tipurile de metasemie, propunând câte două exemple pentru fiecare tip.*

EXERCIȚII

1*. Selectați elemente de metasemie din secvența propusă:*

„M-am certat groaznic cu unul dintre prietenii mei. După care ne-am împăcat. Am apucat însă să ne spunem lucruri teribile, scuipându-le ca pe o otravă unul asupra celuilalt, încrâncenate, devastatoare, prinși amândoi într-un furor subit al anihilării. Intraserăm în partea de umbră a fiecăruia dintre noi (cine, dacă nu un prieten, îți cunoaște mai bine turpitudinile?), ne păruiserăm și acum ieșeam la mal gâfâind, transpirați și plini de noroi. Ne-am acuzat frenetic: de intoleranță sau, dimpotrivă, de laxitate morală, de cochetarea zglobie și iresponsabilă cu tot felul de lepre, de vanități nerușinate, de obsesia staturii proprii, de neclarități morale de care, luați din scurt, nu știam să dăm seamă”.

(Gabriel Liiceanu, *Impudoare. Despre „eu” va fi vorba*)

2*. Numiți verbele românești pe care le substituie neologismele:* ***a debuta, a demara, a obtura, a penetra, a stopa****. Propuneți încă 5 exemple similare.*

Notă: ***Metasemia*** se atestă și în cazul verbelor neologice, utilizate frecvent în limbajul presei periodice. Astfel, apare tendința de a elimina din uz sinonimele din fondul lexical principal. Ex.: *a începe* este aproape înlăturat din limbajul mass-mediei prin utilizarea abuzivă a verbelor *a debuta* și *a demara*.

3*. Demonstrați amploarea procesului de modificare semantică, propunând diverse domenii de utilizare pentru următoarele unități lexicale (termeni):* ***algoritm, asanare, a coabita, a nominaliza, segment, subiect, morfologie, a cultiva,***

constituție, operație, articol, rădăcină, inel, gen, reacție, consultație, punct, analiză, câmp, notă.

4. *Precizați câmpul semantic din care fac parte cuvintele:* ***dragoste, fericire, prietenie, veselie, tristețe, ură, satisfacție, simpatie, dispreț, dușmănie, considerație, stimă, respect, admirație***.

♦ Grupați cuvintele în funcție de ce reprezintă (sentimente, stări, atitudini).

1. *Propuneți câte două exemple pentru fiecare noțiune:* ***degradare semantică / înnobilare semantică, extensiune semantică / restricție semantică***.

5. *Consultați dicționarul și stabiliți care dintre unitățile lexicale propuse pierd anumite sensuri* ***(restricție semantică)*** *și care capătă sensuri noi (****extensiune semantică):*** foișor, crainic, tovarăș, târg, comisar, salon, casă, stil, rost, staroste, cumpănă.

6. *La ce concluzie ne orientează sensurile derivate ale substantivelor comune* ***om, galife, huligan, bombastic, amper, volt, farad, mausoleu, magnolia, mauser, narcis, donjuan, donchihote, hercule*** *în raport cu numele proprii de la care provin?*

♦ Ce schimbări observăm în structura semantică a celor dintâi?

7. *Stabiliți cu ajutorul dicționarului sensul lexemelor – nume ale unor obiecte denumite după orașul, țara de origine:* ***americă, astrahan, bengal, boston, bristol, cotnar, damasc, havană, niagară, olandă.***

8. *Modificările semantice în domeniul termenilor specializați reprezintă una dintre cele mai productive modalități de îmbogățire calitativă a lexicului:* **autopsia** istoriei naționale, **magnetul** câștigului material, **anemia** concurenței bancare, un **atom** străin în circulația limbii, **fizionomia** câmpului de război, **seisme** protestatare, **alchimia** banilor murdari *etc. Selectați din presă enunțuri (15-20) care conțin termeni științifici și tehnici în îmbinări frazeologice (cu valoare metaforică).*

Unitatea 7. STRATIFICAREA LEXICULUI ROMÂNESC

Unități de conținut

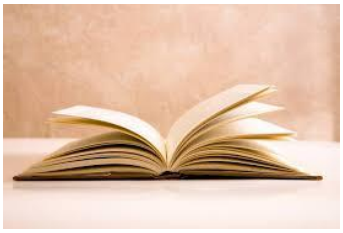
7.1. Variația lingvistică la nivel lexical

7.2. Fondul lexical de bază / lexic activ / nucleul vocabularului

7.3. Fondul lexical auxiliar / lexic pasiv / masa vocabularului / varietatea diastratică

7.4. Lexic comun vs lexic specializat

Termeni-cheie: *lexic activ, lexic pasiv, masa vocabularului, ocazionalism, neologism, vocabular fundamental, regionalism, echivalent literar, lexic general, lexic special, lexic terminologic, termen tehnic, termen, domeniu*

REPERE TEORETICE

7.1. VARIAȚIA LINGVISTICĂ LA NIVEL LEXICAL

Limba, ca fenomen social, este în continuă dezvoltare. O limbă coexistă și se dezvoltă împreună cu comunitatea lingvistică care o vorbește, ea este inseparabilă de condițiile care influențează sau afectează societatea respectivă. În acest sens, E. Coșeriu menționa că limba nu este ceva static, un organism autonom, independent de vorbitor, iar „schimbarea (sau variația) aparține limbajului prin definiție: este un fapt axiomatic". Așadar, variația lingvistică poate fi definită drept forma de manifestare a variabilității unei limbi naturale, care poate fi observată în diversitatea utilizărilor lingvistice ale unei comunități, fiind determinată de conjunctura politică, geografică sau socioculturală a acesteia.

Variabilitatea internă a limbii se concretizează în patru tipuri fundamentale de diferențe:

1) În funcție de parametrul *spațial* (geografic sau teritorial), limba se vorbește diferit de la o zonă geografică la alta, de la o regiune la alta (de exemplu, constatăm diferențe în cadrul limbii române între vorbirea locuitorilor din Moldova și vorbirea locuitorilor din Muntenia); luând în considerare acest criteriu, vorbim de ***variație diatopică***, reprezentată de unități teritoriale ale unei limbi: *dialecte, subdialecte, graiuri*.

2) În funcție de parametrul *social* (statutul social sau socioprofesional al vorbitorului), care cuprinde un șir de determinanți, cum ar fi *gradul de instruire* (școala), *poziția socială* (locul în ierarhia socială, apartenența la pătura de sus sau de jos a societății), *sexul*, *vârsta* etc.; pornind de la acest criteriu, vorbim de ***variație diastratică*** și de ***sociolecte***: *profesionalisme, argotisme, jargonisme, vulgarisme, termeni tehnici și științifici* etc.

3) În funcție de *intenția* vorbitorului în comunicare, de dorința lui de a transmite mesajul către un partener *într-un anumit fel* și *cu un anumit scop*, de exemplu, de a transmite o emoție estetică (în cazul operelor literare), un raționament precis, lipsit de ambiguitate (în cazul operelor științifice); în aceste împrejurări vorbim de ***variație diafazică***, care desemnează *variantele stilistice, contextuale*.

4) În funcție de parametrii *cronologici*, limba s-a vorbit și se vorbește diferit de la o epocă istorică la alta (de exemplu, remarcăm diferențe în cadrul limbii române în textele ce aparțin secolelor trecute și cele actuale; luând în considerare acest criteriu, vorbim de ***variație diacronică***, materializată în unități istorice ale unei limbi: *istorisme, arhaisme, neologisme*.

Evoluția și varietatea limbii este simțită la nivelul vocabularului. Apariția unui obiect (proces, fenomen etc.) necesită crearea unui cuvânt nou și invers (dispariția obiectului implică ieșirea din uz a termenului respectiv).

Dar nu toate cuvintele sunt la fel de „sensibile” la influența factorilor lingvistici. Unele cuvinte, deși sunt foarte vechi, au avantajul frecvenței constante; altele sunt mai puțin rezistente în timp. În consecință, lexicul se prezintă eterogen și poate fi împărțit în trei grupe:

A. Lexic activ (vocabularul pus în circulație de întregul popor care posedă limba dată, indiferent de frecvența sporită sau redusă a cuvintelor ce aparțin diferitelor sfere de întrebuințare);

B. Lexic pasiv (cuvintele ieșite din uz (nu și din limbă), care nu mai sunt întrebuințate în mod curent, dar sunt fixate în dicționare);

C. Cuvinte cu aspect contemporan / neologisme (cuvinte recent apărute în limbă sau, în general, cele de după perioada formării limbii literare).

Nota bene! În funcție de criteriul cultural, deosebim:

a) ***Vocabular literar*** – se bucură de pondere mare în limba română și are caracter normat și îngrijit.

b). ***Vocabular neliterar*** (***popular, familiar***) – se atestă la vorbitorii cu un grad de cultură mai redus sau la vorbitorii culți care se află în situații ce li se cere exprimarea neliterară.

7.2. FONDUL LEXICAL DE BAZA (CURENT, ESENTIAL, PRINCIPAL) / LEXIC ACTIV / NUCLEUL VOCABULARULUI

Reprezintă un fond lexical comun tuturor vorbitorilor, care asigură o bună comunicare în orice împrejurări. Acestea sunt cuvintele cele mai vechi (dar neînvechite), cele mai necesare, mai uzuale.

- nucleul limbii, factorul ei de stabilitate și dezvoltare;
- partea relativ constantă a vocabularului;
- intră în uzul scris sau vorbit al unui cititor cu nivel mediu de cultură;
- este cunoscut și folosit de toți vorbitorii limbii române literare;
- variază de la vorbitor la vorbitor, în funcție de sex, vârstă, profesie, grad de cultură;
- este folosit fie în stilul familial, fie în cel popular;
- atrage atenția lexicografilor și a lexicologilor;
- este analizat detaliat în operele lexicografice (dicționare);
- se caracterizează prin frecvență mare în comunicare, capacitatea de a intra în combinații lexicale și sintactice (derivate și compuse, unități frazeologice), exprimarea unor noțiuni de bază (*casă, masă, cuțit; a bea, a mânca, a spăla; apă, cucoș, măr; luni, duminică* etc.);
- cuvintele din fondul principal au cele mai multe derivate sau compuse și intră în componența numeroaselor locuțiuni și expresii (Ex.: *cap – a-l bate la cap, a-și pierde capul, a da peste cap, din cap până în picioare, cu noaptea-n cap, a sta pe capul cuiva* etc.).

Nota bene! Unii cercetători sunt de părerea că din fondul lexical activ fac parte și ***profesionalismele*** – cuvinte specifice unui grup de oameni dintr-un anumit domeniu de activitate (constituind fondul terminologic respectiv).

Lexicul activ (nucleul vocabularului) cunoaște două **forme de diferențiere stilistică**:

a) *lexic neutru / nemarcat stilistic*;

b) *lexic marcat stilistic*;

Vocabularul de bază include diverse categorii de cuvinte referitoare la cele mai variate câmpuri lexico-semantice:

- **Cuvinte comune:**

a) ***corpul omenesc***: *barbă, braț, burtă, buză, cap, călcâi, ceafă, deget, dinte, falcă* etc.;

b) ***locuință și obiecte casnice***: *casă, masă, cheie* etc.;

c) ***unelte***: *ciocan, clește, coasă, sanie, șurub, topor* etc.;

d) ***acțiuni și procese importante***: *a ajuta, a iubi, a ști, a vedea, a fierbe, a scrie* etc.;

e) ***familie***: *mamă, tată, bunică, frate, soră, unchi* etc.;

f) ***nume de ființe***: *om, băiat, femeie, gâscă, iapă,* etc.;

g) ***plante***, ***fructe***: *brad, grâu, secară, sfeclă, stejar* etc.;

h) ***produse alimentare și băuturi***: *apă, vin, pâine* etc.;

i) ***calități și defecte***: *ager, lacom, leneș, viclean, voinic* etc.;

j) ***mediul înconjurător***: *cald, câmp, nisip, umbră* etc.;

k) ***timp***: *zi, noapte, seară, an, marți* etc.;

l) ***loc***: *afară, jos, înăuntru* etc.;

m) ***mod***: *bine, greu, iute* etc.;

n) ***culoare***: *alb, negru, roșu, verde* etc.

- **Nume proprii:**

a) ***antroponime*** (< ἄνθρωπος „om” + ὄνομα „nume”) (***nume de persoane***):

- *prenume* (nume de botez sau nume individuale): Ion, Maria;
- *nume de familie* (*patronim* / *matronim*): Doroftei, Georgescu;
- *porecle*, *supranume*: Grasul, Cercel, Flămânzilă;
- *pseudonime* (spre deosebire de *supranume*, sunt alese sau acceptate de persoana care le poartă): Arghezi, Bacovia, Galaction etc.

b) ***toponime*** (< τόπος „loc” + ὄνομα „nume”) (***denumiri de locuri***):

- *regionime* (nume de continente, țări sau regiuni): Africa, Italia;
- *oiconime* (nume de localități):
  astionime (denumiri de orașe): Barselona, Chișinău;
  comonime (denumiri de sate): Budăi, Coșnița;
- *urbanonime* (denumiri de locuri dintr-un oraș):
  agoronime (denumiri de piețe publice): Piața Marii Adunări Naționale;
  hodonime (denumiri de străzi, de drumuri): Calea Ieșilor, Valea Crucii;
- *oronime* (nume de munți): Carpați, Bucegi;
- *speleonime* (nume de peșteri, de formațiuni subterane): Peștera Ascunsă, Peștera lui Adam;
- *hidronime* (nume de ape):
  helonime (denumiri de mlaștini): Mlaștinile Murani; Mlaștina Mosoroasa;
  limnonime (denumiri de lacuri, iazuri): lacul Ghidighici;
  oceanonime: Oceanul Pacific;
  potamonime (denumiri de râuri): Nistru, Prut;

- *hileonime* (nume de păduri): Codru, Făget;
- *microtoponime* (nume de case, vile, palate): Palatul Peleș;

c) ***zoonime*** (< ζώο „animal” + όνομα „nume”) (***nume de animale***): Grivei, Joiana;

d) ***fitonime*** (< φυτό „plantă” + όνομα „nume”) ***(nume de plante)***: plămânărica (mierea ursului), tătăneasa, coada-calului;

d) ***mitonime*** (< μύθος „mit, legendă” + όνομα „nume”) (***nume mitologice***): Afrodita, Bachus, Dumnezeu;

e) ***anemonime*** (< άνεμος „vânt” + όνομα „nume”) (***nume de vânturi***): Crivățul;

f) ***astronime*** (< αστέρι „astru, stea” + όνομα „nume”) (***nume de corpuri cerești***): Marte, Venus;

g) ***nume de firme, întreprinderi, instituții***: Facultatea de Litere, Curtea Constituțională;

h) ***denumiri de evenimente istorice***: Unirea Principatelor, Ziua Independenței;

i) ***nume de opere literare, artistice, științifice***: Moromeții, Luceafărul;

k) ***crononime*** (nume de epoci istorice): Evul Mediu.

7. 3. FONDUL LEXICAL AUXILIAR (SUPLIMENTAR) / LEXIC PASIV / MASA VOCABULARULUI / VARIETATEA DIASTRATICA

Acesta se opune prin esență lexicului activ și include cuvintele învechite, inutile limbajului contemporan:

- sunt cuvintele pe care vorbitorul le cunoaște, le înțelege, dar le folosește rar în vorbirea curentă;
- masa vocabularului se constituie din *arhaisme, istorisme, regionalisme, neologisme, profesionalisme, cuvintele argotice, de jargon, termeni populari și științifici* etc.;
- în unele cazuri constituie un mijloc de îmbogățire a lexicului, reapar în literatura artistică.

➢ **Cuvintele argotice**

Argoul reprezintă un limbaj special, practicat de unele grupări sociale (hoți, vagabonzi, cerșetori ș.a.), dar și de elevi, studenți, frizeri, militari, cu scopul de a nu fi înțeleși de ceilalți membri ai societății;

- cuvinte inventate de anumite categorii sociale pentru a nu fi înțeleși de cei din jur;

- este, de cele mai multe ori, un limbaj secret, utilizat de vorbitorii care violează legea;

- este un ***sociolect*** care reprezintă o variantă idiomatică delimitată după criterii sociale (spre deosebire de ***dialect***, care reprezintă varianta cea mai întinsă ca subdiviziune lingvistică teritorială a unei limbi);

- argoul are preponderent întrebuințare orală;

- se formează prin preluarea unor termeni de uz general, cărora li se atribuie sensuri convenționale modificate:

Ex.: *bombă* „senzație mare" sau „știre importantă", *boboc* „student la anul I", *a ciordi* „ a fura", *a face blatul* „ a călători fără forme legale", *termometru* „baston de cauciuc cu care sunt echipați polițiștii" etc.

Uneori, prin derivarea sinonimică, se utilizează mai multe cuvinte din limba comună: *academie, incubator, mititica, preventoriu, universitate* „închisoare"; *curcan, scatiu, sticlete* „polițist" etc.

Expresivitatea vocabularului argotic nu se exteriorizează în cadrul argourilor, ci numai când argotismele sunt folosite cu intenții stilistice de către scriitorii sau de vorbitorii care urmăresc să capteze atenția unui anumit auditoriu. Este deci un mijloc de producere a impresiei de verosimilitate în caracterizarea unor personaje sau a unui grup social închis.

Sursele vocabularului argotic:

• cuvinte din limba comună cu sensuri schimbate (*a bubui* „a șuta puternic", *boabe* „goluri, puncte", *premiat* „condamnat", *cobzar* „informator, trădător", *cocor* „hoț, pungaș");

• cuvinte dialectale sau arhaice mai puțin (sau deloc) cunoscute de toți vorbitorii (*pârnaie* – reg. „oală de pământ", arg. „închisoare", *calpuzan* arh., arg. „falsificator de bani");

• termeni tehnico-științifici cu circulație relativ restrânsă (*lunetist* „informator", *streptomicină* „coniac", *afazit* „beat");

• împrumuturi din limbi străine (*junior* „hoț tânăr", *șvaițer* „gestionar, vânzător", *angrosist* „infractor", *tapeur* „profitor").

Uneori este dificil de trasat granița dintre elementele argotice și cele familiare, folosindu-se drept criteriu de delimitare trăsătura esențială a argoului – lexic special codificat, înțeles numai de către inițiați.

Nota bene! Termenul ***argou*** apare doar în câteva limbi (română, rusă, franceză), în celelalte limbi se atestă alte noțiuni: it. *furbesco* „limbajul șmecherilor”, sp. *cale* „limbajul hoților”, engl. *cant* „limbajul răufăcătorilor” etc.

➢ **Termenii de jargon**

Jargonul este, de asemenea, o varietate de limbaj special practicat de unele grupări sociale (studenți, militari, șoferi, ospătari, frizeri etc.) pentru a se distinge sau chiar a se izola de restul vorbitorilor:

- vorbitorii unui jargon nu urmăresc scopul de a-și ține în secret afirmațiile, cât a se distinge de alții, de a epata (a uimi, a impresiona) ascultătorii, de a colora exprimarea;

- se caracterizează prin abundența cuvintelor și expresiilor pretențioase, de obicei împrumutate din alte limbi (*bonsoir, arivederci, bambina, pronto, mamzel* etc.);

- jargoanele sunt cuvinte străine, preluate din alte limbi, fără a fi necesare, cu o formă neadaptată la limba română, reproducând pronunțarea din limba de origine; deosebim astfel *jargon turcizant, grecizant, latinizant, franțuzit, italienizant* etc. Jargonul actual, care nu mai e simțit la fel de artificios și inoportun, este preponderent de origine engleză (*darling, bye-bye, ok, week-end, job, look, speach, star* ș.a.).

Termenul **jargon** a căpătat și un sens general, care desemnează orice limbaj tehnic cu o terminologie de specialitate (profesionalismele): arhitectură, medicină, astronomie, matematică, lingvistică etc.

Normele limbii literare recomandă evitarea termenilor de jargon și de argou din exprimarea sobră, a oamenilor cultivați.

➢ **Profesionalismele**

Profesionalismele includ cuvintele și expresiile folosite în diferite meserii populare, în artizanat. Acestea nu trebuie confundate cu termenii tehnici sau științifici, profesionalismele fiind de origine populară, iar termenii tehnici și științifici sunt internaționalisme, împrumutate din alte limbi și sunt de natură savantă.

Unitățile lexicale din domeniul profesiilor populare denumesc materiale, unelte și operații specifice în domeniul respectiv.

Ex.: *pescuit, păstrăvărie, undiță, cârlig, meșteșugar, meseriaș, lemnar, tâmplar, dulgher, croitoreasă, covrigar, olar, ceramist, zugrav, frizeriță, coafeză, bijutier, giuvaergiu, geamgiu, cărăuș, iconar* etc.

Constatăm cu facilitate că o parte de termeni sunt regionali, iar alții sunt folosiți mai rar.

➢ **Lexicul vulgar (licențios, indecent, injurios)**

Este specific unor grupări sociale mai puțin cultivate. Blamabil sau lăudabil, limbajul licențios este o realitate a limbii noastre, inclusiv a operelor scrise, de aceea nu putem face abstracție de el.

➢ **Termeni tehnici și științifici**

Limbaj special (de origine savantă și străină), specific pentru un cerc mai mare sau mai restrâns de persoane competente într-un domeniu sau altul. Vocabularul științific și tehnic este mult mai numeros în raport cu meseriile, artizanatul.

Ex.: *congruență, diftong, intersecție, vector, fotosinteză, cilindru, abstinență, acarofobie, a abraza, a abstractiza, a acciza, ablativ, abiotrofic, accident, abraziune* etc.

De obicei, unitățile terminologice sunt monosemantice, lipsite de valori conotative și, respectiv, de sensuri figurate, au circulație internațională și nu dispun de sinonime. Acești termeni devin foarte frecvenți datorită dezvoltării științei și tehnicii.

7.4. LEXIC COMUN VS LEXIC SPECIALIZAT

a) Lexicul de uz general

➢ ***Stratul lexical neutru***:

- elementele lexicale care numesc obiectele, faptele, ocupațiile de toate zilele ale oamenilor;

- noțiuni de necesitate vitală;

- cuvinte simple, cunoscute, folosite și înțelese de toți vorbitorii unei limbi;

Ex.: *ochi, mână, picior, casă, cuțit, pâine, masă; verde, roșu, frumos; doi, zece; eu, tu; a vedea, a mânca; bine, acolo; spre, ca, despre* etc.;

- baza sistemului lexical, fiind comun pentru toate ramurile de activitate omenească;

- nu depinde de nivelul de cultură a vorbitorului;

- sunt lipsite de nuanțe expresive speciale (deși pe fundalul lor se evidențiază celelalte straturi lexicale, care dispun de diverse valori stilistice, de exemplu: *gură* – neutru, *rost, bot, plisc* – alte straturi lexicale: *Ia tacă-ți pliscul*; *Du-te și te pupă bot în bot* etc.). De facto, lipsa de coloratură stilistică se atestă doar în raport cu sensurile primare sau nederivative ale cuvintelor din stratul lexical neutru (care, de obicei, sunt polisemantice), în timp ce sensurile derivate ale acestora pot

dispune de o coloratură stilistică mai mult sau mai puțin accentuată. Lipsa coloraturii stilistice mai poate fi dedusă și din faptul că lexicul neutru nu este evidențiat în nici un fel în dicționar, adică nu are mențiuni privitoare la funcționarea lui stilistică.

Nota bene! Scriitorii folosesc, de obicei, lexeme din stratul lexical neutru, doar că le îmbină armonios, sugestiv (figuri de stil).

➢ ***Stratul lexical dialectal***:

- denumiri de obiecte, fapte, acțiuni, calități din viața de toate zilele folosite în graiurile locale (***dialectisme***);

- au, de regulă, corespondente sinonimice în limba literară;

Ex.: *mâneștergură* (prosop, ștergar, șervet), *anină* (nisip), *brojban* (căpățână de varză), *coci* (berbec), *dereg* (stâlp) etc.

Scriitorii recurg uneori la dialectisme pentru a da textului un colorit local sau ca să prezinte adecvat un personaj, o situație.

În literatura de specialitate se mai atestă și următoarele tipuri de dialectisme:

• ***dialectisme locale*** sau ***localisme*** (legate de particularitățile de trai ale unor popoare):

Ex.: Moș Tănasă ... înhămase toți câinii la o *nartă* ... și plecă în tundră. (N. Costenco)

(*nartă* – sanie polară trasă de reni)

• ***dialectisme profesionale*** sau ***profesionalisme*** (unități lexicale utilizate doar de reprezentanții unei profesii):

Ex.: Iară gazda, robotind zi și noapte, se proslăvea pe cuptior, între *șanuri, calupuri, astrăgaci, bedreag, dichici* și alte custuri tăioase, mușchea, piedecă, hască și clin, ace, sule, clește, pilă, ciocan, ghinț, piele, ață, hârbul cu călăcan, clei și tot ce trebuie unui ciubotar. (I Creangă)

Așadar, dilaectismele contribuie la îmbogățirea și împrospătarea limbii literare, abuzul de dialectisme însă poate dăuna acesteia, deoarece limba literară trebuie să aibă caracter unitar, accesibil pentru toți vorbitorii.

➢ ***Stratul lexical emoțional***:

- nuanța emoțională a vorbirii, de fapt, nu se realizează printr-un vocabular specific, deosebit, cât mai mult prin intonații și construcții sintactice specifice: ironia, de exemplu, reiese din inversiune și din rostirea prelungită a vocalei (*Buuuun om mai ești*!);

- există cuvinte care prin forma lor morfologică redau o nuanță emoțională (derivatele cu sufixe calificative: hipocoristice, augmentative, diminutive): *căsuță, tinerel, fecioraș, omulean* etc.;

- câteva cuvinte hipocoristice la forma de vocativ: *drăguță, scumpe, iubite* etc.;

- cuvinte care exprimă mânia, nemulțumirea, disprețul: *haidău, ghiuj, hăbăuc, derbedeu, bestie, canalie, idiot* etc.;

- unele denumiri de animale, insecte, plante, dacă se aplică oamenilor (figurat): *bostanul* de pe umeri, nu dăm pâine *trântorilor*;

➢ ***Stratul lexical abstract***

Abstractizarea este o operație a gândirii prin care se separă și se generalizează însușirile caracteristice ale unui grup de obiecte, fenomene sau relații care există în realitatea înconjurătoare.

Ca urmare a procesului de abstractizare apar noțiunile și categoriile fără de care nu se poate concepe cunoașterea legităților de dezvoltare a naturii înconjurătoare, a societății umane și a omului ca entitate.

Abstracția se opune concretului. De exemplu, unui copil îi poți explica ce este un *leu*, dacă mergi cu el la grădina zoologică și i-l arăți; unde însă să-i arăți ce este *dacă* sau *acesta*, lexeme care exprimă sensuri abstracte, care nu pot fi sesizate prin simțuri?

Un exemplu interesant este și substantivul *limbă*. La romani, *lingua* avea doar sensul concret de „organ musculos mobil ce se află în gură, servind la perceperea gustului, mestecarea și înghițirea alimentelor” (*lingua haeret metu* „limba-i amorțește de frică”, *linguam exserere* „a scoate limba”); pentru a reda sensul „mijloc principal de comunicare”, latinii foloseau cuvântul *sermo* (*sermo latinus, sermo graecus, sermo patrius*). Astfel, cuvântul *lingua* nu-și pierdea sensul lexical concret, căpătând, în același timp, sensul abstract „limbaj, mijloc principal de comunicare”, sens care își are corespondente în limbile celor mai diverse popoare.

Nota bene! În limba germană se face până acum diferență între *die Zunge* „limba din gură” și *die Sprache* „limba ca mijloc de comunicare”; la unguri, de exemplu, nu limba apare ca organul cel mai activ în procesul comunicării, ci buzele.

b) Lexicul specializat

Termen – cuvânt sau sintagmă care numește exact o noțiune specială dintr-un domeniu științific, tehnic, social-politic, artistic etc. în corelație cu alte noțiuni din domeniul dat. Termenul presupune o definiție precisă, exactă.

Unii termeni circulă în toate domeniile științifice, tehnice etc.: *analogie, aparat, argument, calitate, cantitate, deducție, disproporție, empiric, formulă, metamorfoză, proces, sistem* etc.; alții apar numai în câteva domenii: *hiperbolă* (filologie, matematică), *dizlocare* (geologie, marină militară), *acție* (biologie, chimie, fizică, economie), *operați(un)e* (medicină, militărie, matematică) etc.

Fiecare disciplină științifică, tehnică are terminologie proprie. De exemplu, în matematică: *algoritm, bisectoare, integrală, ipotenuză, paralelogram*; în fizică: *amper, volt, electron, proton*; în medicină: *avitaminoză, bulimie, botulism*; în lingvistică: *elipsă, fonem, morfem, substantiv, sufix*; în logică: *deducție, judecată, silogism* etc.

Termenii comuni pentru toate științele sau pentru mai multe domenii științifice sau tehnice se folosesc în cercurile mai largi ale populației, pe când ***termenii specifici*** se întrebuințează doar de specialiștii respectivi.

Trăsăturile specifice termenului:

- este abstract, precis și monosemantic, utilizarea termenului face expunerea mai compactă (*retuș*, în loc de „corectare a unui tablou, fotografie);

- de cele mai multe ori termenii se bucură de circulație internațională, de la o limbă la alta deosebirea fiind doar de natură fonetică (*geografie* – gr. *γεωγραφία,* lat. *geographia,* it. *geografia,* fr. *géographie,* rus. *география*);

- nu se recomandă a recurge la sinonimie în cazul termenilor, deoarece sinonimele pot crea confuzii, termenul trebuie să fie clar (deși se acceptă termeni cu valoare sinonimică: *electrogenerator – generator electric, policrom* (gr.) – *multicolor* (lat.), *polimorf* (gr.) – *multiform* (lat.) etc.);

- termenul nu poate avea valoare semantică emoțională și nici sens figurat (*integrală, sintaxă*); dacă însă un termen științific pătrunde totuși în lexicul general, atunci își pierde valoarea și funcția terminologică, căpătând și valoare semantică emoțională (termenii *subiect* și *tip* au pătruns în lexicul general, căpătând sensul nou „individ care dă de bănuit”);

- unii termeni sunt foarte lungi și totuși sunt puși în circulație, căpătând răspândire, întrucât nu pot fi înlocuiți (*uretrotrigonosigmoidostomie*);

- termenii nu apar în mod spontan, de la sine, ca lexemele obișnuite, ci sunt creați din necesitate (apare obiectul, fenomenul etc., apare cuvântul);

- termenii își au istoria lor; unii termeni sunt mai vechi, redând noțiuni depășite în știința modernă: *atom* (< gr. *άτομος* „fără tăiere”, adică „indivizibil”) nu mai corespunde în prezent nivelului de evoluție a științei contemporane, deoarece s-a descoperit că atomul nu mai este indivizibil, ci este alcătuit din numeroase particule elementare (protoni, neuroni etc.).

SARCINI

- *Enumerați elementele lexicale care fac parte din fondul lexical de bază și pe cele din fondul lexical auxiliar.*
- *Identificați asemănări și deosebiri între noțiunile* ***jargon*** *și* ***argou****.*
- *Pornind de la ideea lui E. Coșeriu că argotismele, de multe ori, sunt rezervate limbajului răufăcătorilor, scrieți un eseu structurat (în circa 20 de enunțuri) în care să demonstrați că utilizarea termenilor argotici în vorbirea curentă este nerecomandată.*
- *Propuneți câte o definiție complexă proprie pentru noțiunile:* ***lexic de uz general*** *și* ***lexic specializat****.*
- *Comparați lexicul de uz general și lexicul specializat în funcție de sfera de utilizare, precizia sensului și valoarea expresivă.*
- *Includeți într-o schemă straturile lexicului românesc general, propunând câte 2 exemple pentru fiecare strat lexical.*
- *Enumerați trăsăturile specifice termenilor, exemplificând.*
- *Explicați de ce sinonimia nu este recomandată în terminologia științifică.*
- *Comentați, într-un text de o pagină, afirmația:* „Nu scriem nici pentru bucureșteni, nici pentru munteni și moldoveni, ci pentru toți românii și nu numai pentru cei de azi, ci și pentru cei viitori.” (M. Eminescu)

EXERCIȚII

1*. Divizați cuvintele propuse în cele două categorii din tabel:* încet, confrate, a rectifica, lună, hiat, pârcălab, dulce, a merge, a implementa, ienicer, nepot, rival, târziu, cneaz, desinență, zi, dugliș, a râde, dușman, a repeta, a întreba, mamă, doctor, bisturiu, letopiseț, ochelari, oraș, dascăl.

Cuvinte care aparțin vocabularului fundamental al limbii române	***Cuvinte care fac parte din masa vocabularului***

2. *Subliniați cuvintele care fac parte din vocabularul fundamental:*

a) Schimbările care au loc în societate se reflectă, direct sau indirect, mai ales în vocabular, compartimentul cel mai labil și cel mai supus influențelor din afară.

b) Elemente și urme ale arhitecturii romane regăsim și azi în toată Europa și în toată lumea, continuând să înfrumusețeze orașele și să bucure ochiul omului modern.

c) Romanii considerau că fericirea este accesibilă oricui și nu doar celor aleși, adică nu este rezervată numai înțeleptului, după cum pretindeau unele școli filosofice grecești.

d) În ceea ce privește antichitatea elenă, s-a constatat că la greci nu au existat dicționare, ci culegeri de glose ce explicau fie cuvintele rare sau învechite aparținând unui scriitor, fie termeni tehnici, dialectali etc.

3. *Plasați cuvintele* masă, soare, pământ, incomensurabil, lavsan, a lucra, voroavă, doleanță, flagrant, zi, a citi, neformal, faimos, a colectiviza, lecție, ciubăr, floare, soră, prispă, jandarm, seceriș *în tabelul de mai jos:*

Lexic activ	***Lexic pasiv***

4. *Indicați cărei categorii de cuvinte din masa vocabularului îi aparțin termenii de mai jos:* agă, analist, analog, apeduct, abolire, accelerat, a amortiza, agie, alezare, animă, aprod, armaș, arnăut, asalt, autohton, barabulă, beilerbei, bojdeucă, cațaveică, cauc, ceauș, chel, ceapraz, cilindru, ciubotă, cneaz, columbelă, coșarcă, cucuruz, curechi, curent, cușmă, dajdie, demoazelă, dictafon, distinct, fast, dregător, fotosensibil, harbuz, ienicer, imens, a (se) iți, lexic, logofăt, a murui, megieș, metafizică.

5. *Grupați cuvintele ce urmează în regionalisme și elemente populare, propunând echivalentele literare:* a aburca, fețeală, curechi, bostan, cucuruz, adăstare, bâhlit, barabulă, sămădău, birșag, popușoi, bulgur, bulhac, zemos, oghial, harbuz.

6. *Consultând dicționarul explicativ, repartizați pe domenii termenii:* anteluvian, acantă, abație, abietacee, absorbtiv, dividende, acatalepsie, acciză, acefal, acadian, ablativ, acantopterigian, a accesa, abjudecare, abrogație, accentual, silogism, abordaj, abulie, accelerando, acarinată, absolutism, a abraza, accelerometru, cezură, covertă, diastolă, etilenă, lectină, ogivă, planton, clasare, șalanger, tautologie, tranzacție.

7. *Explicați, cu ajutorul DOOM 3, ce semnificații comportă astăzi cuvintele:* crainic, rost, dascăl, slugă, boier, rob, cucon, haiduc, moșie, foișor, a descăleca.

8. *Explicaţi noţiunile* ***lexic***, ***terminologie*** *şi* ***lexic terminologic***.

9. *Grupaţi termenii propuşi pe domenii:* sintaxă, bisturiu, abitaţie, biomasă, debit, armistiţiu, carburator, polinom, homeopatie, bigamie, credit, a cataliza, saturaţie, afixoid, creanţă, ipotenuză, nefrologie, acont, fungicid, genocid, anamneză, falangă, hemoragie, amiral, argou, cefalee, acciză, atentat.

10. *Completați tabelul cu lexeme potrivite din secvențele de mai jos:*

Lexic de uz general				**Lexic terminologic**
neutru	dialectal	abstract	emoțional	

a) „Împotriva *prostiei* nu poți lupta. Nici nu încerca! Repede te va învinge.

Încercați să-i explicați soacrei cum să aranjeze borcanele și a doua zi le veți găsi ca și cum le-ar fi pus ea acolo.

Sediul *prostiei* se află în cap. Dacă se află în altă parte se numește… *hepatită*… *ulcer*… Acestea sunt boli. Bolile dau epidemii. Împotriva epidemiilor se fac vaccinuri. De câte ori ați fost vaccinat în cap? Dacă te dor picioarele, doctorii spun: „Are picioarele proaste.” Dacă te dor plămânii, ei spun: „Are plămânii proști.” Dar dacă debitezi prostii, se spune: „Totuși are cap frumos.” „Dar ce cap frumos răsare… E al meu? Al meu e oare?” Dar al cui? O clipă! Aici nu e vorba de dubii. Prostul n-are dubii. Are numai îngâmfare… Și la ureche uite-o floare!

Împotriva prostiei nu există note. Ce să faci cu-n prost? Să nu-l lași să meargă la școală? Să-l lași repetent? Ești prost? Unde vrei s-ajungă?

Prostul nu râde… Se supără… Se simte-ntr-un fel… Ceva îl deranjează… Ceva ce nu are… Ce are el deranjeaza pe alții.

Împotriva prostiei nu există medicamente. Nu s-au inventat. Pe lume sunt tot mai puține genii. Noroc că prostia nu doare… Noroc bun…

Proști… sunt peste tot. In sală… pe scenă… Pe unii îi vedeți, pe alții nu. Poate nici ei nu vă văd, dar v-aud; nu-s proști degeaba.

Împotriva prostiei nu există legi. „Cetățeni, nu furați!" „Cetățeni, nu mințiți!" „Cetateni, nu produceți pagube naționale!" Dar „Cetățeni, gândiți!" nu scrie nicăieri. Chiar așa… De ce-ar scrie?

Prostia este o formă organizată de lene. Majoritatea problemelor există pentru că ne gândim noi la ele. Ce-mi pasă mie cum a aranjat soacra-mea borcanele? Da' tot am s-o cert, să nu creadă ca-s prost. Pe urmă, gata… Mănânc… bine… Beau… suficient… Mă simt… excelent. Pot să stau în maieu, la geam, să mai vorbesc cu vecinii.

- Noroc, vecine.
- Noroc, vecine.
- Ce mai fac copiii?
- Merg la școală.
- Și-ai tăi?
- Și-ai mei.
- Bine.
- Ai vazut filmele?
- Le-am vazut.
- Ai citit ziarele?
- Le-am citit.
- Ai citit afișul?
- Ce afiș?
- „Cetățeni, gândiți!"
- Nu. Nu l-am citit. Pentru că nu l-a scris nimeni.
- Ai văzut meciurile?
- Le-am văzut.
- Sănătate, vecine.
- Sănătate, vecine."

Divertis 1991, *Despre prostie*, valabil oricând;
v*ide*: https://www.youtube.com/watch?v=HV81fg8L_Ow

b) „Copiii nu-nțeleg ce vor:/ A plânge-i cuminția lor./ Dar lucrul cel mai laș în lume/ E un bărbat tânguitor./ Nimic nu-i mai de râs ca plânsul/ În ochii unui luptător./ O luptă-i viața; deci te luptă/ Cu dragoste de ea, cu dor./ Pe seama cui? Ești un nemernic/ Când n-ai un țel hotărâtor./ Tu ai pe-ai tăi! De n-ai pe nimeni,/ Te

lupți pe seama tuturor./ E tragedie-nălțătoare/ Când, biruiți, oștenii mor,/ Dar sunt eroi de epopee,/ Când brațul li-e biruitor./ Comediant e cel ce plânge/ Și-i un neom, că-i dezertor./ Oricare-ar fi sfârșitul luptei,/ Să stai luptând, căci ești dator./ Trăiesc acei ce vreau să lupte;/ Iar cei fricoși se plâng și mor./ De-i vezi murind, să-i lași să moară,/ Căci moartea e menirea lor."(George Coșbuc, *Lupta vieții*)

c) „– Eşti neglijent, motane:/ Mustaţa ţi-ai pârlit./ Atâta neglijenţă/ Să nu-mi dea de gândit?/ Pot pierde eu la haină/ Un nasture sau trei,/ Căci nu cu aceşti nasturi/ Mi-agonisesc idei./ Dar tu să-ţi arzi mustaţa?/ Păi, ea-ţi dă pâinea ţie,/ Aşa cum ştim cu toţii/ De la zoologie./ Vânatul-recte-un şoarec-/ Plimbându-se sfios,/ Ca orice fiinţă-n juru-i/ Emană un miros./ Mustăţile-l ascultă/ (Că se propagă-agale)/ Ca un sistem de-antene,/ Antene laterale./ Tu chiar când torci pe vatră,/ Vezi neamul şoricesc,/ Cum sapă lungi tunele/ Prin globul pământesc./ Ei chiţcăie, aleargă,/ Făr'a avea de ştire/ Că sunt legaţi de tine/ Prin mii şi mii de fire./ Acum însă, adio,/ Contact cu-a vieţii briză!/ Eşti ca televizorul/ Când eu îl scot din priză./ Nu poţi măcar distinge/ (Stai jalnic, ca un clown)/ Mirosul cel de şoareci/ De un miros de scaun./ Eşti neglijent, motane,/ Te dau afară sau/ Îţi iei angajamentul/ Să-ţi crească - „antena"/ -Miau!" (Marin Sorescu, *Eşti neglijent, motane*)

d) „Într-o lume în care se citește tot mai puțin, sunt recunoscător personajelor, tot mai rare, care se străduiesc *să dea de citit*. Evident, cu câteva nuanțe. Uneori, de pildă, mi se pare excesivă o anumită grafomanie egolatră, practicată năvalnic de o mulțime de condeieri autocomplezenți, gata să etaleze, zgomotos, mici frisoane lirico-metafizice, a căror unică utilitate este întreținerea pioasă a unei „nobile" (și vide) imagini de sine. Se citește puțin, dar, în schimb, se scrie mult și fandosit. Prefer efortul editorilor, al celor care nu-și cultivă producția proprie, ci opera altora. Și al celor care nu pun pe piață produse „rentabile", *„trendy",* pline de mistere de doi bani sau de rețete „spirituale", care îți promit „fericirea" în numai câțiva pași „inițiatici".

Printre cei care *dau de citit* s-a impus, de câțiva ani buni, dl. Teșu Solomovici. Omul e controversat – după obiceiul locului – și printre unii români, și printre unii evrei. Semn bun. Domnia-sa oferă publicului documente care nu slujesc o *teză,* ci o *cauză:* cauza unui liberalism cultural, capabil să întrețină dezbateri care nu dezbină, ci alimentează spiritul comunitar. Ultima apariție a Editurii Teșu este volumul *Noi, evreii,* cuprinzând publicistică „identitară", semnată de Mihail Sebastian. (O bună ocazie de a comemora 110 ani de la nașterea autorului.) Pentru mine, unul – o lectură melancolic îmbogățitoare. Un prilej de a reflecta ce ar fi fost cultura noastră modernă fără Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Marcel Iancu, B. Fundoianu, F. Aderca, Victor Brauner, H. Sanielevici, sau filologia românească fără Șăineanu și Tiktin (cel admirat de Iorga), etnografia românească și universală fără Moses Gaster etc. Antologia *Noi, evreii* (însoțită de solide note bio-bibliografice și

de imagini inspirate, puțin sau deloc cunoscute) dovedește, fără abilități de paradă, că există și o istorie a *bunei* conviețuiri între „majoritari“ și „minoritari“, că, pe de altă parte, *integrarea* nu e totuna cu *asimilarea,* că un evreu ca Ion Trivale poate muri eroic, pentru „patria“ română, în Primul Război Mondial, că reprezentanți importanți ai spiritului autohton au putut fi solidari cu valorile concetățenilor lor evrei. Nu e vorba a relativiza aberația antisemitismului. E vorba a demonstra, cu inteligență, că nu prin stimularea confruntării resentimentare se pot reașeza lucrurile, ci și prin semnalarea concordiilor demonstrabile. Și prin reevaluare culturală. Ascendența iudaică (după mamă) a marelui călugăr Paisie Velicikovski, cel care a adus în Moldova „rugăciunea inimii“, face parte din temelia duhului ortodox, așa cum, în alt plan, ascendența iudaică a lui Alexandru Xenopol sau a lui Vasile Alecsandri nu pot fi evacuate din alcătuirea specifică a istoriei și literaturii noastre. Nu pot să nu amintesc și imaginea „zeflemistului“ Caragiale, agitîndu-se prin anticamera Parlamentului României pentru a sprijini obținerea cetățeniei române pentru un bun și prețuit prieten evreu. Asemenea fapte și încrucișări de destin fac un mai mare serviciu, prin rememorare, unei reconcilieri firești și durabile, decît anamneza sumbră, fără ieșire, a zelului răzbunător.

Repet: nu pledez nici pentru uitare, nici pentru un „împăciuitorism” ipocrit. Pledez pentru o simultană recuperare a potențialului de căldură și speranță, pe care scrisul lui Sebastian, scrisul cuiva bîntuit, totuși, de tristeți, îl întruchipează adesea. Atunci cînd își îndeamnă, de pildă, cititorii să se ferească de „păcatul cel mare al dezanădejdii“, să creadă „într-o reînălțare a spiritului omenesc“. Sau cînd scrie un text ca acesta, ales de dl Solomovici drept *motto* al antologiei de care vorbim: „Mi se pare mai urgent și mai eficace să realizez în viața mea individuală acordul valorilor iudaice și al valorilor românești, din care această viață este făcută (…). Aș vrea să cunosc bunăoară legiuirea antisemită care va putea anula în ființa mea faptul irevocabil de a mă fi născut la Dunăre și de a iubi acest ținut“. Mi-l pot închipui pe minunatul Nicolae Cajal adoptînd și el, fără ezitare, acest mod de „a se situa în peisaj“. Și cred că nici lui Elie Wiesel nu i-ar fi displăcut…” (Andrei Pleșu, *A da de citit*)

♦ *Extrageți din textele de mai sus termenii de specialitate, indicând domeniul lor de utilizare.*

11*. Comentați citatul:* „...îmi place să citesc prospectele de la medicamente, pentru destinderea născută din această precizie a **termenului tehnic** (n.a.) ce dă iluzia rigorii, fiorul simplității și convoacă o dimensiune spațio-temporală din care sund absente efortul spre frumos, suferința creatoare și aspirația fără sfârșit și fără

speranță la orizonturi sublime" (M. Barbery, *Eleganța ariciului*), *exprimându-vă propria atitudine despre textele tehnice*.

12. *Pornind de la analiza structurii sintagmelor propuse, argumentați în 5-7 enunțuri importanța termenilor specializați pentru îmbogățirea calitativă a limbii:*

primii muguri ai contrazicerii
acutizarea conflictului
a excita glanda curiozității
pulsul vieții economice
întrebare ce poartă în ea mugurii stuporii tardive
a trage oblonul pleoapei
magnetul câștigului material
a se cufunda în adâncurile sinelui
pervertirea limbii
cuvinte prostituate

♦ *Alcătuiți 5 exemple de structuri similare (trecând termenii dintr-un domeniu în altul).*

13. *Se dă citatul:*

„Regulile de îmbinare a cuvintelor urmează logica gândirii. Când pui cuvintele prost laolaltă, înlănțuirea gândurilor se va face și ea prost. Vei vorbi în dodii, halandala, fără șir. Și vei gândi la fel. Vei fi năuc. Vei spune tot mai de prostii și, cu vremea, vei deveni prost.

Este apoi și o chestie de igienă. Greșelile de limbă sunt ca virușii. Se dau și se iau. Poți infesta o întreagă comunitate cu un strănut lingvistic..."

(Gabriel Liiceanu, *Câteva rânduri despre limba română de astăzi*)

A) Prezentați trei situații de comunicare (din literatură, din presă sau din comunicarea personală de zi cu zi) care să confirme veridicitatea ideilor din citatul de mai sus.

B) Însumând temele studiate la lexicologie, faceți o analiză complexă a sintagmei „strănut lingvistic".

14. *Clasificați următoarele cuvinte în funcție de stratul lexical căruia îi aparțin:* bot, veleitate, căsuță, atom, predicat nominal, morbid, presă, dereg, electron, prispă, dreptate, carnet de student, perspicacitate, decanat, publicație, plăpând.

15. *Scrieți câte o propoziție pentru fiecare tip de lexic (neutru, dialectal, emoțional, abstract, terminologic)*.

16. *Comentați, pe o pagină, afirmația*: „Făcând *arheologia limbii*, transformi simpla *geologie lingvistică* în schița unei *antropologii* efective.” (H.-R. Patapievici)

17. *Redactați un text de 6–8 rânduri despre echilibrul dintre lexicul de uz general și cel specializat în comunicarea dintre studenții filologi.*

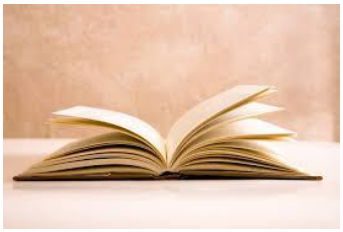

Unitatea 8. VARIETATEA DIACRONICĂ A LEXICULUI LIMBII ROMÂNE

Unități de conținut

8.1. Istorismele
8.2. Arhaismele
8.3. Neologismele
8.4. Ocazionalismele

Termeni-cheie: *arhaism, regionalism, istorism, neologism, arhaism fonetic, arhaism lexical, arhaism morfologic, arhaism semantic, cuvânt învechit, echivalent actual, neologism, ocazionalism*

REPERE TEORETICE

Evoluția limbii se simte, în mod deosebit, la nivelul vocabularului: apariția unui obiect necesită crearea unui cuvânt nou, dispariția obiectului implică ieșirea din uz a termenului respectiv.

Unele cuvinte, deși foarte vechi, rezistă în timp, altele nu; în consecință, vocabularul oricărei limbi, raportat la uzul contemporan, poate fi grupat în trei categorii de cuvinte:

a) cuvinte învechite (*arhaismele*);
b) cuvinte vechi, dar neînvechite (*istorismele*);
c) cuvinte noi (*neologismele*).

Arhaismele și istorismele sunt utilizate, în opere artistice, istorice sau religioase, pentru realizarea valorii stilistice, a culorii locale, pentru a evoca oameni, obiceiuri, evenimente istorice, pentru a fixa în timp acțiunea unei opere cu tematică istorică.

8.1. ISTORISMELE

Caracteristici :

- reprezintă cuvintele care au dispărut din uz odată cu noțiunile legate de anumite perioade istorice;

- există un raport direct între cauză (dispariția obiectului) și efect (arhaizarea cuvântului), ceea ce înseamnă că unele cuvinte devin la un moment dat inutile, pentru că lipsește denotatul și limba nu mai are nevoie de cuvinte „goale”, lipsite de conținut;

- istorismele nu au echivalente lexicale contemporane (sinonime);

- istorismele, de regulă, nu dispar cu totul din limbă, menținându-se la periferia limbii, în lexicul pasiv.

Istorismele se referă la diferite domenii ale vieții sociale, denumind o gamă variată de realități istorice:

a) **cuvinte ce țin de perioada jugului otoman**: *haraci* (tribut anual plătit sultanului de către țările vasale), *ienicer* (soldat de elită al vechii infanterii turcești), *vizir* (prim-ministru al Imperiului Otoman) etc.;

b) **denumiri de funcții sau ranguri boierești**: *paharnic* (dregător la curtea domnească), *logofăt* (mare demnitar la curtea domnească), *vornic* (conducător al curții domnești), *pitar* (dregător care avea grijă de aprovizionarea cu pâine a curții domnești) etc.;

c) **termeni privind orânduirea statală, administrația, armata, poliția**: *domnitor*, *boier, răzeș, ciocoi, paloș, buzdugan, ițari, opinci, culac, chiabur, bolșevic, birjă, birjar* etc.;

d) **cuvinte referitoare la obiecte de uz casnic și de gospodărie, la îmbrăcăminte**: *opaiț* (lampă mică), *cuibăr* (vas din doage de lemn), *ragilă* (instrument cu dinți de fier, prin care se trage cânepa pentru a o curăți de câlți), *rădvan* (trăsură de lux), *biniș* (haină boierească lungă pentru ceremonii), *işlic* (căciulă mare de blană scumpă, formă cilindrică), *calpac* (căciulă mare sferică și cilindrică, purtată de domni și boieri), *ițari*, *opinci* etc.

e) **cuvinte de apariție relativ recentă, legate de realități ce aparțin trecutului nu prea îndepărtat**: *albgardist, menșevic, bolșevic, armată roșie, culac, chiabur, stahanovist, colectivizare, a răsculăci*, *comsomol* etc.;

e) unele lexeme pot fi considerate **viitoare istorisme**, frecvența cărora este în scădere vădită: *prispă, cerdac, cotruță, doniță, chimir, îmblăciu* etc.;

f) **denumiri, nume proprii, abrevieri**: *Uniunea Sovietică, Moș Gerilă, U.R.S.S., R.S.S.M.* etc.

Cele mai multe istorisme țin de lexicul pasiv (nu se mai folosesc în vorbire, deoarece nu mai există realitățile pe care le denumeau), altele însă se mențin în lexicul activ grație expresiilor frazeologice: *a lua la trei **parale**, a da **ortul** popii, a da **bir** cu fugiții, a nu avea nicio **lețcaie**, a prinde pe cineva cu **ocaua** mică, a-și da*

obolul etc. sau în calitate de nume de familie: *Dragoman, Spătaru, Vornicu, Mazilu, Viziru, Logofătu, Pitaru* etc.

8.2. ARHAISMELE

Arhaismele sunt „cuvintele care au încetat să mai fie folosite, se învechesc, trec în fondul pasiv al vorbitorilor, apoi încet-încet sunt uitate şi abandonate de generaţiile mai noi.” (Vasile Șerban)

Arhaismele:

- sunt cuvintele învechite, ieșite din uz, trecând în fondul pasiv;
- treptat pot fi date uitării de generațiile care vin;
- ies din uz în urma concurenței cu sinonimele lor contemporane;
- de obicei, nu dispare obiectul, ci denumirea sa;
- cedează locul sinonimelor preferate de vorbitori la o anumită secvență de timp: *leat* (an), *feredeu* (baie), *herb* (stemă), *cinovnic* (funcționar), *bucoavnă* (abecedar), *volnic* (liber) etc.

Arhaizarea se produce treptat. Într-un anumit moment al dezvoltării vocabularului se foloseşte simultan şi termenul vechi, şi cel nou. În secolul trecut, coexistau: *slobozie* concurat cu *libertate*; *neatârnare* (împins spre periferia masei vocabularului, arhaizându-se) / *independenţă*; *târgoveţ* înlocuit de *negustor*, *orăşean*. Cuvintele: *crâşmă*, *crâşmar* (*cârciumă, cârciumar*) care se aud tot mai rar, întrebuinţate de persoane tot mai în vârstă, sunt înlocuite cu: *bodegă, bufet, restaurant*.

Tipologizarea arhaismelor:

a) ***arhaisme lexicale*** (cuvinte vechi ieșite din uz, deoarece au dispărut obiectele și relațiile respective): *paharnic, stolnic, armaș, răzeș, crâșmă, dugheană, pârcălab, grămătic, heleșteu, voroavă* etc.;

b) ***arhaisme semantice*** (arhaismele semantice nu se referă la cuvintele ieșite din uz, ci exclusiv la sensurile pierdute din vorbirea curentă ale unor elemente lexicale întrebuințate încă; sensuri ieșite din uzul limbii române contemporane): *soție* – însoțitor, *a prăpădi* – a ucide; *prost* –- simplu; *limbă* – popor, *carte* – scrisoare, *ticălos* – nevoiaș, sărman etc.;

c) ***arhaisme fonetice***: *părete* = perete, *pre* = pe, *a rumpe* = a rupe, *samă* = seamă, *a îmbla* = a umbla, *hiclean* = viclean, *acmu* = acum;

a îmbla (a umbla) < lat. ambulare

a împle (a umple) < lat. implere

a îmfla (a umfla) < lat. inflare

d) ***arhaisme morfologice*** (forme care nu mai sunt utilizate în limba contemporană): *inime, limbe, greșeale, aripe, mânule, palaturi, s-a fost dus, văzum* ș.a.;

e) ***arhaisme sintactice*** (sintagme specifice limbii române vechi, e.g. dativul cu funcția de atribut): preot *deșteptării* noastre, stăpân *vieții* mele, Gazeta *de Transilvania*.

Prin urmare, arhaismele sunt cuvinte, expresii, fonetisme, forme gramaticale ieșite din uzul general al limbii, fiind folosite doar în opere litarare, pentru a spori expresivitatea lor.

Nota bene! O delimitare strictă între ***istorisme***, ***arhaisme*** și ***regionalisme***, pe cale de dispariție, nu întotdeauna e posibilă, pentru că un cuvânt poate fi concomitent istorism și arhaism, istorism și exotism, arhaism lexical și semantic.

Ex.: *moșie* „pământ strămoșesc, patrie” – arhaism semantic;

„proprietate funciară care aparține unui moșier” – istorism;

„proprietate mare de pământ cultivabil; bun, avere” – lexic activ;

Unele arhaisme, ca și istorismele, se mai păstrează doar în expresii fixe: *a da* ***buluc****, a avea* ***glagole****, a da* ***sfară****-n țară, a rămâne (a fi)* ***lefter****, a mânca* ***papara****, a veni de* ***hac****, a se duce pe* ***copcă*** ș.a.

8.3. NEOLOGISMELE

O mare parte a neologismelor revin lexicului terminologic, întrucât un generator predominant al apariției cuvintelor noi o constituie dezvoltarea științei și tehnicii.

Filologii au păreri diferite cu privire la situația neologismelor: unii consideră că neologismele țin de lexicul activ, alții însă le includ în lexicul pasiv al limbii. La soluționarea acestei probleme este bine să ținem cont de următoarele raționamente:

a) Un cuvânt apare în limbă din necesitatea de comunicare; de ce spunem atunci că el trebuie „să-și facă stagiul în lexicul pasiv”, ca mai apoi să obțină „cetățenie lingvistică”?

b) Dacă neologismele fac parte din lexicul pasiv și sunt de scurtă durată, cum am putea explica necesitatea (și existența) dicționarelor de neologisme?

O categorie aparte o constituie **neologismele internaţionale** (numite şi **internaţionalisme**), care fac parte din categoria împrumuturilor şi sunt elemente de

comunicare internaţională, existând concomitent în mai multe limbi. Apariţia acestui tip de neologisme este motivată de globalizare, precum şi de progresul ştiinţific şi tehnologic. Neologismele internaţionale provin fie din limbile clasice (latină şi greacă), fie din limbile moderne (*pizza, crescendo, mascarpone* (it.); *marketing, soft, e-mail* (engl.); *credit, audit, butic* (fr.); *boiler, bliţ, diesel* (germ.) etc.).

Pentru denumirea noțiunilor noi vorbitorii formează **cuvinte noi** (***neologisme lexicale***) sau apelează la cuvinte existente în limbă și le imprimă **sensuri noi** (***neologisme semantice***).

Deosebim 2 categorii de neologisme:

a) ***neologisme propriu-zise*** (***uzuale***);

b) ***neologisme contextuale*** (cuvinte noi create de anumiți vorbitori: scriitori, jurnaliști, savanți, traducători ș.a.).

8.4. OCAZIONALISMELE

Ocazionalismele, spre deosebire de neologisme, nu sunt destinate uzului general (sau profesional), ci unui context. Ele nicicând nu-și pierd aspectul neologic, prospețimea lexico-semantică și rămân deci „neologisme veșnice”. În afara contextului în care au apărut, ocazionalismele nu mai sunt cuvinte.

Ex.: Coboară cer albastru din *neunde*
peste pământ, peste
cuvânt și *neminciună*. (D. Matcovschi)

Lingviștii deocamdată n-au găsit termenul adecvat acestor unități ale vorbirii și le numesc: *ocazionalisme, neologisme individuale, neologisme situative, neologisme poetice, neologisme stilistice, cuvinte inventate, egologisme, cuvinte recente, neologisme contextuale, cuvinte expromte, cuvinte-meteori, neologisme cu autori* etc. Dintre termenii enumerați, sorți de izbândă pare să aibă noțiunea de „ocazionalism”, întrucât redă în mare măsură esența unităților lexicale în cauză și cunoaște o frecvență sporită în comparație cu ceilalți termeni.

Ocazionalismele sunt create după modelul cuvintelor existente în limbă și uneori e greu a le deosebi de masa vocabularului. În contexte ocazionalismele dau valoare și încărcătură emoțională textului. Specificul lor constă în faptul că, deservind un anumit context, un caz particular concret, o secvență situativă a vorbirii, ele nu pretind a se înrădăcina în limbă, a pătrunde în uzul general.

Ex.: ***Găgăuzind*** *tăceri, Sadâcul*
în urma noastră să-l lăsăm… (N. Dabija)

Potențialul stilistic al ocazionalismelor este bine reliefat în context satirico-umoristic.

Ex. *Poftim de-i admirați – birocrați prima-ntâi:* ***cloșcofotoliu, radiobabă, tacumăcheamă****...*

Cele mai multe ocazionalisme apar prin atașarea prefixului ***ne-*** și a prefixoidelor la cuvinte deja existente în lexicul comun: *în* ***nemoartea*** *graiului,* ***neharbujii*** *și gropile, să ridicăm cu mare* ***nebucurie*** *un* ***netoast*** *în* ***necinstea*** *măriilor dumneavoastră* etc.

În ultimul timp a căpătat amploare atașarea prefixioidelor ***micro-*** și ***mini-*** la cuvinte comune, formând cuvinte noi (*miniaparat, microroman, microcompunere, minifotbal* etc.), unele reușind să devină cunoscute unui număr mare de vorbitori. Atare cuvinte sunt numite de filologi **neologisme potențiale**, căci au șansă reală de a primi „cetățenie lingvistică”.

SARCINI

- *Definiți termenii:* ***arhaism, istorism, neologism****.*
- *Stabiliți asemănări și deosebiri între arhaisme și istorisme.*
- *Explicați care este rolul și locul lexicului arhaic în limba română actuală.*
- *Exprimați-vă opinia cu privire la încadrarea neologismelor în lexicul activ sau în cel pasiv, argumentându-vă părerea.*

EXERCIȚII

1*. Repartizați cuvintele în tabelul de mai jos:* armaș, deferență, mâcă, inefabil, caimacan, exortație, insolent, cotlon, asiduu, bai, ingenuitate, corfă, a ridiculiza, curechi, piscină, herb, a difuza, pârcălab, a accepta, spahiu, inextricabil, bășcălie, penurie, pravilă, abnorm, a se sfădi, obscen, a hămăi, continuu, venial, a ocârmui, derelicțiune, barabulă, abominabil, popușoi, imperios, mâță, malițios, a catadicsi, inexorabil.

Arhaisme	*Neologisme*	*Regionalisme*

2*. Din secvențele propuse, selectați arhaismele, incluzându-le în tabelul de mai jos:*

a) „Fost-au gândul meu, iubite cititorule, să fac letopisețul Țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintăi, carele au fost de Traian împăratul și urdzisăm și începătura letopisețului. Ce sosiră asupra noastră cumplite acestea vremi de acum, de nu stăm de scrisori, de ce griji și suspinuri. Și la acestu fel de scrisoare gându slobod și fără valuri trebuiește. Iară noi prăvim cumplite vremi și cumpănă mare pământului nostru și noaă. Deci priimește, în această dată, atâta din truda noastră, cât să nu se uite lucrurile și cursul țărîi, de unde au părăsit a scrie răposatul Ureche vornicul.

Afla-vei de la Dragoșe-vodă, din descălecatul țărîi cel al doile, la letopisețul lui, pre rândul său scrise domniile țărîi, până la Aron-vodă. Iară de la Aronu-vodă încoace începe acesta letopiseț, carea ți l-am scris noi, nu cum s-ari căde, de-amănuntul toate. Că letopisețele cele streine lucrurile numai ce-s însămnate, cum sintu războaiele, schimbările, scriu a țărîlor megiașe, iară cele ce să lucreadză în casa altuia de-amănuntul, adecă lucruri de casă, n-au scris. Șe de locu letopiseță, de muldovanu scrisă, nu se află. Iară tot vei afla pre rându toate.

Și priimește ceastă dată această puțină trudă a noastră, care amu făcut, să nu se treacă cumva cu uitarea de unde este părăsit, cu această făgăduință că și letopiseț întreg să aștepți de la noi de om avea dzile și nu va hi pus preavecinicul sfat puternicului Dumnedzău țărîi aceștia ținchiu și soroc de sfârșire” (Miron Costin).

b) „O! omenite cititorule! Cât de greu iaste adeverința minciunii a afla; și încă după ce o afli, și știind nu știi; că precum viind întunearicul, altă nu putem afla, fără numai că lipsește lumina, așea aflând minciuna, altă nu știm, fără cât că iaste lipsă adevărului, fără numai că lipsește lumina, așa aflând minciuna, altă nu știm, fără care nici ființă, nici supstare poate avea. Râde-va, poate, cititoriul de surda osârdia noastră, căci chipul a căruia ființe, în lucrurile firii nu să află, a zugrăvi ne apucăm, și corăbii în aer, stânci pre apă plutind; Lei și Zmei plugurile pre arături trăgând; și altele ca acestea fosturi de chiteală (lucruri, pre carile le zămisleaște părerea) a arăta ne nevoim. Ce precum noi slobozenie la râs îi dăm, așea și el icoana ce-i vom șerui, trebuie nu de tot să o leapede, carea macar că de altă trebnică, n-ar fi; însă râsul pote să clătească, și oare carea chip de treacerea vremii, să-i dea. Pocitania aceasta a lui Laslău (ce-i zice Simion Măzacul craiu unguresc, și în Predoslovia Hronicului lui Ureche o au adaos), în capetele trecute atâta am înfruntat-o și la gol am scos-o; cât mai mult, mai mult a o scutura n-ar fi trebuit; ce

căci prin multă vreame prin auzul cititorilor, știm, că s-au tăvălit...” (Dimitrie Cantemir).

Arhaisme lexicale	***Arhaisme morfologice***	***Arhaisme fonetice***	***Arhaisme semantice***
feredeu	*pasuri*	*iaste*	*soție*

3. *Selectați din literatura română veche exemple de arhaisme fonetice și morfologice, indicând sursa.*

♦ *Confruntați arhaismele selectate cu formele contemporane ale cuvintelor respective.*

4. *Explicați relația dintre perechile de lexeme de mai jos, continuând șirul cu încă cinci exemple:* carte – scrisoare, a prăpădi – a ucide, prost – simplu, pământean – patriot, limbă – popor, a chivernisi – a se aproviziona, soție – însoțitor, omenit – blând, surd – zadarnic, ticălos – nevoiaș, obicei – bir, scaun – tron.

5. *Identificați care este rolul și efectul cuvintelor și formelor învechite în exemplele de mai jos, divizându-le în istorisme și în arhaisme.*

a) „– Dar prostimea, vreau să zic poporul, mă vrea și el?

– Lasă bancurile cu democrația, uiți că suntem un stat feudal?” (Aureliu Busuioc)

b) „Logofătul ceti că, adică, au ajuns până la urechile lui Miron, plecată slugă a Măriei Sale, cum că la curtea Brâncoveanului se vorbește de mazâlia lui Vodă al Moldovei... De unde pornesc și ce temei au, Miron n-a putut să afle, dar se va strădui să oblicească neîntârziat și va scrie fără zăbavă Măriei Sale” (Vladimir Beșleagă).

c) „În Italia cafenelile sunt toată ziua pline de consumatori, din pricina căldurilor nesuferite carele aduc pe om într-un fel de moleță foarte plăcută” (Vasile Alecsandri).

d) „– De ce dorești a mă prăpădi, Ibrahim efendi?

– Ai ghicit tu, astronoame, că doresc a te prăpădi?” (Gheorghe Madan)

e) „Iară pre Ștefan-vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul... Au domnitu Ștefan-vodă 47 de ani și 2 luni și trei săptămâni și au făcut 44 de mănăstiri și însuși țiitoriu preste toată țara” (Grigore Ureche).

f) „Măi, bădiță, bădișor, / Scrie-mi carte, că mi-e dor” (Folclor).

g) „Și oare de ce numai țăranii noștri se dau la carte ca la beilicurile notarului?” (Vasile Vasilache)

h) „Scripca mea a luat-o fiscul, că n-avem bani cu ce plăti avaietul” (Emil Loteanu).

Istorisme	***Arhaisme***

6. *Divizați cuvintele propuse în două categorii (care au trecut și care sunt pe cale de a trece în lexicul pasiv):* burnuz, horn, sofcă, îmblăciu, leșie, berneveci, suman, șleah, râmnic, cotruță, sarai, chimir, opinci, prispă, ițari, faeton, cojoc, opaiț, cămară, cerdac, horn, catrință, ie, doniță, funt, pieptar, izmene, ciubăr.

♦ *Enumerați cauzele acestui fenomen, propunând și alte exemple.*

7. *Numiți echivalente actuale pentru următoarele arhaisme:* adet, agapă, agarean, agă, agie, anafora, anteriu, apanaj, armășel, armie, arnăut, bairac, baltag, bandieră, bard, a băsni, becher, bei, beilic, beizadea, beșliu, bogasier, bolniță, butcă, cadet, caftan, caimacam, calfă, carvasara, catagrafie, cavaf, cavas, căftănie, căminar, ceauș, cocon, comis, dajdie, delniță, diac, diată, dragoman, droșcă, edec, eforie, epistat, fiastru, firman, gelep, ghelir, hagiu, haraci, hrisov, ipochimen, ispravnic, işlic, izvod, jalbă, jariște, jitar, jupân, leah, letopiseț, livrea, locotenență, logofăt, a mazili, mezat, mitoc, moșnean, nacafa, ocină, olat, palie, paloș, panțâr, porucic, pedestru, pehlivan, peșin, pisar, pitac, pojarnic, polcovnic, poslușnic, postelnic, potcap, prisav, rădvan, răzeș, rușfet, slobozie, stolnic, suzeran, șoltuz, știab, ucaz, uric, vatman, venetic, vornic, zapciu, zapis, zaraf, zaveră, zaviste.

♦ *Clasificați-le în funcție de diferite criterii.*

8. *Selectați din literatura artistică câte două exemple pentru fiecare dintre intențiile utilizării istorismelor și arhaismelor:*

a) redarea coloritului epocii;

b) stilizarea operei literare;

c) portretizarea personajelor;

d) elemente de satiră și umor;

e) scoaterea în evidență a stilului patetic.

9. *Demonstrați importanța arhaismelor care, cu toate că și-au pierdut autonomia uzuală, se atestă în expresii frazeologice:* a da **buluc,** a da **ortul** popii, a-

și da **obolul,** a avea **glagole,** a face **leșie**, a bate **mătănii**, a-i veni cuiva de **hac**, a umbla de-a **chiraleisa**, a trage la **aghioase**.

♦ *Propuneți și alte exemple similare (10).*

10. *Consultând DEX-ul, explicați sensul istorismelor și arhaismelor:*

a) a urzi, a descăleca, a boieri, a chivernisi;

b) iscoadă, galben, aprod, serdar, spătărie, paharnic, osârdie, uricar, beniș, caimacam, conac, foișor, ban, divan, vel-vistiernic, agă, zorba, logofăt, mazil, răzeș, hatman, armaș, pitar.

11. *Transcrieți textul în conformitate cu normele limbii române actuale, delimitând tipurile de arhaisme:*

„Într-o sară din luna trecută eram adunați mai mulți prietini, toți lungiți pe divanuri(...) și înarmați cu ciubuce mari, carele producea o atmosferă de fum vrednică de sala selamlicului a unui pașa. Afară cerul era învălit de nori vineți, care se spărgea deasupra Iașiului.(...)

Pintre noi se găsea un tânăr zugrav franțez, care pentru întâia dată ieșise din țara lui spre a face un voiaj în Orient.

- Domnilor, ne zise el, va mărturisesc cu rușine, că, pân-a nu veni în țările d-voastre, nici nu presupuneam ca se află în Evropa o Moldavie și o Valahie. Dar nu mă plâng nicidecum, de vreme ce, ca un nou Columb, am avut plăcerea de a descoperi (...) aceste frumoase părți a lumei și a mă încredința că (...) ele cuprind în sânul lor o societate foarte placută."

12. *Selectați neologismele și termenii din textul de mai jos, indicând domeniile cărora le aparțin:*

„Există și-o tragedie a cuvintelor./ O luptă-ntre ele/ pentru existență./ Se ivesc niște cuvinte noi/ și le înghit pe altele/ mai vechi și mai gingașe./ Nailonul, de pildă,/ ca un păianjen/ suge cânepa noastră/ cinstită și rușinoasă./ Basculantul,/ ca din întâmplare,/ strivește copitele blânzilor cai./ Și-n numai o duminică/ televizorul/ poate usca iarba/ unui întreg crâng melodios./ Oh,/ și cancerul/ care se-ncleaștă/ în toate cuvintele/ care nu se numesc/ cancer./ Desigur,/ există și-o tragedie a cuvintelor:/ cuvintele acestea mai noi/ pot fi sfâșiate și ele cândva/ de altele, viitoare./ Dar sunt și cuvinte nemuritoare:/ *mamă, patrie, dor*./ O,/ Aerul freamătă de ele!/ Dacă le duci la ureche/ sau lângă cerul frunții,/ poți auzi, ca într-un ghioc,/ cum le spun strămoșii noștri,/ bătrânii./ Este adevărat/ că trupul se mântuie,/ iar duhul rămâne" (Grigore Vieru, *Printre cuvinte*).

13. *Includeți neologismele propuse în contexte potrivite:* redutabil, octogenar, fuziune, ancestral, maleabil, a pastișa, supleant, flagrant, infailibil, intangibil, impenetrabil, solicitudine, citadin, exhaustiv, vertiginos, a admonesta, afabilitate, larmoaiant, indicibil, protuberant, efuziune, congenial, cerbicie, a deconcerta.

14. *Consultând DOOM 3, subliniați forma corectă a neologismelor propuse:*

abajur – abat-jour
aisberg – iceberg
alură – aliură
angro – en-gros
apropo – apropou – à propos
allegro – alegro
best-seller – bestselăr
boutique – butic
clown – claun
cnocaut – knock-out
cnocdaun – knock-down
cocteil – coctail
cvartă – cuartă
quartet – cuartet
quorum – cvorum
camping – chemping
challenger – șalanger
foehn – föhn
kitsch – kitch
feed-back – feedback
flash – flesh
horror – horor
jazz – jaz
jeep – gip
ketchup – ketch-up
autsider – autsaider
pick-up – pickup
play-back – playback
puzzle – pazzle
röntghen – roentgen
pizza – pița, scanner – scaner
science fiction – science-fiction
scotch – skotch
speech – spici
spray – sprey
staff – staf
strip-tease – striptease
summit – sumit
supermarket – super-market
thriller – triller
weekend – week-end
speaker – spicher
safe – seif
stress – stres
șarm – charme
chaise longue – șezlong
time-out – taim-aut
turcoaz – turcoise
vis-à-vis – vizavi

15. *Alcătuiți o listă de zece neologisme, pe care i le recomandați unui student filolog. Argumentați utilitatea și importanța neologismelor propuse.*

16. *Separați ocazionalismele de neologisme:* antibârfin, lucrativ, superîndrăzneală, taximetru, neminciună, nepotism, savantlâcos, microcalendar, antiparodie, minifotbal, telerevelion, teleimprimare, programator, sociolingvistică, infailibilitate, pionerat, antimonolog, tevecist, ironișfichiuri, microcompunere, știrism.

Ocazionalisme	***Neologisme***

17. *Explicați rolul ocazionalismului ,,neîmpreună" din secvența:* Încă o lună,/ Neîmpreună./ Zeci de nopți, irosite,/ Gânduri moi, neșoptite./ Cuvinte rămase,/ Orfane de case./ Niciunul nu sună./ Nopți și zile se-adună,/ Să mai facă o lună,/ De neîmpreună.

♦ *Propuneți alte 3 ocazionalisme, incluzându-le în contexte adecvate.*

18. *Stabiliți modalitatea de formare a ocazionalismelor evidențiate, explicând rolul acestora:*

a) ,,Nimeni n-are grijă de nivelul meu./ Pun neologisme,/ Fac *morfologisme/* Ori scot arhaisme/ De prin *orheisme*,/ Fac cum e mai rău" (Andrei Lupan).

b) ,,O logică inuman de alogică. În așa fel, majoritatea acestor copii nu sunt nici bilingvi, nici polilingvi, ci, din punctul de vedere al limbii materne, *fărălingvi*, *alingvi*" (Literatura și arta).

c) ,,Ceva mai târziu însă am aflat că această ,,scriitură" a fost pusă la cale de niște ,,*nimicfăcătoriști*" în frunte cu fostul secretar responsabil în vechea administrație a săptămânalului" (Orizontul).

d) ,, ,,*Râdepeutica*" ne-a contrariat nițel cu postura fortuită de teoretician al literaturii, în care s-a produs Efim Tarlapan" (Literatura și arta).

e) ,,Eu – Istrati, tu- Istrati,/ tu – *consoră*, eu – confrate,/ eu – mai mare, tu – mai mică,/ tu-ai scris ,,Nica", eu – nimica" (T. Istrati).

19. *Repartizați cuvintele propuse pe categorii, în funcție de gradul lor de raportare la contemporaneitate:* a fluctua, macrobie, cetățean, extraterestru, pungă, ageamiu, academician, sunduc, scuter, a colectiviza, prispă, pretensiv, octogenar, irecognoscibil, a rumpe, a dona, han, beizade, aselenizare, glaspapir, a translata, helești, a elucta, pești, a excomunica, pusilanimitate, buzdugan, corvoadă, cvaziactual, acont, laureat, sacagiu, propedeutică, dijmă, intempestiv, haraci,

revolut, hrisov, stipendie, irefutabil, comsomol, epuvantabil, o conferi, cronofotografie, croșeu.

20. *Selectați din secvențele de mai jos ocazionalismele propuse de Igor Guzun, analizându-le (modalitate de formnare, sonoritate, rolul și locul în context și în limbă ș.a.):*

a) Nu mai urmăresc toate știrile. Multe dintre ele sunt chiar ceea ce sugerează formula: „Breaking news – Apocalipsa știrismului derizoriu”. (*10 lucruri pe care nu le mai fac în ultimul timp*)

b) Iar copiii noștri, la rândul lor, citesc pe cartonul unui cerșetor: „Adun bani pentru lăicuire”. (*Copiii noștri, ajunși adolescenți*)

c) iPod, iPhone, iPad, iTot.
iGrijă, iSoveste, iNoroc.
iÎncredere, iSucces.
iCarte, iParte.
iLove.
(*iPad, iCarte, iParte*)

TEST DE AUTOEVALUARE

1. Alegeți varianta corectă:

a) Istorismele nu dispar cu totul din limbă.
b) Istorismele au sinonime.
c) Istorismele sunt cuvinte învechite.
d) Lexemele *istorism* și *arhaism* sunt sinonime între ele.

2. Istorismele nu au echivalente lexicale contemporane. ***A / F***

3. Arhaismele sunt cuvinte vechi, dar neînvechite. ***A / F***

4. Alegeți varianta corectă:

a) Există arhaisme fonetice și lexicale.
b) Există arhaisme fonetice, lexicale și morfologice.
c) Există arhaisme fonetice, lexicale și semantice.
d) Există arhaisme fonetice, lexicale, semantice, morfologice, sintactice.

5. Arhaismele sunt cuvinte învechite, ieșite din uz, trecând în fondul pasiv. ***A/ F***

6. Lexemele ***dugheană, grămătic, voroavă*** *sunt arhaisme semantice.* ***A / F***

7. Cuvintele ***iaste, megiașe, iară, priimește, pre, dzile*** *sunt:*

a) arhaisme semantice;
b) arhaisme morfologice ;
c) arhaisme fonetice;
d) arhaisme lexicale.

8. Alegeți șirul de arhaisme morfologice:

a) stolnic, armaș, răzeș, ițari, doniță;
b) pasuri, vremi, suspinuri, limbe, văzum;
c) părete, hiclean, samă, acmu;
d) U.R.S.S., Moș Gerilă, Mazilu, comsomol.

9. În expresiile frazeologice românești nu se atestă arhaisme și istrorisme. ***A / F***

10. Arhaizarea lexicului se produce treptat. ***A / F***

Unitatea 9. VARIETATEA DIATOPICĂ A VOCABULARULUI ROMANESC: DIALECTISME ȘI REGIONALISME

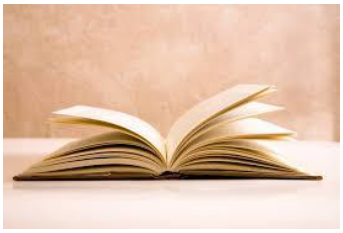
Unități de conținut

9.1. Dialect, dialectologie, dialectism

9.2. Tipuri de dialectisme

9.3. Fenomene fonetice atestate în graiuri

Termeni-cheie: *dialecologie, dialect, subdialect, grai, dialectism, dialectolog, limbă comună, limbă literară, limbă națională, atlas lingvistic*

REPERE TEORETICE

9.1. DIALECT, DIALECTOLOGIE, DIALECTISM

Limbă națională – limba comună a unei națiuni, constituită, mai ales, pe baza unui dialect, în anumite condiții istorice și tinzând să înlocuiască dialectele și graiurile teritoriale.

Limbă literară (scrisă și **orală)** – aspectul cel mai îngrijit/cultivat al unei limbi naționale (de aici unicitatea ei!), folosit în scris și în vorbirea oamenilor instruiți; se constituie în baza unor norme literare; are structură fonetică și gramaticală cizelată.

Limbă comună – aspect vechi al limbii vorbite de un popor, anterior diversificării acesteia în dialecte (ex.: *româna comună* (sec. VI-XII): străromâna, protoromâna, româna primitivă, romanica dunăreană sau traco-romanica); aspect actual al limbii vorbite de o națiune, bazat pe o cât mai mare uniformitate cerută de practica comunicării, însușit de întreaga colectivitate, indiferent de apartenența dialectală a vorbitorilor (ex. *româna comună actuală*).

NB! Orice **limbă literară** se bazează pe un dialect sau pe un anumit grup de graiuri, dar niciodată nu este identificată cu unul dintre aceste aspecte teritoriale, întrucât:

a) dezvoltarea unei limbi literare este condiționată de concentrarea dialectelor într-o limbă unică națională (vocabularul dialectelor este relativ sărac, nu cuprinde toate cuvintele necesare limbii literare);

b) nu toate unitățile lexicale existente în dialectul de bază pot fi incluse în limba literară (unele au sens prea îngust, necunoscut în celelalte regiuni, altele nu sunt acceptabile din punct de vedere fonetic și estetic);

c) limba literară are nevoie de terminologie științifică (de care dialectul sau grupul de graiuri nu dispune), de aceea astfel de termeni sunt împrumutați din alte limbi sau sunt formați pe baza mijloacelor lingvistice interne;

d) limba literară poartă caracter supradialectal, cuprinzând cele mai adecvate și expresive cuvinte nu doar din dialectul de bază, ci și din toate graiurile și dialectele limbii naționale, întrucât este mijloc de comunicare a întregului popor ce locuiește pe acest teritoriu.

Limba literară (grație nivelului de cultură, a literaturii, presei etc.) este un bun al întregii națiuni, exercitând influență asupra vorbirii locale și contribuind tot mai mult la apropierea graiurilor de cel mai cultivat aspect al limbii; **graiurile**, în schimb, îi furnizează limbii literare cuvinte, contribuind astfel la îmbogățirea vocabularului literar (influența este reciprocă!).

Referitor la baza limbii literare române există câteva opinii:

• la baza limbii literare române se află graiul muntean, care este cel mai apropiat de limba literară (B.P. Hasdeu, O. Densușeanu, Al. Rosetti, Al. Graur, B. Cazacu, I. Coteanu);

• limba română literară este un compromis între toate graiurile dacoromâne (A. Philipide și I. Iordan);

• limba română literară reprezintă o fuziune a normelor regionale din București și Iași (E. Petrovici);

• limba română literară a cunoscut, într-o epocă de început, variante regionale, dialecte literare, iar în secolul al XIX-lea se formează limba literară unică, cu trăsături preponderent muntenești și cu particularități din celelalte graiuri (G. Ivănescu, V.D. Țâra, I. Gheție).

DIALECTOLOGIA (<fr. *dialectologie* < gr. *διάλεκτος* „grai”, „dialect” + *λόγος* „știință”) – știința despre dialecte:

- ramură a lingvisticii care studiază și descrie ***dialectele*** și ***graiurile*** unei limbi sau ale unui grup de limbi, ***formele particulare*** în care un idiom se diversifică geografic (în spațiu);

- disciplină care studiază ramificaţiile teritoriale ale limbii;

- evidențiază aspectul originar și fundamental de existență a limbajului, aspectul vorbit.

NB! Grecescul *διάλεκτος* are sensul de „convorbire, conversaţie", „ceartă, discuţie în contradictoriu", „grai local purtător al unei literaturi".

Obiectul dialectologiei îl constituie studierea aspectelor teritoriale ale limbii, descrierea graiurilor și dialectelor (cum au luat naștere, diviziunile teritoriale ale unei limbi comune, cum au evoluat ele, în ce raport se află unele cu altele, cu limba literară; ce perspective de dezvoltare au).

Sarcina dialectologiei este de a atesta și de a nota particularitățile existente în graiuri (graiurile și dialectele sunt în permanentă dezvoltare: se completează cu noi unități lexicale, suferă modificări fonetice și gramaticale), pentru a explica diverse fenomene de istorie a limbii.

Dialectolog – specialist în dialectologie.

DIALECTUL (<fr. *dialecte* <lat. *dialectus* <gr. *δια* „prin" *λέω* „a vorbi") este ramificația teritorială (locală) a unei limbi, superioară subdialectului și graiului, dar subordonată limbii naționale, caracterizată prin anumite particularități (mai ales fonetice și lexicale, mai puțin morfologice și sintactice), care o deosebesc de alte ramificații teritoriale ale aceleiași limbi și chiar de limba comună căreia îi aparține în ansamblu.

El mai reprezintă:

- variantă teritorială cea mai întinsă a unei limbi care se constituie pe baza mai multor graiuri locale, prezentând trăsături comune;

- dispune de un sistem lingvistic coerent, cu norme proprii, care asigură comunicarea eficace în cadrul comunității sociale (rurale, de obicei);

- vorbitorii au, în general, conștiința apartenenței lor la un anumit tip dialectal.

Dialectul are funcție dublă:

a) de a asigura comunicarea între comunități vecine (a lega unitatea respectivă de unitățile lingvistice învecinate – *uniformizare*);

b) de a permite, în același timp, demarcarea colectivităților (a separa unitățile lingvistice – *diferențiere*).

NB! A nu se echivala dialectul cu graiul, cu jargonul sau cu limbajul tehnic.

Între varietățile dialectale ale unei limbi se află zone de *tranziție dialectică* care asigură continuitatea comunicării.

Baza dialectală a unei limbi literare o constituie un anumit ***(sub)dialect***: pentru română – (sub)dialectul muntean, pentru italiană – dialectul florentin, pentru spaniolă – dialectul castilian etc.

Limba literară acceptă preponderent unele particularități ale acestui (sub)dialect de bază, la care adaugă particularități selectate de la alte (sub)dialecte.

Ridicarea unui ***(sub)dialect*** la rangul de **limbă literară** este un proces istoric, cultural, economic și social îndelungat.

NB! Dialect divergent (atipic) – dialect fără contact geografic și lingvistic cu celelalte unități teritoriale ale unei limbi, fără perspectiva unirii sale cu limba națională căreia îi aparține din punct de vedere genetico-structural și fără perspectiva de a deveni limbă independentă. Ex.: dialectul corsican în raport cu italiana, dialectele românești sud-dunărene (aromân, meglenoromân și istroromân) în raport cu limba română, idiomul ceangăilor din Moldova în raport cu limba maghiară etc.

În mod tradițional, cei mai mulți lingviști români consideră că limba română a dispus și dispune de 4 dialecte distincte:

• ***Dialectul dacoromân (nord-dunărean)***, rezultat din scindarea limbii române comune între secolele IX-XII; este cel mai răspândit și mai dezvoltat dialect, singurul devenit limbă națională și literară a tuturor românilor din provinciile istorice românești, a statului național român unitar.

Ca limbă română, este vorbit astăzi atât în România, cât și în Republica Moldova (Basarabia), în Bucovina, în Ținutul Herței, în Transnistria, în sudul Basarabiei (Ucraina) și în zonele limitrofe cu frontierele românești din Bulgaria, Slovenia și Ungaria (peste 25 milioane de vorbitori).

• ***Dialectul aromân (macedoromân*)**, rezultat tot din scindarea limbii române comune, este al doilea ca răspândire teritorială și ca dezvoltare, vorbit de o populație de câteva sute de mii de oameni în Peninsula Balcanică (în Grecia, Albania, Serbia, Macedonia și Bulgaria).

A suferit (în special, în vocabular) influențe grecești, albaneze, turcești, sârbo-croate și bulgare. Nu are aspect literar conturat, deși în secolele XVII și XIX a existat o literatură scrisă în acest dialect. Divizarea aromânilor în grupuri compacte în raport cu statele balcanice în care au trăit și trăiesc, lipsa de continuitate în funcționarea școlilor aromâne și în efectuarea serviciului religios în limba maternă, bilingvismul și lipsa drepturilor fundamentale ale minorităților au făcut imposibilă crearea unei limbi aromâne literare. În prezent, toată intelectualitatea de origine aromână din România și din celelalte state ale Europei și Americii, sprijinită de mari personalități europene, duce o luptă aprigă pentru recunoașterea statutului de naționalitate distinctă, cu drepturi depline, pentru aromânii din statele balcanice în care locuiesc de veacuri întregi.

• ***Dialectul meglenoromân***, rezultat tot din scindarea limbii române comune, este vorbit de o populație mai puțin numeroasă decât cea aromână, în provincia Meglen din Macedonia (în sudul Bulgariei și nord-estul Greciei), despre care se crede că ar fi migrat acolo, prin sec. XI-XII, din vecinătatea Daciei, de lângă Dunăre.

Este foarte apropiat de dialectul aromân, dar și de cel dacoromân. Este folosit numai în conversațiile familiale. A suferit o puternică influență bulgară, mai puțin turcească. Condițiile istorice vitrege, bilingvismul, inexistența unei literaturi scrise, a unor școli și a serviciului religios în acest dialect, numărul relativ mic de vorbitori ai acestuia au făcut imposibilă transformarea lui într-o limbă literară.

• ***Dialectul istroromân***, rezultat tot din scindarea limbii române comune; este vorbit de populația de limbă română din peninsula Istria de pe coasta dalmată (Croația), în vreo 8 sate din regiunea cuprinsă între muntele Ucka-Maggiore și lacul Cepih. Se presupune că istroromânii ar fi migrat acolo prin sec. X-XI din vestul Transilvaniei și din Banat. Este puternic influențat de croată, mai puțin de italiană. Condițiile istorice nefavorabile, bilingvismul, inexistența unei literaturi scrise, a unor școli și a serviciului religios în istroromână, numărul relativ mic de vorbitori ai acestuia au făcut imposibilă transformarea lui într-o limbă literară.

NB! Prof. B. Cazacu consideră că cele 3 dialecte sud-dunărene „constituie un exemplu tipic de dialecte de tip divergent", în care evoluția a fost determinată mai ales de factori extralingvistici, ele îndepărtuându-se de centrul dacoromân.

Statul român încearcă o revitalizare a legăturilor dintre aceste dialecte și dialectul dacoromân, devenit limbă națională, limba română.

Limbii române actuale, care are la bază dialectul dacoromân, îi sunt proprii, după părerea majorității lingviștilor români, **5 subdialecte** (ramificație teritorială a unei limbi, subordonată dialectului, superioară graiului și opusă altor subdialecte printr-o serie de particularități), delimitate teritorial:

a) *subdialectul muntean*, vorbit cu aproximație în zonele Olteniei, Munteniei și Dobrogei, care, datorită condițiilor istorice specifice, a contribuit, în mai mare măsură decât celelalte subdialecte, la conturarea trăsăturilor limbii române literare;

b) *subdialectul moldovean*, vorbit cu aproximație în toată Moldova, în Bucovina de Nord (Ucraina), în ținutul Herța și în Republica Moldova;

c) *subdialectul maramureșean*, vorbit în Maramureș;

d*) subdialectul crișean*, vorbit în Crișana;

e) *subdialectul bănățean*, vorbit în Banat.

NB! G. Giuglea, Al. Graur și I. Coteanu consideră că, dată fiind evoluția lor separată și diferită, încă din secolul al XII-lea, fiecare dintre aceste idiomuri ar reprezenta câte o limbă aparte, cu istoria ei specifică (română, aromână,

meglenoromână și istroromână). În concepția lor, subdialectele limbii române actuale sunt dialecte, cărora li se subordonează anumite graiuri.

GRAIUL reprezintă:

- o unitate lingvistică subordonată dialectului, caracteristică pentru o regiune mai puțin întinsă, cu particularități proprii (mai ales fonetice și lexicale): graiul din Țara Oașului, graiul din ținutul Pădurenilor, graiul de pe Valea Trotușului, graiul din Oltenia sudică etc.;

- o varietate geografică (teritorială) a unei limbi, inferioară subdialectului și dialectului (căruia-i este subordonată) și opusă altor graiuri printr-o serie de particularități: graiul unei localități, graiul unui grup de localități, graiul unei părți dintr-o anumită regiune (graiul din Vrancea, graiul din Bucovina, graiul din Ialomița etc.);

- vorbirea unui singur individ (*idiolect*) sau mijlocul de comunicare lingvistică folosit într-o familie, într-o localitate sau într-o regiune.

Orice grai dispune de un sistem lingvistic coerent cu norme proprii, care asigură comunicarea eficace în cadrul comunității sociale (rurale, de obicei).

NB! Graiul este o ramificaţie teritorială admisă de toţi lingviştii. Unii o subordonează direct dialectului, alţii admit ca verigă intermediară subdialectul şi, ca ramificaţie subordonată graiului, subgraiul.

Unii lingviști consideră graiuri unitățile care pentru alții sunt dialecte (muntean, moldovean, crișean, bănățean), în timp ce alți lingviști consideră graiuri unitățile care pentru ceilalți sunt subdialecte (oltean, ialomițean, vrâncean, putnean, oșan etc.).

Graiul şi *subgraiul* se caracterizează, mai ales, prin particularităţi fonetice şi lexicale, în timp ce *subdialectul* se diferenţiază, uneori, şi prin particularităţi gramaticale. În cazul limbii române, distincţia subdialect/grai este irelevantă. Termenii se pot folosi în relaţie de sinonimie, deoarece între dialectele limbii române şi graiurile sale nu există variante teritoriale intermediare – pe de o parte, iar graiurile nu se diferenţiază atât de profund, încât procesul comunicării dintre vorbitori aparţinând unor zone diferite să fie afectat – pe de altă parte.

Particularitățile dialectale în vorbirea orală se observă evident în satele cu populație compactă; la orașe, unde se adună oameni din diferite regiuni, are loc amestecarea dialectelor, graiurilor.

• **Dialectismul** este forma, cuvântul sau îmbinarea de cuvinte, întâlnită în vorbirea de pe un anumit teritoriu, dar care lipsește în limba literară. Dialectismele deseori se folosesc în literatura artistică pentru a individualiza limba personajelor ori pentru a localiza acțiunea:

Ex.: *Nu ți-i rușine obrazului,* ***ghiuj*** *bătrân ce ești. Mai* ***ghini*** *te-ai duce să vezi* ***balerul*** *acela, că iaca colțunașii sunt gata.*

9.2. TIPURI DE DIALECTISME

A. Dialectismele lexicale sunt cuvintele, sau unitățile lexicale, ce se întrebuințează în diferite graiuri și dialecte și nu fac parte din limba literară: *sâlnic* (voinic), *chită* (pâine), *șfartuu* (fustă), *coniușni* (grajd pentru cai), *barabuleancî* (cartof), *brâul babii* (curcubeu), *anină* (nisip) ș.a. Acestea pot fi:

a) ***dialectisme lexicale propriu-zise*** **–** cuvintele ce pot fi sinonime cu cele din limba literară: *frenchi* (roșii), *lohancî* (albie), *mâcă/mămucă/bâtă/moașă* (bunică) ș.a.;

b) ***dialectisme etnografice*** **–** cuvintele care denumesc diverse obiecte, particularități etnografice: *oslon* (scaun lung la mesele mari), *puișor* (pernuță decorativă), *a cerui* (a picura butoiul cu ceară să nu se răsufle vinul) ș.a.;

c) ***dialectisme semantice*** **–** cuvintele cu forme identice în graiuri și în limba literară, deosebindu-se numai după sens: *hârtie/carte* (scrisoare), *bostan* (harbuzărie), *prost* (simplu) ș.a.;

B. Dialectisme fonetice sunt cuvintele ce se deosebesc de cele din limba literară numai prin rostirea diferită a unor sunete, având însă același sens lexical și gramatical:

- palatalizarea consoanelor: *ghini* (bine), *jin* (vin), *chept* (piept), *șireș* (cireș);
- diferite vocale: *oamini* (oameni), *carari* (cărare), *sângur* (singur), *zăstri* (zestre);

C. Dialectisme gramaticale sunt formele de gen, număr, caz, timp, mod, persoană, care nu se încadrează în normele literare, ci caracterizează vorbirea teritorială: *măhală – măhăli* (literar: *mahala – mahalale*), *cartoafă – cartoafe* (literar: *cartof – cartofi*), *eu spui* (lit. *eu spun*), *eu stam* (lit. *eu stăteam*) ș.a.

Graiurile din Republica Moldova

Pe teritoriul Republicii Moldova există 4 grupuri principale de graiuri moldovenești:

a) graiurile centrale;

b) graiurile de nord-vest;

c) graiurile de sud-vest (influența limbilor turco-tătare);

d) graiurile de nord-est (suportă influență poloneză, ucraineană și rusească);

Nu există deosebiri radicale în gramatica graiurilor menționate, declinarea numelor, conjugarea verbelor este aproape identică.

1. Diferențierile apar în structura fonetică, evidentă fiind palatalizarea consoanelor labiale și labiodentale:

Ex.: *viț**e**l – jiț**ă**l* (graiurile centrale)

*viț**e**l* - *ghiț**ă**l* (graiurile de nord-est)

*viț**e**l –giț**ă**l* (graiurile de nord-vest)

*viț**e**l – hiț**ă**l* (graiurile de sud-vest)

2. În fiecare grup de graiuri se întâlnesc cuvinte dialectale cu sens specific, care lipsesc în alte graiuri, precum și în limba literară.

Ex.: în graiurile de nord-est: *mâneștergură* (prosop), *sâneț* (armă de vânătoare), *siolan* (carne);

în graiurile de nord-vest: *zămnic* (beci), *ulcică* (cană), *spiniț**î*** (fustă);

în graiurile de sud-vest: *samalâc/hâj* (sarai), *frenchi* (roșii), *a balbisî* (a leșina) etc.

9.3. FENOMENE FONETICE ATESTAE ÎN GRAIURI

• **Omiterea / elidarea** unui sunet:

- ***afereza*** (la începutul cuvântului): *mă' nervezi, la 'sfintitul soarelui*;
- ***sincopa*** (în interiorul cuvântului): *reb'de – repede , f'in'ca – fiindcă, iepur'le – iepurele, văs't - văzut*;
- ***apocopa*** (la sfârșitul cuvântului): *Unde-ai fos, Ilea? – Unde-ai fost, Ileană?*
- ***haplologia*** (dispare o silabă din două asemănătoare): *sâiac – sâsâiac, măligă – mămăligă;*

• **Adăugarea** unui sunet:

- ***proteza*** (la începutul cuvântului): ***s**trestii – trestii*, ***a**lămâi – lămâi,* ***s**coboară – coboară*;
- ***epenteza*** (la mijlocul cuvântului): *po**i**et – poet, pal**i**ton – palton, ru**m**pe – rupe;*
- ***epiteza*** (la sfârșitul cuvântului): *a ta**ia** – a ta, a lui**a** – a lui;*

• ***Metateza*** (sunetele își schimbă locul): *polecră – poreclă, a stărnuta – a strănuta, măgălie – gămălie*;

• ***Rotacism*** (*n* intervocalic trece în *r*): *măr**u**nchi – măn**u**nchi, de-amăr**u**ntul – de-amăn**u**ntul*;

Alte abateri fonetice:

• exprimările semiculte: *supriză – surpriză, tranversa – traversa.*

• închiderea vocalelor **e** și **a** la sfârsit de cuvant: *Di la poalili dealulu nu am mai putut mergi. Vini la școalî fărî cele necesari*.

• ***fonetisme hipercorecte***, de exemplu, în cazul consoanelor *s/z*: *cozmos* (corect: *cosmos*), *trăznet* (corect: *trăsnet*), *izlam* (corect: *islam*) etc., cu menţiunea că înainte de sonante se scrie şi se pronunţă *s* nu *z*. Bine ar fi să se evite, să se corecteze formele hipercorecte ale lui *z* urmat de sonante, de felul: *furnisor, simposion, vitesă* etc. şi să se pronunţe *furnizor, simpozion, viteză*. Se mai rosteşte *ovăs* în loc de *ovăz*, *saharat* în loc de *zaharat*. În unele situaţii, *s* este pronunţat ca *ş* (iarăşi o articulare defectuoasă), precum: *ştejar*, *ştofă*, *ştafie* în loc de *stejar*, *stofă*, *stafie*.

• ***rostirea imperfectă*** a lui *x*: această consoană nu notează totdeauna grupul *cs*, considerat „corespondentul ei direct”, ci uneori notează grupul de consoane *gz*. De aceea, se atrage în mod special atenţia asupra unor cuvinte precum *exact, execuţie, examen, exerciţiu*, care trebuie rostite cu *gz*, unii însă, fiind influenţaţi de scriere, pronunţă astfel de cuvinte greşit: *ecsamen*, *ecsecuţie*, *ecserciţiu* etc. În schimb, în alte situaţii, acolo unde ar trebui să fie pronunţată surd, consoana *x* se „bucură” de o sonoritate ex(cs)cesivă: *paradogzal*, *îşi egzpune* ş. a. Regula prevede ca înaintea unei consoane surde, grupul *c+s* îşi păstrează surditatea. Când însă surda este un *č,* foarte mulţi rostesc un *ş* palatal în loc de *s*. Forme ca *ecşcelentă, deşcentralizare, dişciplină*, *faşcism* sunt aproape generale pe piaţa media. Majoritatea le rostesc aşa, nefiind conştienţi că intenţia lor de a se exprima corect ajunge în extrema altei greşeli. Un alt aspect în rostirea lui *x* ţine de înlocuirea acesteia cu *s*. Dintr-o tendinţă de hipercorectitudine, prefixul *esc-* este deseori confundat cu *ex-*, de unde apar şi greşelile în articulare: *excortă*, în loc de *escortă*, la *excroc* în locul lui *escroc*, *a se exchiva* în loc de *a se eschiva.*

SARCINI

♦ *Definiți termenii* ***dialect, grai, subdialect, dialectism*** *și* ***dialectologie****. Explică relațiile dintre acești termeni printr-un exemplu concret.*

- *Notați influențele lingvistice suferite de dialectele sud-dunărene: aromân, meglenoromân, istroromân.*
- *Comparați două dialecte românești (ex.: dacoromân și aromân) din punct de vedere fonetic și lexical.*
- *Explicaţi cum contribuie dialectele și graiurile la îmbogăţirea limbii române literare.*
- *Completați fraza: „Limba literară are caracter ..., s-a format pe baza graiului ..., dar include trăsături ...”.*
- *Susțineți sau infirmați ideea conform căreia dialectismele nu sunt greșeli, ci forme firești ale limbii.*

EXERCIȚII

***1**. Identificați fenomenul fonetic:*

a) mă'nervezi;
b) alămâi;
c) poiet;
d) polecră;
e) mărunchi.

2**. Înlocuiți cuvintele dialectale cu echivalentele lor literare:* ***ghiuj, frenchi, lohancî, mâcă, brâul babii*.*

***3**. Marcați în enunțurile de mai jos cuvintele dialectale și indicați tipul lor:*

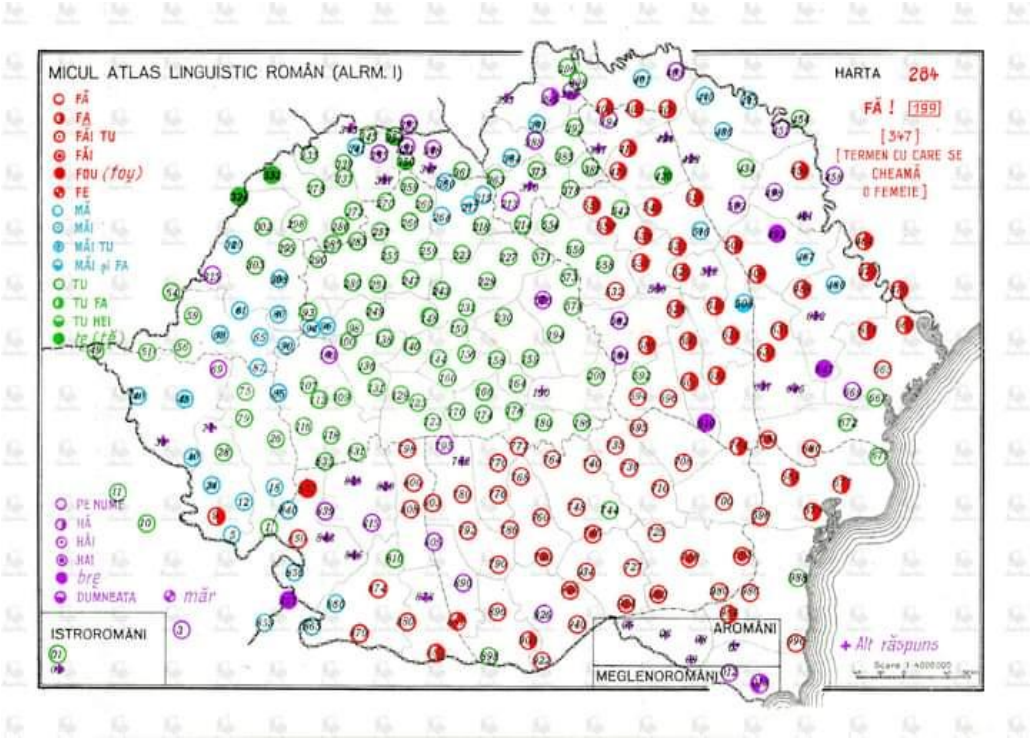
a) Mă duc pân' la prăvălie...

b) O fost tare ghini la nuntă...

c) Du-te în harman și adă o mână de patlajele, vreo trei pepeni și o căpățână de curechi.

***4**. Identificați abaterile fonetice dintr-un text dat și corectați-le, indicând fenomenul fonetic.*

5**. Descrieți, în 10-15 propoziții, pagina din* ***Atlasul lingvistic român*.*

6. *Identificați 10 cuvinte dialectale din vorbirea cotidiană din regiunea de baștină și indicați forma lor literară, tipul de dialectism și zona dialectală.*

7. *Redactați 5 enunțuri care să conțină cuvinte dialectale din zona de baștină, rescriindu-le în limba literară.*

8. *Alegeți un fragment literar cu dialectisme (10-15 rânduri) și explicați rolul lor expresiv.*

9. *Completați tabelul cu câte 5 exemple pentru fiecare tip de dialectism:*

Dialectisme fonetice	***Dialectisme lexicale***	***Dialectisme gramaticale***

10. *Scrieți un exemplu propriu pentru fiecare fenomen fonetic:* ***aferează, apocopă, proteză, epiteză, metateză***.

11. *Din cele 4 versiuni ale secvenței de basm, selectați dialectisme fonetice, lexicale și gramaticale*.

Dacoromâneşte	*Istroromâneşte*	*Aromâneşte*	*Meglenoromâneşte*
Era odată un împărat care nu avea niciun fiu şi dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu.	O votę fost-a un crâl′ cârle n'â vut naŋcun fil′ şi ţe fost t'âro râda vę un fil′ se nu l′i se zatarę lumele. Din ţăsta rugât-a Domnu neca-l′ dâţe un fil′.	Earà nă oară un amirâ ţe no-aveà niţiun h′il′ŭ şi multu dureà s'aibă un h′il′ŭ tra s nu-l′ se-astingă numa. De-aţeà nâs urà la Dumnidzău să-l′ da un h′il′ŭ.	Ra ună oară un ampirat cari nu vę niţiun il′ĭŭ şi multu ţineà să aibă un il′ĭŭ, sa nu-l′ĭ si stingă numea. Di ţea ĭel tucu si rugà la Domnu să-l′ĭ da un il′ĭŭ.
Într'o zi se duse la un vrăjitor, să vadă dacă-i va da Domnul un fiu, sau nu.	O zi mes-a la un strigún, za vedę se-l va Domnu dâ un fil′, ali se nu va.	Nă dzuă si duse la un magŭ, ma-z-veadă di se va-l′da Domnul hil′ŭ, icâ nu.	Unâ zuŭă si dusi la un maghesnic, să cată dă-l′i să-l′ĭ da Domnu vrin il′ĭŭ, ili nu.
Iară acel vrăjitor îi dete un măr şi-i zise: să dai nevestii tale acest măr să-l mănânce şi ea va naşte un fiu aşa cum îţi cere inima.	Şi ţela strigún l′-a dât un mer şi l′-a zis: dę ţesta mer lu tę mul′ęre neca-l poţdę si va rodí un fil′ cum reí tu vrę.	Am aţel mag îl′ deade un mer şi-l′ dzâse: si-l daĭ a mul′are-tăi aestu mer şi s-lu mâcă, şi ea va s-facă un h′il′ŭ, aşiţe cum îl′ doare inima.	Ară ţel maghesnic ăl′i dędi unâ męră şi-l′ĭ zisi: să-ŭ daĭ la mul′ĭari-ta ţęstă męră şi să-ŭ mănancă, şi ea să rudęscă un ilĭŭ şa cum aţi ţęri buricu.

12. *Asociazați formele cu zonele de proveniență:* ***ghițăl, jițăl, gițăl, hițăl***.

13. *Explicați rolul dialectismelor în enunțul*: „Da' ce faci, măi Ileană, că iaca s-o răsuflat butoiul...".

14. *Transcrieți în limba literară fragmentul dat*: „Nu ți-i rușine, om bătrân?...".

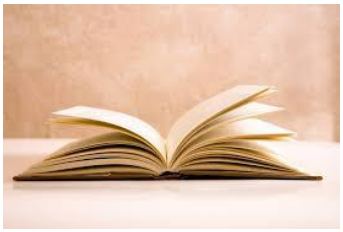
15. *Alcătuiți un scurt dialog (10-15 replici) între două personaje din regiuni diferite, folosind dialectisme.*

Unitatea 10. STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A VOCABULARULUI ROMÂNESC

Unități de conținut

10.1. Etimologia: noțiuni generale
10.2. Principii de analiză etimologică
10.3. Tipuri de etimologie
10.4. Stratificarea etimologică a lexicului limbii române

Termeni-cheie: *etimologie, etimon, cuvânt autohton, toponim, antroponim, origine latină, turcism, grecism, etimologie populară, falsă etimologie, termen de circulație internațională*

REPERE TEORETICE

„Nimic nu există în lume ce n-are
o cauză începătoare și un timp de începere.
E o chestie de cultură de a ști toate acestea,
de a ține seama de ele, de a avea un simț istoric.”
(M. Eminescu)

Din cele mai vechi timpuri istoria cuvintelor îi preocupă pe oamenii de știință, pe scriitori și chiar pe simplii vorbitori. Explicarea originii și căilor de dezvoltare a unui cuvânt constituie o problemă din cele mai dificile, deoarece perioadele de început ale oricărei limbi sunt, de multe ori, ascunse în negura vremurilor.

În transformările lexicului unei limbi, în istoria cuvintelor se reflectă istoria societății, a poporului care vorbește limba dată, documentându-se astfel elemente de etnogeneză (originea poporului) și de glotogeneză (originea limbii). Etimologia mai constată contactele cu alte popoare, influențele dintre limbi etc.

10.1. ETIMOLOGIA: NOȚIUNI GENERALE

Etimologie (<gr. ετυμολογία < έτυμος „adevărat, autentic” + λόγος „cuvânt; știință”):

• ramură a lexicologiei care se ocupă de studierea originii cuvintelor;

• stabilirea cu mijloace științifice a originii cuvintelor unei limbi și a legităților de transformare fonetică și semantică a unităților lexicale în plan cronologic;

• „Etymologia quae verborum originem inquirit" („Etimologia caută să descopere originea cuvintelor") (Quintilianus);

• istoria cuvintelor;

• o parte a științei despre limbă care cercetează de ce și de unde (din ce izvoare) s-au format cuvintele (M.T. Varro);

• biografie lexicală a unui popor, precum și o adevărată oglindă a relațiilor istorice dintre popoare și limbi.

Ex.: ***baie*** < lat. *balneum* (toate limbile romanice preiau forma din latina populară *baneum*: it. *bagno,* port. *banho,* sp. *bano,* prov. *banh,* fr. *bain*; până la începutul secolului al XX-lea, în limba română, a circulat cuvântul *feredeu,* de origine maghiară, ulterior, fiind substituit prin substantivul *baie*, împrumutat, prin filieră slavă (*баня*) din lat. *baneum*);

lingură < lat. *lingere* „a linge" contaminat cu substantivul *ligula* „placă".

10.2. PRINCIPII DE ANALIZĂ ETIMOLOGICĂ

Cercetarea originii cuvintelor românești, adică **etimologia**, se poate realiza cu succes pe baza a trei principii fundamentale:

a) ***Principiul etimologiei interne*** postulează ideea că originea cuvintelor urmează să fie căutată, în primul rând, în limba română, inclusiv în sistemul ei intern de formare a cuvintelor (prin derivare și/sau compunere).

Ex.: adv. *pesemne* „posibil, probabil" s-a format pe parcursul evoluției istorice a limbii române din mijloace morfologice românești: prepoziția *pe* + pl. subst. *semn;*

adv. *parcă* < vb. *pare* + conj. *că* (*parecă* > *parcă*);

adv. *cică* < (se zi) *ce că*;

b) ***Principiul etimologiei directe și indirecte*** presupune ca în procesul de identificare a originii unui cuvânt să se ia în discuție și originea etimonului însuși:

Ex. : *teatru* < fr. *theâtre* < lat. *theatrum* < gr. *θέατρον*;

Asemenea peregrinări pot fi atestate și în limbi foarte îndepărtate geografic una de alta.

Vorbim de etimologie directă și în cazul formării cuvintelor prin afixare: *băiat – băietan, băietănaș, băiețel, băiețaș, băiețandru, băiețime, băieței, băiețește,*

băieţesc (*băiat* – etimonul direct al întregii serii de cuvinte şi nu ne mai gândim la etimologia lui propriu-zisă).

Etimologia directă se aplică şi în cazul determinării originii unor termeni ştiinţifici: *textologie* (studierea în plan comparativ a textelor literare pentru a repera versiunea definitivă autentică în vederea publicării operelor literare în ediţii critice postume) < rus. *текстология* < lat. *textus* „înlănţuire, expunere, temă" + gr. *λόγος* „cuvânt; ştiinţă".

În cazul aplicării acestui principiu este vorba despre aşa-numitele **împrumuturi prin filieră**, unii numindu-le **cuvinte călătoare**: *pulover* < fr. sau rusă < engl. *pull over* „trage în sus".

c) ***Principiul etimologiei multiple*** porneşte de la ideea că unul şi acelaşi cuvânt putea intra în română simultan din câteva limbi cu care s-a aflat în contact. De exemplu, substantivul *milion* apare încă în textele cronicarilor, fiind împrumutat din limba polonă, iar în sec. al XIX-lea acelaşi cuvânt a fost preluat din franceză. Iniţial, în limba română circula forma *himia* (din neogracă sau rusă), apoi *hemie* (din germană), *şimie* (din franceză), limba literară preferând forma latină *chimie*.

Principiul etimologiei multiple se referă nu numai la aspectul exterior al cuvântului (forma lui fonetică), ci şi la semantica lui, precum şi la posibilităţile lui de îmbinare cu alte cuvinte. Termenul *stat* provine din lat. *status*, dar are la bază semantica şi posibilităţile de formare a frazeologismelor din limba franceză (*homme d'État – om de stat, chef d'État – şef de stat, coup d'État – lovitură de stat* etc.).

10.3. TIPURI DE ETIMOLOGIE

a) Etimologie savantă

Se înfăptuieşte o fundamentare metodologică, bazată pe studierea istorico-comparativă a fenomenelor de limbă (cercetarea formei şi a semanticii lexemelor în decursul veacurilor, apelând la formele anterioare şi la legile de evoluţie fonetică). Are caracter strict ştiinţific, obiectiv, neadmiţând erori în investigaţiile etimologice.

b) Etimologie multiplă

Conceptul de *etimologie multiplă* a fost introdus în lingvistica românească de Al. Graur. De cele mai dese ori, etimologia multiplă se atestă în cazul neologismelor, fiind dificil de arătat exact din ce limbă provine cuvântul respectiv. Limbile mai des invocate ca susrsă sunt franceza, latina savantă, neogreaca, rusa, germana, italiana etc. Uneori, originea este semnalată de variantele fonetice

(*șocolată* – franceză, *șocoladă* – germană, *ciocolată* - italiană) sau de accent (carácter – caractér, profesór – profésor).

Etimologia multiplă este invocată și în derivare: unele sufixe pot avea origine multiplă, ca și unele derivate dintr-o limbă (*muntean* – derivat de la *munte* sau de la *Muntenia*, când are sensul de „locuitor al Munteniei").

c) Etimologia populară (falsa etimologie)

În afara principiilor etimologice, bazate pe argumente științifice solide, se recurge uneori la un fenomen lingvistic de natură populară – *etimologie populară* sau *falsă etimologie*. Vorbitorul obișnuit își închipuie că înțelege modul de formare și originea istorică a unui cuvânt, de facto, o face fără vreun temei științific. Acest lucru se întâmplă mai des când se împrumută o unitate lexicală din altă limbă.

Etimologia populară (falsă etimologie) este fenomenul de apropiere semantică și fonetică, de modificare a formei unui cuvânt împrumutat sub influența unui cuvânt mai cunoscut cu care are asemănări de formă (rareori de sens): *caludifer* (calorifer), *scurmieră* (scrumieră) etc. Așadar, din necunoaștere, vorbitorii produc „malversații lexico-semantice", adică etimologii populare: *cumpărătivă* în loc de *cooperativă*, *lăcrămație* în loc de *reclamație*, *intrigatoriu* pentru *interogatoriu*, *renumerație* pentru *remunerație, funegru* pentru *funebru, pufoaică* în loc de *fufoiacă, scrofulos* pentru *scrupulos* etc.

Prin etimologia populară se urmărește ca un cuvânt necunoscut să devină accesibil, să capete viață, chiar dacă presupusa legătură dintre cuvinte nu este motivată nici din punct de vedere istoric, nici științific.

Ex.: *Melcului* și *curcubeului* i se spune în graiuri *bourel* (*bour mic*), coarnele lui însă sunt numite *boierești* (nu *bourești*), deoarece formele *bourești*, *bour* au devenit tot mai puțin cunoscute odată cu dispariția bourilor din codrii Moldovei.

Etimologia populară are un rol important la formarea numirilor de plante și insecte: prin etimologie populară latinescul *sanatoria* (plantă) a devenit în română *sunătoare* (fără a avea vreo legătură cu verbul *a suna*).

Etimologia populară a fost considerată ca o reacție împotriva caracterului nemotivat al semnului lingvistic.

Th. Hristea stabilește trei tipuri de etimologie populară:

- care atinge forma cuvântului (*apă chioară* < *apă chiară* < lat. *aqua clara*, sub influența lui *chior*);

- care atinge sensul (*a căpia* „a se îmbolnăvi de capie (boală la oi)" a devenit „a se sminti (la cap)" datorită substantivului *cap*);

- atinge forma și înțelesul cuvântului (*cârdășie* < *cărdășie* „tovărășie", care are și sensul peiorativ de „gașcă", prin apropierea de *cârd* din expresia *a intra / a pune în cârd*).

d) Etimologie necunoscută:

Are diverse accepțiuni: de la cuvinte, puțin numeroase, pentru care nu s-a propus nicio etimologie, la cuvinte care au primit multe explicații, fără ca una dintre acestea să fie acceptată de majoritatea lingviștilor (aceasta fiind numită și *etimologie nesigură, îndoielnică, incertă, discutabilă*; din această clasă cele mai multe sunt cuvintele a căror origine probabilă e daco-getă sau tracă, adică provin din substratul autohton al limbii române). Numărul cuvintelor cu etimologie necunoscută variază de la autor la autor.

Consultând dicționarele, constatăm că cele mai multe cuvinte sunt însoțite de explicații etimologice, iar în situația în care etimonul cuvântului este presupus sau refăcut, cuvântul respectiv este însoțit de ***asterisc*** (*).

Unul și același ***etimon*** poate avea în limba română actuală câte două corespondente: *monumentum* > *mormânt* și *monument* (împrumutat mai târziu în calitate de neologism); *carbonem* > *cărbune* și *carbon*. De la același cuvânt latinesc *requisita*, care înseamnă „cele cerute”, avem în română paronimele *rechizite* (utilizat preponderant la plural) „obiecte necesare la scris și la desenat” și *recuzită* (folosit mai ales la singular) „totalitatea obiectelor auxiliare (mobilier, costume) necesare la montarea unui spectacol”.

În dicționarele etimologice întâlnim cuvinte ale căror etimoane nu sunt indicate, deși acestea sunt cunoscute chiar și de cei neinițiați în studiul literelor. E vorba de interjecții, mai ales de cele onomatopeice*: cu-cu!, cucurigu!, poc*! La unele intejecții se indică totuși etimonul, dar acestea vin ca împrumuturi sau sub influența altor limbi: *vai* (lat. *vae*).

NB! La explicarea unor etimologii, se recurge uneori la idei fantastice: lat. ***aqua*** „apă” provine din prepoziția *a* „din, de la” și *qua* (abl. sg. sl pronumelui relativ *qui, quae, auod* „care”), însemnând „lichid din care sau de la care pornesc toate”; lat. ***cadaver*** „cadavru” are la bază abrevierea de la *caro data vermibus* „carne dată viermilor”, iar ***vulpes*** „vulpe” (arh. *volpes*) vine din *volat pes* „zboară cu picioarele” (adică fuge, este iute de picior). (apud M.T. Varro)

Pentru evitarea subiectivismului în cercetările asupra limbii și a erorilor în investigațiile etimologice, B.P. Hasdeu recomandă a se studia:
- *bibliografia cuvântului* (analiza a tot ce s-a scris despre el);
- *literatura cuvântului* (cercetarea textelor în care apare acesta);
- *cronologia cuvântului* (stabilirea fazelor de evoluție);
- *fonetica cuvântului* (respectarea corespondențelor fonetice);
- *paralelismul cuvântului* (explicarea accidentelor prin analogie);
- *migrațiile cuvântului* (stabilirea direcției împrumuturilor).

Nota bene! Necunoașterea etimologiei unor termeni poate duce la construcții pleonastice: *autobiografia mea, caligrafie frumoasă, protagonist principal, nume patronimic* ș.a.

10.4. STRATIFICAREA ETIMOLOGICA A LEXICULUI LIMBII ROMANE

Cercetat din punctul de vedere al dezvoltării sale istorice, lexicul unei limbi se pretează și el la o analiză privind depozitarea cronologică sub formă de straturi lingvistice, ce aparțin la diferite surse etimologice.

Sub raportul evoluției sale istorice, limba română, în totalitatea sa de sistem format din sunete, lexic și gramatică, include următoarele elemente:

a) ***substrat*** – limba populației autohtone peste care se așază limba unei populații cuceritoare. Ca urmare a unei perioade de *bilingvism* (coexistența a două sisteme verbale distincte), limba populației autohtone dispare, lăsând urme în vocabular (inclusiv în toponime și în formarea cuvintelor), uneori în fonetică și, mai rar, în structura gramaticală.

b) ***strat*** – limba populației cuceritoare; în cazul limbilor romanice, stratul este același, limba latină;

c) ***superstrat*** sau ***adstrat*** – limba (limbile) populațiilor migratoare, așezate în spațiul romanic și care, după o perioadă de *bilingvism*, sunt absorbite de idiomul romanic. Limba de superstrat lasă urme în lexic (inclusiv în toponimie, antroponimie, formarea cuvintelor), câteodată în fonetică și, rar, în morfosintaxă. În momentul în care superstratul își încheie acțiunea, din acel moment se poate considera că limba s-a constituit.

În cazul limbii române *substratul* este ***geto-dac***, *stratul* ***roman (latin)*** și *adstratul* ***slav***.

În transformările pe care le suferă lexicul unei limbi, în istoria cuvintelor, ca într-un letopiseț, se reflectă, de fapt, istoria societății, a poporului care vorbește limba dată.

Etimologia mai poate indica ce popoare au fost în contact cu poporul nostru în decursul veacurilor, ce influențe a suferit limba română din partea altor limbi și invers (de altfel, nu există limbă care ar prezenta caracter monocolor din punct de vedere etimologic). Și nu este vorba despre un împrumut mecanic de cuvinte dintr-o limbă în alta: limba, care recurge la un împrumut dintr-o altă limbă, caută să adapteze cuvintele și expresiile împrumutate la legile sale de dezvoltare. Astfel, se evidențiază atitudinea creatoare a poporului care vorbește limba dată.

Studiile etimologice trebuie să aibă totdeauna caracter strict științific, obiectiv, neinfluențat de nici un fel de motive subiective, emoționale.

SARCINI

- *Stabiliți raportul dintre* ***etimologie*** *și* ***lexicologie****, pornind de la definițiile acestora.*
- *Explicați esența principiului etimologiei interne, al etimologiei directe și al etimologiei multiple, exemplificând.*
- *Ce înțelegeți prin noțiunile:* ***strat, substrat, adstrat****?*
- *Demonstrați că, deși superstratul slav a fost și este destul de numeros în limba română, el n-a fost în stare să atingă structura gramaticală (în special, cea morfologică) a limbii române.*
- *Comentați afirmația: „Dacă începuturile îndepărtate ale popoarelor se află dincolo de limitele istorice, avem la dispoziție limbile lor care joacă rolul unor documente vechi.” (G.W. Leibnitz).*

EXERCIȚII

1*. Elaborați o listă cu toponime și antroponime românești de origine slavă.*

2*. Ținând cont de prezența elementelor slave, enumerați particularități specifice limbii române în raport cu celelalte limbi romanice.*

3*. Completați tabelul, având cuvintele:* amar, amic, braț, mătură, burtă, caznă, cireș, a curge, a cânta, a compara, covor, stăpân, văr, mânz, a se gudura, stână, gol, sfânt, hulub, minte, noian, destin, a scăpăra, sabie, pricină, mână, gras, ospăț, ud, nuc, ou, lapte, droaie, unghie, rotund, veteran.

Cuvinte autohtone	***Cuvinte de origine latină***	***Cuvinte de origine slavă***

4*. Identificați în literatura artistică contexte ce conțin cuvinte de diferite origini (latină, greacă, slavă, turcă, italiană, franceză, engleză etc.), indicând etimologia acestora.*

5. *Excerptați din secvențele propuse cuvintele de origine latină, indicând etimonul latinesc:*

a) Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este,
Lume ce gândea în basme și vorbea în poezii,
O! te văd, te-aud, te cuget, tânără și dulce veste
Dintr-un cer cu alte stele, cu-alte raiuri, cu alți zei.
(Mihai Eminescu, *Venere și Madonă*)

b) Femeie - mască de culori,
Cocotă plină de rafinării -
Tu, care ţipi la desfrânări târzii,
Pe visători, cu greu, îi înfiori...
Oh, sunt fecioare cu obrazul pal,
Modele albe de forme fine -
Şi singure dorm, albe, şi senine
În albele crivate de cristal...
(George Bacovia, *Contrast*)

6. *Propuneți câte cinci exemple de cuvinte de origine greacă care să fie: termeni religioși, termeni medicali, termeni lingvistici (explicând modalitatea de formare a acestora).*

7. *Determinați etimologia cuvintelor din fraza:* „Spune-i pruncului să nu mânce atâta pită la tocană și la papricaș, s-o lase mai ușor cu plăcintele, să nu bea borvis din uiagă și să nu se atingă de palincă dacă nu vrea să ajungă-n copârșeu.”, *numind limba din care provin cele mai multe dintre substantivele analizate.*

8. *Verificați în dicționar etimologia cuvintelor:* divan, pahar, cișmea, cioban, brânză, zahăr, para, basma, tava, burnuz, talpă, chin, cazan, dugheană, saltea, a chelfăna, boaghe, monedă, sârmă, ghiveci, acadea, buzunar, tufă, alai, chiabur, sangeac.

♦ *Numiți domeniile la care se referă cuvintele de origine turcă, motivând prezența acestora în lexicul limbii române.*

9. *Extrageți din literatura artistică (mai ales, din romanele istorice) zece enunțuri cu lexeme turcești, arătând valoarea stilistică a turcismelor.*

10. *Indicați originea și domeniile cărora le aparțin termenii de circulație internațională:* teatru, telefon, troleibuz, cosmonaut, telegraf, sintaxă, hochei,

bisturiu, ministru, termometru, televiziune, avocat, antract, parlament, moleculă, radio, penicilină, deputat, general, fotbal, medalion, republică, procuror, roman, geografie, constutuție, premieră, campion.

11. *Faceți analiza etimologică a cuvintelor din poezia preferată, calculând care este cota cuvintelor de origine latină.*

12. *Selectați din presă zece exemple de cuvinte formate pe baza etimologiei populare, explicând asocierile superficiale la care recurge autorul (formate prin alăturarea spontană a două elemente, de ex.:* ***boliclinică****).*

13. *Pornind de la elementul inductor, determinați posibilele asocieri produse în mintea vorbitorului pentru lexemele:* arcoladă, boliclinic, aerogant, cumpărativă, antiger, lipsus, somnieră, răspunzabil, incuibație, vermult.

♦ *Propuneți alte exemple de elemente induse prin etimologie populară.*

14. *Selectați din presă zece enunțuri care să conțină termeni cu valoare internațională, explicând cum se adaptează aceștia la specificul limbii române.*

15. *Precizați principiul etimologic aplicabil pentru formarea următoarelor cuvinte:* ***pesemne, teatru, milion****, argumentându-vă răspunsurile.*

16. *Stabiliți etimonul direct și, dacă există, pe cel indirect pentru cuvintele:* ***textologie, pulover, lingură.***

17. *Identificați și corectați formele rezultate prin etimologie populară:* ***scurmieră, funegru, renumerație, lăcrămație***.

18. *Redactați un text, de 7-10 rânduri, în care să explicați de ce studiul etimologiei este important pentru înțelegerea istoriei unei limbi și a poporului care o vorbește.*

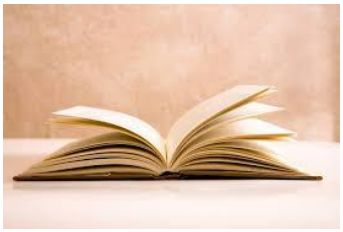
Unitatea 11. CĂILE ȘI MIJLOACELE DE ÎMBOGĂȚIRE A VOCABULARULUI

Unități de conținut

11.1. Mijloacele interne (derivarea, compunerea, conversiunea; onomatopeele)

11.2. Mijloacele externe (împrumuurilel lexicale și calcurile lingvistice)

Termeni-cheie: *mijloace interne de îmbogățire a vocabularului, mijloace externe de îmbogățire a vocabularului, derivare, derivare regresivă, derivare progresivă, compunere, cuvânt compus, calchiere (calcu lingvistic), împrumutul, afix (sufix, prefix), afixoide (sufixoide, prefixoide)*

REPERE TEORETICE

11.1. MIJLOACELE INTERNE

A. PROCEDEE PRINCIPALE DE FORMARE A CUVINTELOR

1. DERIVAREA

Formarea cuvintelor (derivatologia):

• s-a constituit ca un domeniu lexical din componența lexicologiei și are drept obiect de studiu identificarea mecanismului prin care limba română creează, pornind de la cuvintele primare de care dispune și folosind diverse procedee de formanre a cuvintelor noi;

• beneficiază de o atenție specială în studiul lexicologiei românești, fiind importantă pentru alte compartimente ale limbii (cultivarea limbii, morfologia ș.a.). De exemplu, necunoașterea sau neglijarea unor afixe și elemente de compunere poate conduce la apariția a două categorii de greșeli: ***pleonasm*** sau ***contradicție în adaos*** (*coexistă împreună, preexistent anterior, l-a revăzut din nou, aragaz electric, bicilcetă cu trei roți, întrajutorare reciprocă* sau *univocă* etc.).

Derivarea este un procedeu de formare a cuvintelor cu ajutorul ***afixelor*** (*prefixe* și *sufixe*) care se asociază la cuvintele de bază. Este un mijloc intern foarte frecvent de îmbogățire a vocabularului limbii române.

Cunoaște trei aspecte principale de realizare:

a) ***progresivă*** (***proprie, propriu-zisă***) – formarea de cuvinte noi prin adăugarea afixelor:

- prin prefixare: ***străbun, subcapitol***;
- prin sufixare: *bucăt**ar**, aur**iu***;

Menționăm că derivarea cu sufixe este mai productivă în limba română decât cea cu prefixe.

b) ***regresivă*** (***inversă***) – formarea de noi cuvinte prin eliminarea afixelor, prin suprimarea afixelor, bazându-se, de regulă, pe principiul analogiei: *etimolog>etimologie, entomolog>entomologie, podolog>podologie; a râșni>râșniță, a șofa>șofer,* (productivitate sporită a derivării regresive se constată, în special, în formarea substantivelor deverbale: *ceartă>a certa, trai>a trăi, ură>a urî, botez>a boteza, cuget>a cugeta, câștig>a câștiga, ispită>a ispiti, vaiet>a se văieta, răsplată>a răsplăti, plictis>a plictisi, auz>a auzi* etc.).

Derivarea regresivă este „reversul” derivării propriu-zise, de aceea este numită ***derivare în sens invers*** sau ***derivare inversă***.

c) ***parasintetică*** se atașează simultan și sufix și prefix: ***în**văl**ui**, **în**chip**ui***.

Astfel, procedeul derivativ care constă în formarea unor cuvinte noi prin atașarea simultană a unui prefix și a unui sufix se numește ***derivare parasintetică***, iar cuvintele derivate cu ajutorul acestui procedeu se numesc ***derivate parasintetice***.

Așadar, **derivarea** este procedeul de formare a cuvintelor, pornind de la un *cuvânt de bază*, cu ajutorul sufixelor și al prefixelor; cuvântul rezultat prin derivare se numește *cuvânt derivat.*

Prefixele sunt sunetele sau grupul de sunete adăugate înaintea rădăcinii pentru a forma un cuvânt nou; sunt afixe antepuse bazei, cu valoare lexicală în limba română, care creează un cuvânt nou, de obicei, fără a-i schimba categoria lexico-gramaticală.

Prefixarea a înregistrat în ultimele decenii o creștere constantă, mai evidentă în stilul tehnico-științific și în cel publicistic.

Clasificarea prefixelor:

• în funcție de vechimea lor:

a) prefixe vechi (moștenite sau împrumutate): *în-, des-, stră-, ne-, răz- etc*.;

b) prefixe noi (neologice): *a-, ante-, con-, im-, in-, inter-, ultra-* etc.;

• în funcție de criteriul semantic:

a) **privative** care au sensul „fără”, „lipsit de” (*des-/dez-, de-*): *a descompune, a deznoda, a debloca*;

b) **negative** (*ne-, in-, im-, i-, a-, an-*): *nemuritor, infidel, ireal, apoetic, anistoric*;

c) **iterative** (repetare a acțiunii) (*răs-/răz-, re-*): *a răstălmăci, a recunoaște, a reciti*;
d) **cu valoare de superlativ** (*ultra-, supra-, arhi, prea-, super-*): *ultramodern, hipersensibil, arhidiacon, superputere, a preamări*.

Dubla prefixare:
*Pădure – a **îm**păduri – a **reîm**păduri;*
*Frunză – **în**frunzit – **neîn**frunzit;*
*A cânta – a **des**cânta – a **redes**cânta;*
*Frate – a **în**frăți – a **desîn**frăți;*
*Cald – a **în**călzi – a **supra**încălzi;*

Sufixele sunt afixele care se adaugă după rădăcina sau după tema unui cuvânt pentru a crea cuvinte sau forme gramaticale noi. Astfel, deosebim :

1. **Sufixe lexicale** (formează cuvinte noi): *om, omuleț, omănos;*
Sufixe gramaticale / flexionare (creează forme gramaticale): *casă-case*.

2. După structură:
a) **simple** (când nu pot fi analizate în unități mai mici): *-ar, -tor, -eală, -ime* (*birjar, biruitor*);
b) **dezvoltate** (sufix + interfix): *-uleț* (*râuleț*);
c) **compuse** (rezultă din combinarea a două sufixe simple): *-ăreasă* (*-ar+-easă*) (*bucătăreasă*);

3. Din punct de vedere semantic:
a) **sufixe de agent** (*-ar, -aș, -easă, -tor, -giu, -ist*);
b) **sufixe augmentative** (*-an, -andru, -ean, -oi, -oaică, -ăraie*);
c) **sufixe diminutivale** (*-aș, -el, -ic, -iță, -uș, -uț, -uc, -eț*);
d) **sufixe de nume colective** (*-ime, -ărie, -ăraie, -et, -iș*);
e) **sufixe de indicare a originii / provenienței** (*-ean, -esc, -ez*);
f) **sufixe de patronime** (*-escu, - eanu, - ache*) etc.

4. Din punct de vedere morfologic:
a) **sufixe substantivale**: *-tor, -ință, -ură, -re, -ie, -anță* etc.;
b) **sufixe adjectivale**: *-iu, -os, -esc, -al, -bil* etc.;
c) **sufixe verbale**: *-u(i), -iza, -ăni, -ăi, -ifica* etc.;
d) **sufixe adverbiale**: *-ește, -îș, -iș, -mente* etc.

Nota bene! ***Interfixele / infixele / afixele de legătură*** sunt particulele situate între temă și sufix: colț**ur**os, om**ul**eț.

Nota bene!

• Se scriu separat prefixele / prefixoidele folosite singure în mod accidental, în opoziție cu termenul de bază sau cu un derivate cu alt prefix de la aceeași bază.

Ex.: Ion este *hiper*tensiv, iar Vasile este ***hipo***.

Legume ***ne*** sau mai puțin mirositoare.

• Prefixul este scris între paranteze (în stilul științific, publicistic), pentru a evita repetarea cuvântului de bază.

Ex.: Practici ***(re)***introduse (introduse sau/și reintroduse).

Pornind de la o distincție mai veche a lui Sextil Pușcariu, putem distinge două tipuri de cuvinte noi: **derivate necesare** (cuvinte cu funcție denominativă și sens denotativ, având rolul de a umple un gol lexical sau de a propune un termen adecvat) și **derivate de lux** (creații cu un caracter eminamente expresiv, majoritatea având nuanță ironică sau glumeață, fiind formate cu ajutorul unor sufixe vechi, populare*: boschetar, dughenar, răspândac, zvonac, a țepui, tarabagiu* ș.a.).

2. COMPUNEREA

Compunerea este un mijloc intern de îmbogățire a vocabularului cu unități lexicale noi, constând în formarea unor cuvinte noi prin simpla alipire a două sau a mai multor cuvinte utilizate și independent în limbă. Cuvintele compuse se referă la un obiect diferit în raport cu cel denumit de cuvintele de bază, au o structură fixă și se comportă ca o unitate morfosintactică distinctă (*nou-născut, cumsecade, unsprezece, bunăvoință, a binevoi* etc.).

Cuvintele compuse se atestă în *limbajul popular* (nume de plante, păsări, pești, insecte, obiecte uzuale, boli, culori), dar și în *limbajul cult* (nume de obiecte, fenomene, însușiri, acțiuni). Compusele din cuvinte întregi sunt foarte frecvente în *toponimie*.

După structură, deosebim:

1. **Compuse din cuvinte întregi** (aparțin tuturor părților de vorbire, cu excepția articolului și interjecției):

a) ***substantive*** (cele mai numeroase):

- substantiv+substubstantiv (ambele în același caz): *mamă-soacră, tren-fulger*;
- substantiv+substubstantiv (G): *moalele-capului, ciuboțica-cucului, Vatra Dornei*;
- substantiv+adjectiv: *botgros, codalb*;
- adjectiv+substantiv: *Câmpulung, bunăvoință*;
- numeral+substantiv: *prim-ministru*;
- prepoziție+substantiv: *după-amiază, fărădelege*;
- substantiv+prepoziție+substantiv: *buhai-de-baltă, poale-n-brâu, Cetatea-de-Baltă*;

- verb+substantiv: *târâie-brâu, fluieră-vânt*;
- substantiv+verb: *gură-cască, meșter-strică*;
- verb+prepoziție+substantiv: *calcă-n-străchini*;
- verb+adverb: *vino-ncoace*;
- verb+verb: *tace-face, lasă-mă-să-te-las*;

b) ***adjective***:

- adjectiv+adjectiv: *alb-gălbui, fizico-chimic, nou-nouț*;
- prepoziție+substantiv: *cuminte*;
- adjectiv+substantiv: *răuvoitor*;
- adjectiv+adverb / adverb+adjectiv: *albastru-deschis, clarvăzător, dreptcredincios*;

c) ***pronume*** (pronumele compuse aparțin tuturor categoriilor de pronume și conțin întotdeauna un pronume sau un adjectiv pronominal; cele mai numeroase sunt pronumele nehotărâte):

- pronume personal: prepoziție+pronume: *dânsul* (de+însu); substantiv+pronume posesiv/personal: *dumneata* (Domnia-Ta), *dumnealui* (Domnia-lui);
- pronume reflexiv: *sieși, sineși*;
- pronume de întărire: *însumi* (însu+mi), *însuși*;
- pronume demonstrativ: *celălalt, același*;
- pronume nehotărâte: *careva, cineva, oricine, altcineva*;

d) ***numerale*** (numeralele compuse conțin totdeauna un numeral):

- numerale cardinale: *nouăzeci, unsprezece*;
- numerale colective: *tustrei, câteșipatru*;
- numerale ordinale: *dintâi*;

e) ***verbe*** (verbe compuse sunt foarte puține și puțin variate ca structură):

- verb+verb: *a furgăsi*;
- adverb+verb: *a binecuvânta*;

f) ***adverbe*** (adverbele compuse se realizează în numeroase combinații, în majoritatea cazurilor, între părți de vorbire diferite): *dinăuntru, cândva, oriunde, iarăși, alaltăieri, astăzi, altfel, nicicând, laolaltă*;

g) ***prepoziții*** (prepozițiile compuse se constituie mai ales din câte 2 sau 3 prepoziții): *de la, de pe lângă, dedesubtul, dindărătul*;

h) ***conjuncții*** (puțin numeroase): *ca să, dacă, deși, căci, deoarece, întrucât, fiindcă*.

2. **Compuse din / cu elemente de compunere (afixoide)**:

• Elementele de compunere (***afixoide***):

- sunt elemente formative fără existență independentă;
- au sens lexical deplin;
- provin din cuvinte autosemantice (de origine greacă sau latină);

- plasate pe primul (***prefixoide***) sau ultimul loc (***sufixoide***) în formațiile în care apar (*autoinducție, carnivor*);

• unele apar cu același sens atât în poziție inițială, cât și în poziție finală: *antropo-/-antrop* „om" (*antropogeneză, filantrop*); *filo-/-fil* „iubire, care iubește" (*filozofie, bibliofil*). În poziție inițială se utilizează o vocală de legătură (de obicei *o*), care nu apare în poziție finală.

• se pot atașa la cuvinte întregi: *vitezomanie, autogară*;

• se pot uni între ele, constituind cuvinte compuse: *psiholog, filolog*;

• unele apar și în cuvinte necompuse, în combinație cu un sufix (*adenită, fobie*);

• compusele cu prefixoide și / sau sufixoide sunt: ***substantive*** (*antropolog*), ***adjective*** (*fitofag*), ***verbe*** (*a autodistruge*).

• sunt analizabile;

• sunt foarte productive;

Exemple de prefixoide:

aero- „privitor la aer, în legătură cu aerul": *aerogară, aerodrom;*

vice- „subordonat, adjunct": *viceprim-ministru, vicepreședinte*;

crono- „timp, durată": *cronologie, cronometrie*;

foto- „lumină": *fotofobie, fotografie*;

hidro- „apă, lichid": *hidronim, hidrosferă*;

izo- „egal, echivalent": *izomorf, izoglosă, izomer*;

zoo- „animal": *zoofag, zoologie, zooterapie*.

Exemple de sufixoide (pseudosufixe):

-fil „iubitor": *zoofil, anglofil, bibliofil*;

-fob„frică, care nu suportă": *xenofob, anglofob*;

-log „cuvânt, știință": *filolog, biolog, grafolog*;

-graf „scriere": *fonograf*;

-crom „culoare": *monocrom, policrom*;

-drom „drum": drum, direcție": *aerodrom, velodrom, hipodrom*;

-fag „care mănâncă": *cronofag, energofag*;

3. **Compuse din / cu abrevieri**:

Compunere din abrevieri este un procedeu relativ nou, ce are caracter internațional, apărut în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. S-a extins în toate limbile moderne prin creații proprii fiecărei limbi și prin împrumuturi de la o limbă la alta. În română, procedeul a fost împrumutat inițial din franceză; după al II-lea război mondial, s-a simțit o puternică influență rusă, ulterior influență anglo-americană. Cea mai veche formație românească este ASTRA – Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român.

După structură deosebim compuse din / cu:

- abrevieri cu litere: *USM, AȘM, ASEM, UNESCO* etc.;

- fragmente de cuvinte: *Plafar, LiaFia*;
- literele inițiale ale unor elemente de compunere: *ACTH* – adrenocorticotrophormon;
- fragmente de cuvinte+cuvinte întregi: *Eurasia, Comaliment*;
- elemente de compunere+fragmente de cuvinte: *Centrocoop, Napolact*;
- fragmente de cuvinte +inițiale: *ROMPRES, ASCAR*;

• Compusele cu abrevieri sunt:

a) substantive comune:

- nume de organizații din domeniu social-economic (*C.A.P.*);
- nume de substanțe, procedee folosite în stilul tehnico-științific (*P.F.L., P.A.L.);*

b) nume proprii (cele mai multe):

- nume de asociații și organizații naționale și internaționale (*P.N.L., NATO*);
- nume de instituții și întreprinderi (*I.F.A., Petrom*);
- nume de țări și ansambluri continentale (*S.U.A., Eurafrica*);
- nume proprii de persoane (*Niger, Dere, Ioanițescu*);

• Au ca punct de plecare substantive compuse sau grupuri sintactice al căror sens îl preiau. În general, uneltele gramaticale (prepozițiile și conjuncțiile) și articolul nu sunt introduse în compuse (foarte rar se păstrează din rațiuni fonetice: *E.S.P.L.A.* – Editura de Stat *pentru* Literatură și Artă, *ApR* – Alianță *pentru* România). Ordinea termenilor abreviați în cuvintele compuse e cea din structura de bază (foarte rar ordinea este schimbată: *CARTIMEX* – Întreprinderea de Stat pentru Importul și Exportul de Cărți).

Din punct de vedere lexico-semantic, identificăm următoarele categorii de unități:

- nume de plante: *ciuboțica-cucului, nu-mă-uita, talpa-gâștii, coada-calului*;
- nume de persoane: *Ștefan cel Mare, Delavrancea, Mihai Eminescu, Anamaria*;
- grade de rudenie: *tata-mare, văr-drept, socru-mare*;
- nume de locuri: *Băile Herculane, Miercurea Ciuc, Cluj-Napoca, Câmpulung*;
- nume de evenimente și sărbători: *Anul Nou, Înălțarea Domnului, Sânpetru, 8 Martie*;
- grade și ierarhii sociale: *prim-ministru, general-maior, redactor-șef*;
- porecle: *papă-lapte, coate-goale, târâie-brâu, linge-blide, gură-spartă*;
- însușiri: *alb-gălbui, roșu-închis, bine-crescut, cuminte, cumsecade*;
- circumstanțe: *dinafară, câteodată, nicicând, bunăoară, oricum, altundeva*;
- nume de acțiuni: *binefacere, sinucidere*;
- nume de jocuri și sporturi: *baba-oarba, popa-prostul, triplusalt*;
- nume de substanțe: *argint-viu, piatră-vânătă*;

- nume de lucruri: *pușcă-mitralieră, poale-n-brâu, zgârâie-nori, drum-de-fier*.

3. CONVERSIUNEA

Conversiunea este un procedeu intern de formare a cuvintelor, constând în formarea unui cuvânt nou prin trecerea de la o clasă lexico-gramaticală la alta fără atașarea unor elemente lexicale. Se schimbă funcția sintactică: *Lucrează **bine**. – **Binele** nu se uită niciodată*.

Se disting 3 tipuri de conversiune:

a) **substantivizarea** – trecerea unor cuvinte din clasa adjectivelor, adverbelor, pronumelor, numeralelor, interjecțiilor și a unor forme verbale în clasa substantivului (*un om bătrân – **bătrânul**, rănit – **rănitul**, eu – **eul**, doi – **doiul*** etc.);

b) **adjectivizarea** – trecerea altor părți de vorbire (substantive, participii, gerunzii, adverbe) în clasa adjectivului, prin utilizarea lor cu funcțiile sintactice specifice adjectivului (*zi **pierdută**, mână **tremurândă**, copii **alintați*** etc.);

c) **adverbializarea** – trecerea unor părți de vorbire în clasa adverbului (*scrie **frumos**, înghețat **tun**, bătut **măr**, a se îmbăta **turtă**, muncește **înzecit*** etc.).

B. PROCEDEE SECUNDARE DE FORMARE A CUVINTELOR

• Onomatopeele (creația onomatopeică)

Un alt izvor de îmbogățire lexicală este formarea de cuvinte pe calea onomatopeelor, adică prin imitarea sunetelor, zgomotelor din natură (animale, plante, obiecte, om etc.).

Se disting câteva tipuri de formații onomatopeice:

a) după specificul sunetelor imitate:

- zgomote repetate: *ho-ho-ho! ha-ha-ha!*
- sunete prelungite: *uraaaa! Tiii!*

b) după modul de imitare:

- al zgomotului unui obiect: *dang-dang, huștiuliuc, scârț-scârț*;
- al instrumentelor muzicale: *tam-tam, bum-bum*;
- al țipetelor insectelor, păsărilor, animalelor: *bâz-bâz, cucurigu, miau, muuu*;
- strigătele oamenilor: *aoleu, văleu*;

c) după modul de sugerare:

- al oboselii: *uf*;
- al durerii: *of*;
- al admirației: *vai*! etc.

Onomatopeele servesc la formarea derivatelor verbale: *a hohoti, a bâzâi, a mieuna, a cotcodăci, a bufni, a pocni, a croncăni* etc.

• Dinamismul semantic al lexicului

a) extensiunea și restricția semantică;

b) pierderea legăturii semantice cu sensul inițial;

c) polarizarea semantică;

d) semantica funcțională;

e) sensul figurat;

f) condensarea lexicală (semantică).

11.2. MIJLOACELE EXTERNE

1. ÎMPRUMUTURILE LEXICALE

Împrumuturile lexicale sunt consecința diverselor contacte stabilite între limbi și este o manifestare a interferenței limbilor. Factorii extralingvistici care favorizează împrumuturile sunt vecinătatea geografică și conviețuirea populațiilor.

Orice limbă împrumută cuvinte din alte limbi cu scopul de a numi fapte, obiecte, acțiuni, noțiuni noi, care apar odată cu dezvoltarea științei, tehnicii, a relațiilor sociale etc. Împrumuturile se clasifică în funcție de limba de origine, distingându-se împrumuturi grecești, latinești, maghiare, turcești, franceze, germane, italiene, engleze etc. De exemplu:

• slavonă*: duhovnic, cazanie, ceaslov, letopiseț;*

• maghiară*: chip, gând, sălaș, gingaș;*

• turcă*: ciubuc, musaca, basma, hal;*

• greacă*: caligrafie, simandicos, lefter, ifos;*

• franceză*: balcon, bec, bacalaureat, cinema;*

• italiană*: adagio, capodoperă;*

• germană*: abțibild, matriță;*

• engleză*: fotbal, show.*

Se cunosc câteva tipuri de împrumuturi: ***directe*** sau ***indirecte***, ***populare*** sau ***savante***, ***vechi*** (din fazele anterioare modernizării limbii și în opoziție cu lexemele moștenite) sau ***noi***, pe cale ***orală*** sau ***scrisă*** (cele mai multe, de ex. (din fr.) *automobil, bacalaureat*).

a) Împrumuturi lexicale directe

• din limbile greacă și latină au fost împrumutate cuvinte în limba română (de altfel, ca și în multe alte limbi), păstrându-se forma morfologică specifică pentru aceste limbi clasice: *cosmos, electron; corpus, cactus, ficus, humus, memorandum, podium, prezidium* etc.;

• din limbile moderne: (engl.) *buldozer, combină, computer, laser, troleibuz* etc.; (fr.) *televizor, tranzistor* etc.

În cadrul împrumuturilor lexicale directe trebuie pomenite și ***exotismele*** (gr. εξωτικός „străin") – cuvinte care redau coloritul local și care exprimă specificul național al unui popor sau țări. Baza lexicului exotic îl formează ***etnografismele*** (έθνος „popor"):

- denumiri de unități monetare: *dinar* (iugoslav), *dolar* (american), *ien* (japonez), *peso* (spaniol), *tugrici* (mongol);
- titluri, profesii: *bei* (turc), *gondolier* (it.), *ricșă* (ind.), *hidalgo* (sp.);
- dansuri, instrumente muzicale: *tarantelă* (it.), *castaniete* (sp.);
- îmbrăcăminte: *chimonou* (jap.), *sarafan* (rus.), *sari* (ind.);
- mâncăruri, băuturi: *puding* (engl.), *șarlotă* (fr.), *whisky* (engl.);
- plante: *boabab, sequoia* etc.

b) Împrumuturi lexicale indirecte (prin filiera altei limbi)

Încadrate în sistemul unei limbi, elementele lexicale împrumutate devin unități structurale și funcționale ale acesteia. În consecință, împrumuturile lexicale se adaptează normelor fonetice și gramaticale ale limbii ce recurge la ele.

Adaptare grafică înseamnă redarea cuvântului împrumutat cu mijloacele alfabetului latin specializat la regulile ortografice ale limbii române (*lac* „vopsea" din germ *Lack*, *meci* din enl. *match*, *miting* din engl. *meeting*, *fantezie* din gr. *φαντασία*).

Adaptarea fonetică este schimbarea fonetismului cuvântului împrumutat în corespundere cu legile fonetice ale limbii române: *igienă* din *hygiene*, *istorie* din *historia* etc.

Adaptare morfologică – cuvântul împrumutat se încadrează în sistemul morfologic al limbii române: sg. *lotus, ficus* – pl. *lotuși*, *ficuși*; limbii române nu-i sunt specifice substantivele terminate în –o, de aceea it. *recitativo*, *concerto* devin *recitativ*, *concert*; uneori se schimbă și genul substantivelor împrumutate (în fr. *caffée* este masculin, în română *cafenea* e feminin;).

Adaptare semantică – uneori au loc schimbări semantice (fr. *parole* „cuvânt, vorbire" – rom. *parolă* „cuvânt convențional secret", gr. επιγράμμα „inscripție" – rom. *epigramă* „gen satiric").

Unele cuvinte împrumutate totuși nu se supun sistemului lingvistic românesc, păstrând forma lor morfologică și în construcțiile sintactice originale: *incognito, nonsens, perpetuum mobile, persona grata* etc., aici includem și numele proprii: *Baku, Suhumi* (dacă denumirea a pătruns mai devreme în limbă, adaptarea este posibilă).

Așadar, în funcție de gradul de asimilare („românizare") a împrumuturilor, distingem următoarele categorii:

a) împrumuturi adaptate total la sistemul fonetic, grafic și morfologic al limbii române: *lider, miting, bos, a agrea* etc.;

b) termeni în curs de adaptare (anglicisme și americanisme): *congressman / congresmen, speaker / spicher, speech / spici, summit* etc.;

c) xenisme („străinisme"): *Big Brother, leadership, mcdonaldizare, road map* etc.

2. CALCURILE LINGVISTICE

Calcul lingvistic este un fenomen complex amplasat la frontiera dintre împrumuturi și creațiile lexicale interne; împrumut lexical indirect sau mascat. Limba apelează la calcul lingvistic pentru a crea noi termeni, noțiuni, expresii (*copil de suflet* < gr. ψυχογιός) sau pentru a îmbogăți semantic cuvintele deja existente în limbă. Creșterea numărului de calcuri în limba română poate fi explicat prin modelul oferit de limbile străine care își exercitau influența asupra limbii române.

Termenul *calc* (copie, imitație) vine din domeniul artelor plastice, unde are semnificația „copie a unei schițe, a unui desen, pe hârtie specială".

Calcul lingvistic este:

• o copie structurală după modelul unor cuvinte sau expresii din alte limbi;

• un tip de traducere a structurii termenului străin dintr-o limbă în alta.

Ca fenomen lingvistic calcurile se caracterizează prin:

- atribuire de sensuri noi (după model străin) cuvintelor existente în limba română;

- formare de cuvinte sau expresii noi prin redarea în limba română a elementelor componente ale unei sintagme străine.

Așadar, calcul lingvistic este un procedeu de îmbogățire a vocabularului, constând în formarea unor cuvinte noi cu ajutorul mijloacelor interne ale limbii române (rădăcini, afixe), dar după modele de structură lexicală străine.

Ex. *a întrevedea* (între+vedea) după modelul francez *entrevoir*;
supraom (supra+om) după modelul german *Ubermensch*;
masă rotundă după fr. *table ronde* etc.

Tipuri de calc:

1. În funcție de nivelul limbii la care se produce calcul distingem:

a) ***clacurile lexematice*** (*lexicale* sau *semantice*) consistă în preluarea sensului unui cuvânt străin; calcul lexical are loc când cuvântul străin dispune de două sensuri diferite, iar un cuvânt din limba română dispune de un sens care coincide cu unul din cele două sensuri ale cuvântului străin.

Ex.: *cerc* (< lat. *circus*), pe lângă sensurile vechi „verigă, cerc de butoi", a mai dobândit o serie de valori semantice noi datorită limbii franceze: *cerc literar* < *cercle litteraire, cerc polar* < *cercle polaire* etc.; *nebun* pe lângă sensurile existente, capătă și sensul de „piesă de șah" (<fr. *fou*);

b) ***calcurile gramaticale*** imită structura gramaticală a unei sintagme pentru a reda o noțiune (se preia, de fapt, forma internă a unui cuvânt sau a unei expresii străine).

Când într-o limbă o anumită noțiune este redată printr-un cuvânt compus sau o îmbinare de cuvinte, limba receptoare, împrumutând această unitate lexicală, traduce fiecare element morfologic în parte, realizându-se astfel o copie structurală exactă după model străin.

Ex.: *untdelemn* < bg. *draveno maslo* (comp. rus.< деревянное масло) calchiate după model grecesc, unde prin „lemn" se are în vedere „arbore de măslin";

locuțiunea adverbială *pe de rost* < sl. наизусть < gr. από στόματος (уст = rost „gură" < lat. rostrum „gură, cioc, bot");

numeralele cardinale de la 11 la 19 după model slav, care repetă, de fapt modelul grecesc (*unsprezece* < одиннадцать < έντεκα) etc.

c) ***calcurile frazeologice*** (*lexico-frazeologice* sau/și *sintagmatice*) prevăd redarea prin mijloace morfologice proprii a unor unități lingvistice din alte limbi.

Ex.: *Calea Laptelui* (Calea Lactee) < lat. via lactea
punct de vedere < fr. point de vue
a cădea de acord < fr. tomber d´accord
a lua cuvântul < fr. prendre la parole
a trece în revistă < fr. passer en revue
câine de pază < engl. watchdog
foaie de parcurs < engl. road map
lider de opinie < engl. opinion leader
război rece < engl. cold war
prima doamnă < engl. first lady

Nota bene! Există și trei tipuri combinate de calc lingvistic: *calc lexico-gramatical, calc lexico-frazeologic* și *calc frazeologico-gramatical.*

2. În funcție de fidelitatea față de modelul de origine, adică după criteriul structural, al copierii parțiale sau integrale a „formei interne” a modelului din limba „donatoare”, deosebim:

a) ***calcurile totale*** sau ***integrale***:

ex.: *suprafață* < fr. surface, *a susține* < fr. soutenir, *sublocotenent* < fr. souslieutenant;

b) ***calcurile parțiale*** sau ***semicalcurile***: redare parțială a unor cuvinte compuse sau sintagme din alte limbi. De exemplu, prefix împrumutat, iar tema calchiată (sau invers): *concetățean* < fr. con-citoyen, *preșcolar* < fr. prescolaire, *anticameră* < fr. antichambre, *prejudecată* < fr. prejuge etc.;

Se cunosc și calcuri după cuvinte compuse: *a binecuvânta* < sl. благословить, *fărădelege* < sl. беззаконие etc. Menționăm că, paralel cu aceste calcuri, limba română a preluat prin împrumut respectivele cuvinte slavone, realizându-se astfel dublete etimologice: *a binecuvânta / a blagoslovi, fărădelege / bazaconie, Buna-Vestire / Blagovești*enie etc.

Pe calea calchierii s-au format mulți termeni științifici, tehnici, care au intrat în circulație internațională: *trifoi, traista-ciobanului, mărul lui Adam, insectă, luna de miere, rădăcină pătrată* etc.

SARCINI

- *Definiți termenii:* ***derivare, compunere, conversiune, împrumut lexical, calc lingvistic****.*
- *Enumerați procedeele principale și pe cele secundare de formare a cuvintelor limbii române.*
- *Explicați de ce* ***derivarea*** *deține primul loc în ierarhia productivității și importanței mijloacelor interne de formare a cuvintelor (în raport cu fenomenul de* ***compunere*** *sau* ***conversiune****).*
- *Ilustrați prin cât mai multe exemple împrumuturile lexicale directe și indirecte.*
- *Demonstrați veridicitatea afirmației: orice calc reprezintă, până la un punct, o traducere, dar nu orice traducere reprezintă un calc.*

EXERCIȚII

A. Mijloace interne: derivarea și compunerea

1. *Formați, prin derivare cu sufixe, substantive colective corespunzătoare următoarelor cuvinte:* pom, fag, mesteacăn, cânepă, porumb, piatră, brad, tânăr, bolovan, lemn, nuncitor.

2. *Indicați seria care include numai cuvinte formate prin derivare parasintetică:*

a) a descreți, a dejuga, nesomn;

b) încuietoare, a îmbărbăta, descreierat;

c) a îmbina, impenetrabil, a deochea.

3. *Formați cuvinte cu sufixele verbale* ***-ăi, -ăni, -iza,-ui*** *și cu sufixele adverbiale* ***-âș, -ește,-ăște, -iș.***

♦ *Includeți derivatele în contexte.*

4. *Identificați șirul în care toate cuvintele sunt derivate cu sufixe diminutivale:*

a) băiețel, mărunțel, hotel, vițel;

b) copăcel, mănușiță, fântânică, izvoraș;

c) fluturaș, călăraș, nojiță, portiță;

d) doctoriță, cojiță, gingaș, copilaș;

e) căruțaș, băiețaș, drăguță, slăbuță.

♦ *Selectați cuvintele formate cu sufixe diminutivale din „Legenda rândunicăi” de Vasile Alecsandri.*

5. *Formați câte două derivate cu fiecare dintre sufixele:* ***-al, -ar, -aș, -at, -bil, -esc, -eț, -ăreț, -ist, -iu, -anță, -atic.***

6. *Dați exemple de verbe (7-10) care s-au format prin derivare de la interjecții.*

7. *Precizați în structura căror cuvinte intră prefixul* ***ne-:*** nebun, necaz, negoț, a negocia, nemernic, neon, nerușinat, nesaț, netot, nevoință.

♦ *Scrieți o listă de cuvinte (10) derivate cu prefixul* ***ne-.***

8. *Explicați procesul de derivare regresivă prin care s-au obținut substantivele:* ***cireș, vișin, portocal, cais, pedagog, filolog, ortoped, kinetoterapeut.***

9. *În locul spațiilor punctate puneți varianta corectă* ***ante-*** *sau* ***anti-:***

braț	proiect	septic	vorbitor
biotic	societate	cameră	toxin
corp	belic	corupție	calcul

10. *Repartizați cuvintele propuse în tabelul de mai jos:* masă, scriitor, stilou, televizor, apă, pădurar, floarea-soarelui, școlar, filologie, a extrage, filă, răscumpărare, iarnă, autoizolare, a exmatricula, actualmente, dezarmare, a adormi, indisolubil, echipaj, doime, veac, inadmisibil, căpos, anticorupție, clarvăzător, neînțeles, binevoitor, tangibil, nou-nouț, intralingvistic, lexem, lexematic, lexicograf, postfață, preludiu, antepus.

Cuvinte-rădăcini	***Cuvinte derivate***	***Cuvinte compuse***

11. *Numiți câte cinci prefixe și sufixe dintre cele mai productive în limba română, propunând și câte trei exemple de derivate cu acestea.*

12. *Arătați cum s-au format următoarele cuvinte, precizând valoarea semantică a afixelor identificate:* sticlozitate, noduros, a deszăpezi, butoiaș, cărăușie, credibilitate, înmormântare, credincios, strecurătoare, a împroprietări, întăritură, lăptăreasă, țărăncuță, a deznoda, polenizare, reîmpădurire, berărie, ardeleancă, eminescianism, cazangiu.

13. *Grupați pe părți de vorbire cuvintele de mai jos, indicând din ce părți de vorbire sunt compuse:* bunăstare, nu-mă-uita, Caproșu, înainte-mergător, cinsprezece, poale-n-brâu, ci și, deși, deloc, întruna, Ștefan cel Mare și Sfânt, istroromân, zgârâie-brânză, ceea ce, deasupra, niciunul, proces-verbal, astă-toamnă, tic-tac, de pe lângă, alb-verzui, fiindcă, prim-procuror, drept-credincios, binefăcător.

14. *Explicaţi structura şi descifraţi sensul cuvintelor:* pseudonim, telefon, semafor, poliglot, ortodont, cacolalie, homeopatie, hipodrom, fonotecă, psiholog, bibliotecă, poliloghie, omnivor, cardiogramă, omnipotent, multilingv, polimat, antropofobie, metasemie, logofobie, cacofonie.

15. *Propuneţi câte trei cuvinte formate cu afixoidele de mai jos:*

Afixoide	***Exemple***
meta- (după; schimbare, transformare)	
piro- (foc, căldură)	
psiho- (suflet)	
drom- (drum, teren)	
sof- (înţelept)	
morf- (formă)	
fil- (iubitor, amator)	
pseudo- (fals)	
proto- (primul)	
log- (cuvânt; ştiinţă)	
calo- (bun, frumos)	
izo- (egal, la fel)	

16. *Propuneți o listă de termeni lingvistici, prin care să demonstrați importanța unor afixoide la formarea terminologiei lingvistice.*

♦ *Numiți șase afixoide (trei prefixoide și trei sufixoide) pe care le considerați productive în acest sens.*

17. *În baza lexemelor propuse, delimitați prefixele de prefixoide:* neadecvat, ultraprogresist, intercultural, a răsturna, imprudență, microchirurgie, preponderent, antebraț, extraconjugal, a restabili, prodecan, supraaglomerație, intransigent, supranatural, transliterare, a demonta, îmbelșugat, congener, contraatac, atemporal, dezechilibru, arhirăspândit.

18. *Indicați seria care conține numai cuvinte formate cu prefixoide sau/și sufixoide, alcătuind câte un enunț cu fiecare cuvânt din acel șir:*

a) hiperventilat, apatrid, circumcis;

b) heterodox, vermifug, prestabilit;

c) hemostatic, hipofag, panromanic.

19. *Determinați procedeul prin care au fost create cuvintele: bac, prof, mate, propunând alte exemple (10) similare.*

20. *Selectați cuvintele formate prin conversiune, incluzându-le în enunțuri proprii:*

a) Zici că-mi voiești binele, dar mă înghimpi ca albinele.

b) Un nebun întreabă și zece înțelepți nu-i pot răspunde.

c) Zgârcitul se bucură luând, iar darnicul se mângâie dând.

d) Face albul negru și negrul alb.

21. *Alcătuiți câte un enunț cu termenii propuși:* ***anticipate, mondiale, cotidian, accelerat, insecticid, roșie, vânătă****, explicând procedeul prin care s-au format.*

22. *Selectați din literatura artistică exemple de conversie (câte trei exemple pentru fiecare formă:* ***substantivizare, adjectivizare, adverbializare****).*

23. *Precizați modul de formare și calea de pătrundere în limba română (împrumut, calc) a cuvintelor:* bine-credincios, xenofob, mobilă-tip, interșanjabil, centrifugare, auzibil, orășenism, papagalicește, izomorfism, a șofa, a întreține, panoramă, ucigă-l-crucea, aragaz, acefal, agarofobie, binefacere.

24. *Indicați seria care conține numai formații obținute prin calchiere:*

a) procentaj, suprafață, a întreține, a menține;

b) a colabora, a coabita, a susține, a sublinia;

c) intranzitiv, dreptunghiular, a aparține, impardonabil.

25. *Includeți următoarele cuvinte în enunțuri, astfel încât să aibă valori morfologice diferite:* ***ochi, of, ce, și, niște***.

26. *Scrieți o listă de 15 onomatopee (fâșâit, zumzăială, huruială…) și includeți-le într-un text cu titlul „În lumea onomatopeelor”.*

B. Mijloace externe: împrumutul și calcul lingvistic

27. *Faceți o listă de cuvinte românești care au pătruns în alte limbi, propunând și o analiză a acestor* ***românisme*** *(în ce limbi au pătruns, pe ce cale, ce categorii lexicale constituie (din ce domeniu fac parte), ce a favorizat împrumutul, care sunt consecințele acestui fenomen etc.).*

28. *Unele expresii latine, de circulație internațională, pătrund, pe cale livrescă, și se mențin în limba română, în anumite stiluri (științific, publicistic, beletristic). Explicați sensul expresiilor memorabile, plasându-le în contexte românești potrivite:* ab initio, ad-interim, homo sapiens, ad hoc, pars pro toto, ad litteram, grosso modo, nomen agentis, sine qua non, ab origine, alter ego, incognito, volens-nolens, alma mater, ad rem, res ante verba, verba ante res, mutatis mutandis, sui generis, status quo, mea culpa, tabula rasa, doctor honoris causa, cum grano salis, persona non grata, illo loco, anno Domini, hic et nunc, de iure, de facto, idem, ibidem, a priori, confer, copia verborum, coram populo, cui bono, cum laude, ex abrupto, exempli gratia, expressis verbis, horribile dictu, id est, in extenso, in medias res, in nuce, modus dicendi, nuda veritas, obiter dicta, prima facie, post mortem, vide supra, viva vox.

29. *Grupaţi etnografismele pe categorii semantice, inserându-le pe drapelul ţării de origine (pe care îl puteţi decupa, desena sau scoate la imprimantă):* dinar, bei, mămăligă, sari, tarantelă, spaghete, chimonou, ţuică, grivnă, dzadzichi, castaniete, dolar, vodcă, gondolier, tugrici, ie, sushi, buzuchi, peso, ricşă, ien, whisky, hidalgo, sarafan, leu, blinie.

♦ *Propuneţi o listă, alcătuită din 15 etnografisme, pe care colegii să le distribuie pe ţări.*

30. *Identificați modalitatea de formare a cuvintelor și expresiilor:* supraom, a întrevedea, anotimp, agricultură, carnivor, somnambul, cuvânt-cheie, lentilă de contact, lumea a treia, treisprezece, limbă de lemn, a spăla bani, anticameră, cal-putere, nou-născut.

31. *Propuneți câte trei exemple pentru fiecare tip de calc:*

a) calc lexical;

b) calc lexico-frazeologic;

c) calc lexico-gramatical;

d) calc morfo-sintactic;

e) calc semantic;

f) calc – greșeală de limbă.

32*. Alegeți varianta corectă:*

a) Noua companie *se axează / se focusează* pe activitatea asistenților inteligenți.

b) Este un proiect atractiv. *Candidează / aplică* și tu!

c) Românul s-a calificat în ultimul act după o victorie *epică / memorabilă*.

d) Vara trecută am fost *instruiți / trainuiți* de mii de întreprinzători români.

e) Cu adevărat este nevoie de oameni *cu expertiză / competenți* în toate domeniile.

f) Victor, încetează să-mi faci atâtea aluzii, devii *penibil / patetic*!

g) Compania îmi datorează *concedialele / indemnizația* pentru acest an.

h) Premierul face *bilanțul / totalurile* primelor trei luni de guvernare.

i) Dacă un program *nu lucrează / nu funcționează*, cereți ajutor.

j) Emil, e foarte bine *să faci sport / să te ocupi cu sportul*.

k) Voi decide dacă să mă înscriu anul acesta la facultate *în dependență / în funcție* de disponibilitatea locurilor bugetare.

l) Domnișoară, *mă calci / îmi joci* pe nervi!

m) Noi *curse aeriene / rute avia* leagă două orașe din România de Liverpool.

n) Spune-mi cum să încălzesc eficient *salonul / habitacul* mașinii în sezonul rece?

o) Dragul meu prieten, *culege / formează* numărul meu ori de câte ori vrei să vorbim.

p) Domnule antrenor, cum *m-am isprăvit / m-am descurcat* în acest meci?

q) Atacantul *a marcat / a bătut* un gol superb din lovitură liberă.

r) Sunt situații în care ești nevoit *să primești / să iei* antibiotice.

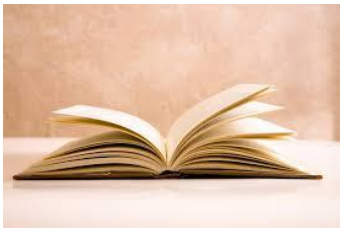
s) Astăzi vorbesc *din / în* numele tuturor colegilor de grupă.

Unitatea 12. EXPRESIILE FRAZEOLOGICE CA PARTE COMPONENTĂ A VOCABULARULUI ROMÂNESC

Unități de conținut

12.1. Expresii frazeologice: noțiuni generale
12.2. Structura lexicală a frazeologismelor
12.3. Caracteristica lexico-gramaticală a frazeologismelor
12.4. Tipologia frazeologismelor

Termeni-cheie: *expresie frazeologică, unitate frazeologică, expresie înaripată, îmbinare stabilă de cuvinte, locuțiune, sinonime frazeologice, antonime frazeologice, expresii biblice, expresii mitologice, expresii istorice, expresii literare, expresii filosofice*

REPERE TEORETICE

12.1. EXPRESII FRAZEOLOGICE: NOȚIUNI GENERALE

Frazeologia (< *φράσις* „expresie, vorbire” + *λόγος* „cuvânt, noțiune; știință”) este compartimentul lingvistic care se ocupă de studiul frazeologismelor. În sens limitat, frazeologia studiază expresiile frazeologice și idiomatice, iar în sens extins studiază toate unitățile frazeologice, inclusiv proverbele, zicătorile, aforismele, cuvintele înaripate, vorbele de spirit, locuțiunile și expresiile etc.

Studiul frazeologiei ne pune în contact direct cu istoria, cultura și civilizația poporului nostru într-o măsură mai mare decât o fac studiul foneticii și cel al gramaticii. Astfel, dintre compartimentele limbii, vocabularul propriu-zis și frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii și civilizației, întrucât acestea reflectă nemijlocit schimbările care se produc în viața politică, economică, culturală și spirituală a societății.

În lingvistica românească și-au adus contribuția la studierea farzeologiei B.P. Hasdeu, Al. Philippide, L. Șăineanu, I. Iordan, F. Dimitrescu, Th. Hristea, N. Corlăteanu, T. Cotelnic, Gh. Colțun, Gh. Popa etc. Menționăm că lingvistica

occidentală și cea americană acordă o atenție deosebit de redusă studierii frazeologiei.

■ Deseori, pentru exprimarea unei idei sau a unui sens, se apelează la un complex lexical care reprezintă o îmbinare de cuvinte mai mult sau mai puțin constantă, numită ***unitate frazeologică***.

Frazeologimele sunt îmbinări cu elemente lexicale sudate sau osificate; unitate de limbă reproductivă finită formată din două sau mai multe cuvinte semnificative, având structură fixată (osificată) și sens unitar (figurat).

■ Frazeologismele mai sunt numite:

- îmbinări stabile de cuvinte;
- paralexeme sau frazeme (*bătaie de joc* – batjocură, *a bate câmpii* – a hoinări);
- expresii frazeologice / unități frazeologice (*a nimeri în labele cuiva, a aduce până la lacrimi*);
- expresii idiomatice (*a da bir cu fugiții, a trage mâța de coadă, a o lua la sănătoasa*);
- cuvinte înaripate (apud Homer, zboară din gura vorbitorului spre urechea ascultătorului) (*călcâiul lui Ahile, a trăi ca în sânul lui Adam, arca lui Noe*) etc.

■ Frazeologismul se evidențiază prin câteva **caracteristici esențiale**:

• ***stabilitate*** – nivelul de sudură semantică și de inseparabilitate a elementelor componente;

• ***reproductibilitate*** – repetare regulată a unităților de limbă (reproductibile sunt, în special, proverbele și zicătorile);

• ***unitate semantică*** – imposibilitatea de a formula semantica frazeologismului pornind de la sensul elementelor componente, întrucât unitatea semantică a frazeologismelor se obține în baza reinterpretării complete sau parțiale a semnificației părților componente și, ca urmare, semantica frazeologismelor diferă cardinal de semantica obișnuită a cuvintelor din structura lor.

Ex.: *a spune verzi și uscate, a pune piciorul în prag, a lua peste picior pe cineva* etc.

• ***separabilitate în elemente componente*** (*a tăia frunze la câini, a tăia frunze la capre*).

12.2. STRUCTURA LEXICALA A FRAZEOLOGISMELOR

■ **Structura lexicală a frazeologismelor** constă din:

1) ***elemente constante, stabile***, care formează baza identitară a unității frazeologice;

2) ***elemente variabile***, care constituie posibilitatea de variere a elementelor componente:

- la nivel lexico-semantic: *a merge / a umbla pe două cărări, a sta / a fi în cârdășie cu cineva, limpede / curat ca lacrima*;
- la nivel morfologic: *a tăia cuiva cărarea / cărările, a întinde cuiva lațul / un laț, a stabili legătura / legături*;
- la nivel sintactic: *a fi de lemn / ca lemnul, a-și ține limba după / între dinți, a sta la / pe locul său* etc.

■ În funcție de gradul de sudură semantică a elementelor componente, adică al raportului existent între sensul general al frazeologismului și sensurile particulare ale elementelor componente, o bună parte a frazeologismelor în limba română se clasifică în:

a) frazeologisme ale căror elemente componente (cel puțin una dintre ele) își păstrează sensul de bază sau legătura cu acesta, adică se desemantizează parțial (fiind numite ***expresii frazeologice / unități frazeologice***): *a păstra ceva ca ochii din cap, a fi mort de oboseală*;

b) frazeologisme ale căror elemente componente și-au pierdut semnificațiile de bază, s-au desemantizat total și s-au contopit integral din punct de vedere semantic (fiind numite ***expresii idiomatice***): *a umbla cu mâța-n sac, a tăia frunze la câini*.

Nota bene! Acestea constituie partea intraductibilă a unei limbi.

■ Cele mai multe unități frazeologice sunt **monosemantice**:

Ex.: *a-și da arama pe față* (a-și dezvălui firea, caracterul ascuns), *a arăta răceală* (a se purta distant), *a pune sare pe rană* (a înrăutăți mai mult situația), *a bate apa-n piuă* (a vorbi mult și fără rost).

Altele sunt **polisemantice**:

Ex.: *cei de-acasă* (rudele, familia; conaționalii), *a fi iute ca ardeiul* (a fi fără astâmpăr; a fi foarte rapid), *ce-am avut și ce-am pierdut* (n-am ce pierde; puțin îmi pasă; sărac am fost, sărac am rămas), *a avea trai / viață* (a fi în viață, a trăi; a putea trăi împreună), *a pune pe picioare* (a iniția, a organiza, a face să funcționeze; a îngriji bolnavi în vedera tratării, a însănătoși) etc.

■ În calitate de unitate semnificativă a limbii, frazeologismul poate intra în **relații de sinonimie** nu numai cu un cuvânt, ci și cu unul sau mai multe frazeologisme:

Ex.: „a constrânge” – *a-i atârna / a-i pune cuiva belciugul în nas, a duce pe cineva cu belciugul (de nas), a face (pe cineva) să mănânce și mere pădurețe, a lega pe cineva de mâini și de picioare, a-i pune (cuiva) sula în coaste, a pune șaua (pe cineva), a strânge (pe cineva) cu ușa, a strânge (pe cineva) în chingi, a-i strânge cuiva chingile, a strânge șurubul, a ține (pe cineva) în frâu, a ține din scurt, a-i vârî cuiva ceva pe gât* etc.

Ex.: *a-și da sufletul, a-și da suflarea, a-și da duhul, a da ortul popii* etc.

Sinonimia frazeologică este posibilă doar în cazurile în care două sau mai multe frazeologisme, pe lângă faptul că denumesc unul și același obiect din realitatea înconjurătoare, au unul și același sens lexico-gramatical, adică au rolul uneia și aceleiași părți de vorbire.

■ Mai rar se atestă **relații de antonimie**:

a) coincidența parțială a elementelor componente: *a avea mână ușoară – a avea mână grea, a-și pune masca – a-și scoate masca*;

b) realitate contrară: *a veni pe lume – a înceta din viață, a apărea pe lume – a se stinge din viață* etc.

12.3. CARACTERISTICA LEXICO-GRAMATICALĂ A FRAZEOLOGISMELOR

În funcție de corelarea frazeologismului cu diferite părți de vorbire, lingviștii disting mai multe clase lexico-gramaticale de frazeologisme (această clasificare diferă de la un autor la altul, în dependență de cum aceștia concep limitele frazeologiei: în sens larg sau îngust):

• ***frazeologisme substantivale***:

- se reunesc în baza sensurilor generale de „persoană” și „obiect”;
- se pot combina cu lexeme din cele mai variate grupe semantice și tematice;
- au cele mai diverse sensuri;
- au categoriile gramaticale de gen număr, caz;

Ex.: *aruncătură de ochi, băgare de seamă, aducere aminte, bătaie de joc, linge-blide, țap ispășitor, apă vie, alesul inimii, atac de cord, act de vitejie* etc.;

• ***frazeologisme adjectivale***:

- redau însușiri și calități;

- se caracterizează prin gen, număr, caz și grade de comparație;

Ex.: *plin ochi, pus la punct, ca din topor* (grosolan), *într-o ureche* (smintit, țicnit), *în toată firea, mai catolic decât papa, bun de gură, greu de cap, iute de picior, limpede ca buna dimineața, de primă necesitate, de neiertat* etc.;

• ***frazeologisme verbale***:

- se reunesc în baza sensului general „acțiune";

- se caracterizează prin mod, timp, persoană, număr:

Ex.: *a aduce pe lume, a bate apa-n piuă, a spune verzi și uscate, a se duce pe lumea cealaltă, a tăia frunze la câini, a da năvală, a avea de gând, a face rost, a da buzna, a nu avea încotro, a-și da seama, a-și bate capul, a se da de gol, a-și aprinde paie-n cap, a face pe dracu-n patru, a pune bețe-n roate, a se face luntre și punte, a-și lua grija* etc.;

• ***frazeologisme adverbiale***:

- exprimă, de obicei, însușiri sau caracteristici ale unor acțiuni;

- indică circumstanțe spațiale, temporale etc.;

Ex. *de azi pe mâine, într-o clipă, în așa măsură, cu noaptea-n cap, cât ai zice pește, de minune, de mai mare dragul* etc.;

• ***frazeologisme interjecționale***: *vai (și-amar) de tine!, halal de el!, cu chiu cu vai;*

• ***frazeologisme numerale***: *de multe ori, de atâtea ori, a doua oară, prima dată;*

• ***frazeologisme pronominale***: *cine știe ce, nu știu care, te miri cine;*

• ***frazeologisme prepoziționale***: *în jur de, în fața, dincolo de, pe lângă, cât despre**;***

• ***frazeologisme conjuncționale***: *dat fiind că, drept aceea, măcar că, așa că, chiar că* ș.a.

■ În general, mai mulți cercetători clasifică unitățile frazeologice în mod diferit și după diferite criterii:

1. După gradul de contopire – **unități frazeologice** și **idiome** (locul componentelor nu poate fi schimbat): *a-și lua inima în dinți* „a înrăzni", *a fi cu stea în frunte* „a fi deosebit";

2. După apartenența la o anumită clasă morfologică a cuvântului-cheie – **expresii** și **locuțiuni** (substantivale, verbale, adjectivale, adverbiale etc.).

■ Pornind de la structura gramaticală, deosebim:

a) **frazeologisme** ce reprezintă enunțuri finite, cu structură gramaticală de **propoziție**: *a se nimeri ca nuca-n perete; surdul nu aude, dar potrivește; a nu vedea lumea înaintea ochilor; a pleca în lumea largă, a se duce pe lumea cealaltă* etc.

b) **frazeologisme** cu structură de **îmbinare de cuvinte**: *lucru de preț, la aprinsul lumânărilor, luna de miere, lup în piele de oaie, lucru de nimic, amar de bani, cu scaun la cap, de râsul lumii, în floarea vârstei* etc.

Frazeologismele cu structură propozițională sunt cele mai numeroase în limba română, iar cele cu structură de îmbinare de cuvinte se deosebesc în funcție de apartenența cuvântului de bază la o clasă sau alta morfologică (nominale, verbale).

■ Relațiile dintre componentele unităților frazeologice pot fi:

- de coordonare: *ba una, ba alta; nici laie, nici bălaie*;
- de subordonare: *balon de săpun, om de nimic, a pune în balanță, coadă de topor*.

12.4. TIPOLOGIA FRAZEOLOGISMELOR

■ Din punct de vedere lingvistic, frazeologismele s-au constituit fie prin folosirea frecventă, insistentă, în aceeași formă, a unei îmbinări libere de cuvinte, fie prin împrumuturi sau prin calcuri din alte limbi. Astfel, distingem:

• **frazeologisme autohtone** (constituie cea mai mare parte din tezaurul frazeologic al unei limbi): *a fi într-o ureche, a se îmbăta cu apă rece, cai verzi pe pereți* ș.a.;

• **expresii împrumutate** (din greacă, latină și din limbile moderne; reflectă istoria poporului, ocupațiile milenare), deosebindu-se două tipuri:

a) în forma originală: *sui generis, homo sapiens, alma mater, alter ego, tabula rasa, nota bene* etc.;

b) calchiate (traduse): *cutia Pandorei, butoiul danaidelor, călcâiul lui Ahile* etc.

■ În funcție de proveniență, frazeologismele se împart în:

• **frazeolofisme istorice** (legate de un fapt istoric):

a) *Vodă da și Hâncu ba* – este vorba despre răscoala din anul 1671, condusă de banul Mihalcea Hâncu din Orhei și serdarul Apostol Durac din Lăpușna împotriva lui Duca vodă, domn grecizat.

b) *a se face mort în popușoi* – dacă pe pământul cuiva se găsea un om mort, proprietarul trebuia să plătească o taxă specială (numită *dușegubină*). Cei care strângeau biruri făceau tot felul de abuzuri, de aceea proprietarul întotdeauna verifica dacă cel găsit era cu adevărat mort sau doar „se făcea mort în popușoi”; astăzi expresia înseamnă „a se preface că nu știe nimic sau că nu înțelege nimic”, echivalând cu *a o face pe niznaiul*;

c) *a-și aprinde paie-n cap* „a se încurca într-o afacere care-i aduce neplăceri, a-și atrage un necaz etc.” – are un deosebit colorit național. Prin sec. XVI-XVIII, ca să dai o jalbă domnului sau altui mare dregător, trebuia să pândești când domnul ieșea de la curte și, făcând un sul de paie, să-l aprinzi, să-l ridici în sus, în dreptul capului, atragând astfel atenția acestuia ca să te asculte;

d) *a da șfară în țară* – substantivul *șfară* înseamnă „fumul și mirosul de grăsime sau carne arsă”, iar expresia are sensul de „a da de veste, a da de știre”, făcând trimitere la un obicei vechi al românilor. Când se întâmpla ca vreo hoardă de dușmani (tătari sau turci) să năvălească în țară, strămoșii noștri aprindeau ruguri pe locuri înalte, ca să dea de știre, din sat în sat, că țara este în primejdie;

e) *a nu avea nas* „a nu avea trecere, a nu îndrăzni” – în mai multe țări în evul mediu era obiceiul ca celui ce îndrăznea să comploteze împotriva domnului țării, cu scopul de a-l răsturna din scaun, să i se taie nasul (zgârciul nasului, adică era crestat la nas);

f) *a freca menta* „a păcăli / a fenta munca; a trândăvi; a trage chiulul” – în Grecia antică, mesele erau frecate cu mentă, pentru senzația de răcoare și pentru miros plăcut; în perioada fanariotă, familiile înstărite din București și din Tulcea au adoptat acest tabiet de bonton. Treptat, servitorii ajunseseră să pledeze insistent pentru sarcina frecării meselor cu mentă în detrimentul sarcinilor mai dificile (tăiatul lemnelor, spălatul rufelor etc.);

• **frazeologisme profesionalisme** (din limbajul țărănesc, din cel al vânătorilor, din mediul muzicienilor, ciobenilor, croitorilor, morarilor etc.): *a lua la ochi, a-i veni apa la moara cuiva, a ține isonul, a schimba placa, a încurca lâna cu stâna, a fi cusut cu ață albă* (fals pe deplin, evident neîntemeiat);

• **frazeologisme caracterologice** (se bazează pe unele trăsături de caracter): *a fi sub papuc, a se teme și de umbra lui, a ajunge cu cineva la cuțite*;

• **frazeologisme livrești** (preluate din opere literare): *a fi cu pufușor pe botișor, a se lupta cu morile de vânt, a fi sau a nu fi*;

• **frazeologisme ce au caracter terminologic**: *a deschide paranteze, mărul lui Newton, tabula rasa, mărul lui Adam* (nodul gâtului la bărbați);

• **frazeologisme de origine biblică**: *a păzi ca ochii din cap, arca lui Noe, a fi țap ispășitor*;

• **frazeologisme mitologice**: *călcâiul lui Ahile, patul lui Procust, firul Ariadnei*;

• **frazeologisme legate de personalități antice**: *a trece Rubiconul, calul Troian, zarurile au fost aruncate*.

■ Din punctul de vedere al sferei de întrebuințare și al trăsăturilor expresive caracteristice, frazeologismele se divizează în trei clase:

a) **interstilistice** (care se folosesc în toate stilurile) – frazeologismele care denumesc fenomene ordinare din realitatea înconjurătoare, fără o oarecare apreciere: *a-și ține cuvântul, pe urme proaspete*; sunt numeroase, numărul lor fiind în permanentă creștere;

b) **din limbajul curent** – utilizate, mai ales, în vorbirea orală; au o sferă de utilizare mai limitată: *a bate la cap, a o face de oaie*;

c) **livrești** – au frecvență sporită în vorbirea scrisă; dispun de o coloratură expresiv-stilistică avansată.

■ Din punct de vedere stilistic, adică în funcție de utilizarea lor preponderentă într-un stil sau altul, frazeologismele se clasifică în unități:

- **neutre** (se utilizează în toate stilurile funcționale ale limbii române contemporane: *în primul rând, Anul Nou, an de an, din vreme în vreme, de bună voie, a da vina pe cineva, amor propriu*);

- **livrești** (se utilizează în beletristică, în publicistică, în publicațiile științifice și în stilul administrativ-juridic; sunt specifice limbajului scris: *de mare anvergură, de la alfa la omega, a salva aparențele, fără drept de apel, a atinge ambiția cuiva, poliță de asigurare, purtător de cuvânt, lovitură de stat*);

- **populare** (cea mai mare parte a unităților frazeologice, inclusiv proverbele și zicătorile, care s-au format și funcționează cu preponderență în limbajul viu al poporului; dispun de expresivitate accentuată, având la bază metafore surprinzătoare: *a tăia frunze la câini, a avea bumbac în urechi, a nu fi bun de nimic, bun de gură, a sta cu burta la soare, a dormi butuc, bătaie de joc*);

- **familiare** (sunt cele mai numeroase, fiind utilizate în comunicarea de zi cu zi; au un nivel stilistic mai redus decât cele populare, dar dispun de un grad înalt de emotivitate, deseori având o nuanță negativă, de dezaprobare: *a-și lua nasul la purtare, a umbla cu mâța-n sac, a spune verzi și uscate, a tocmi vulpea din pădure, vremea vinde paiele și nevoia le cumpără, a rămâne fată mare, satul arde și baba se piaptănă*).

■ Din punctul de vedere al actualității utilizării, frazeologismele se clasifică, pe axa cronologică, în frazeologisme **arhaice** (*apă chioară*) și **actuale** (*act de violență, cornul abundenței, gol de aer*).

Nota bene! Frazeologismele stabilesc o legătură între lexicologie și sintaxă, mai ales, dacă avem în vedere îmbinările stabile de cuvinte, expresiile „gata făcute", în care, de regulă, nu putem modifica nici elementele lexicale componente (înlocuindu-le prin sinonime), nici ordinea lor.

Unii lingviști consideră frazeologia parte a lexicologiei, alții o consideră compartiment aparte în lingvistică.

SARCINI

- *Precizați care este obiectul de studiu al frazeologiei interpretate în sens larg și în sens îngust.*
- *Includeți clasificările frazeologismelor într-o schemă sau un tabel, propunând câte un exemplu pentru fiecare tip aparte.*
- *Enumerați termenii utilizați în lingvistica românească pentru denumirea frazeologismelor, argumentându-vă propria opțiune.*
- *Demonstrați, prin cel puțin 3 argumente concludente, că dintre compartimentele limbii, vocabularul propriu-zis și frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii și civilizației unui popor.*
- *Comentați afirmația: „Adevărata bogăție a unei limbi se manifestă, în mare măsură, prin frazeologismele ei". (Th. Hristea)*

EXERCIȚII

1**. Găsiți câte 3 sinonime frazeologice pentru următoarele cuvinte:* ***a trândăvi, a se grăbi, imediat, imposibil, mult.

***2**. Scrieți câte un sinonim pentru următoarele unități frazeologice:* ca din condei, cu coada între vine, de florile mărului, a lega (ceva) de gard, băgare de seamă, a-i scădea cuiva moralul, nici de sămânță, a-și pune mâinile în șolduri, a lua parte.

3**. Propuneți expresii frazeologice sinonime pentru noțiunile:* ***rău, frumos, bun, subțire, mic*.*

Ex.: **(foarte) mare:** cât lumea de mare, cât vezi cu ochii, mai mare (rușine) nu-i, (diferență) ca între cer și pământ, (zdravăn) cât un munte, frică soră cu moartea, o minciună gogonată, foame de lup, o limbă cât un cot, o gură până la

urechi, o gură cât o șură, poftă nebună, un pui de ger, a namilă de (lăcată), o mamă de (bătaie), (hoț) fără pereche etc.

4. *Înlocuiți fiecare locuțiune și expresie frazeologică propusă cu un cuvânt echivalent:* a da de știre, a i se face roșu (dinaintea ochilor), a trage sforile, a-i da cuiva papucii, la Paștele cailor, a ajunge la sapă de lemn, în doi timpi și trei mișcări, a o lua la sănătoasa, tras ca prin inel, a-și lua inima în dinți, a-i sări cuiva țandăra, (om) dintr-o bucată, a lăsa pe drumuri, *divizându-le în funcție de partea de vorbire exprimată (verb, substantiv, adjectiv etc.).*

5. *Aflați din dicționare sensul expresiilor frazeologice de mai jos, motivând arhaizarea acestora*: a lua credință, a prinde limbă, a face năvală, a prinde cu arcanul, a trage la aghioase, a face leșie.

6. *Extrageți dintr-un dicționar explicativ expresiile date la cuvintele-titlu:* ***lume, mână, om***.

7. *Împerecheaţi frazeologismele astfel, încât să obţineţi cupluri antonimice:* a da cu oiştea în gard; prost ca noaptea; nici o ţâră; câtă frunză şi iarbă; a o nimeri bine; a ține pas cu vremea; de ajuns și de rămas; din pași în pași; cuvânt de închidere; a nu lua (ceva) în seamă; a semăna ca două picături de apă; a rămâne de căruță; pe mică pe ceas, cuvânt de deschidere; seamănă, dar nu răsare.

8. *Împerecheați frazeologismele în funcție de apropierea lor semantică:*

a fi cu stea în frunte
ud leoarcă
a cără apă la fântână
fel de fel
ud ca un șoricel
harnic foc
a fi pestriț la mațe
a tăia frunze la câini
(a fi) între ciocan și nicovală
(a fi) rupt din soare
a duce lemne la pădure
harnic ca o albină
de toată mâna
simplu ca bună ziua
(a fi) câinos la inimă
între Scila și Caribda
(a avea) o gură cât o șură
(a fi) negru la suflet
cum e Tanda, așa-i și Manda
(a avea) o limbă cât un cot
la mintea cocoșului
eu – laie, el – bălaie
tot țiganul își laudă ciocanul
(a fi) slab ca umbra
Vodă – da, Hâncu – ba
(a fi) numai pielea și o
după sac și cârpeală

9. *Propuneţi expresii frazeologice antonime pentru cele de mai jos:*
Ex.: *scump foc – ieftin ca braga*
drag ca ochii din cap –
mut ca un peşte –
pestriţ la maţe –
prost ca gardul –
flămând ca un lup –
sărac lipit pământului –
a tăcea chitic –
zile negre –
slab ca umbra –
uşor ca pana –
dulce ca mierea –
alb ca zăpada –
mic cât un purice –

10. *Faceți o listă a expresiilor frazeologice în care apare substantivul* ***gură****, grupându-le în conformitate cu sensurile de bază:*

Gură *– organ al alimentării*	***Gură*** *– organ al vorbirii*

11. *Propuneți expresii frazeologice pentru verbul* ***a se înfuria****, explicând în ce împrejurări ar fi de dorit evitarea acestora.*

12. *Completați unitățile frazeologice cu numeralele omise, incluzându-le în contexte adecvate:* a despica firul în..., a semăna ca ... picături de apă, a fi în al ... cer, a-i trage cuiva vreo ..., a umbla pe ... cărări, în ceasul al ..., la ... pași, în ... vorbe (sau cuvinte), a fi cu ochii în ..., îi lipsește ... doagă, a avea ... de fețe, a fi a ... roată la căruță, a te gândi de ... ori, a alerga după ... iepuri, în cele ... zări, în ... timpi și ... mișcări, a avea al ... simț.

13. *Indicați care element din cadrul fiecărui frazeologism poate varia, încercând să-l substituiți:* a o lua la fugă, a prăpădi în bătaie, a căuta potcoave de cai morți, slab de înger, a face gâtul leică, scos din fire, a nu lua un pai de jos, cât ai bate din palme, a fi cu sufletul în palmă, a-i pica cuiva pară în gură, a lua apă în gură.

14. *Explicați semnificația și valoarea stilistică a expresiilor frazeologice construite cu lexemul* ***ochi*** *din textul ce urmează, alcătuit de Mihai Dinu:*

De cum a dat cu ochii de ea, nu i-a venit să-şi creadă ochilor. De unde mai înainte îl privea cu ochi răi, căci îi era drag ca sarea-n ochi şi nu avea ochi să-l vadă, acum îi făcea ochi dulci, îşi dădea ochii peste cap, iar el nu-şi mai lua ochii de la ea. I se scurgeau ochii când o vedea cum îi joacă ochii în cap şi nu mai avea ochi pentru altele, după care îi fugiseră ochii pe vremuri. O iubea ca pe ochii din cap, deşi îţi sărea în ochi că totul era cu ochi şi cu sprâncene. În ochii altora era bătător la ochi că ea îl cântărise din ochi şi pusese ochii pe el, ca să-l lege la ochi şi să-i toace banii cât ai clipi din ochi. Dar de ochii lumii, se prefăcea că îl soarbe din ochi. Până l-a lăsat cu ochii în soare, de nu i-a venit să-şi creadă ochilor... Dacă nu i-a deschis nimeni ochii!

Morala: fiţi cu ochii-n patru!

15. *Completați tabelul de mai jos cu următoarele sintagme:* a pune piciorul în prag, a trage mâța de coadă, buturuga mică răstoarnă carul mare, a tăia frunze la câini, cine nu are bătrâni să și-i cumpere, a se da în spectacol, ziua bună se cunoaște de dimineață, cine sapă groapă altuia cade singur în ea, a pune (cuiva) bețe în roate, buturuga mică răstoarnă carul mare, de pe vremea lui Pazvante (chiorul), a-și aprinde paie-n cap, la pomul lăudat să nu te duci cu sacul, cu o rândunică nu se face primăvara, a face capul calendar, teoria fără praxă e ca roata fără axă, a fi cu ochii în patru, a fi sac fără fund.

Expresii frazeologice	***Proverbe sau zicători***

♦ *Citiți* ***Scrisoarea XII*** *din ciclul „Negru pe alb” de C. Negruzzi și explicați rolul unităților frazeologice dominante în text.*

16. *Clasificați expresiile propuse în conformitate cu tabelul de mai jos:*
a lega butuc, a ști cât baba mea, amor propriu, satul arde și baba se piaptănă, în primul rând, a salva aparențele, a sonda terenul, bun de gură, a lega burduf, văr primar, a sta cu burta la soare, a ajunge la apogeul gloriei sale, a dormi bușteanfără drept de apel, de la alfa la omega

Neutre	***Livrești***	***Savante***	***Populare***	***Familiare***

♦ *Completați tabelul cu încă câte două exemple pentru fiecare categorie.*

17*. Precizând sensul frazeologismelor propuse, inserați-le în contexte adecvate:*

a nu face mulți purici
a lăsa pe cineva după ușă
a fi ușor de gură
a sta pe un vulcan
a purta portul cuiva
a-i trage un ibrișin pe la nas
a sări ca mușcat de șarpe

18*. Propuneți câte cinci expresii și locuțiuni care:*

a) să conțină comparații;
b) să aibă nuanță de superlativ;
c) să fie rimate;
d) să conțină nume proprii.

19*. Urmăriți diversitatea interpretării hazlii a verbului* ***a muri*** *prin prisma expresiilor frazeologice*:

a trece în neființă (filosofic), *a se ridica la cer* (astronautic), *a se duce la stele* (intergalactic), *a se duce pe copcă* (piscicol), *a o mierli* (avicol), *a o sfecli* (legumicol), *a închide ochii* (oftalmologic), *a ieși cu picioarele înainte* (direcțional), *a-i sta inima* (cardiologic), *l-a luat Dumnezeu* (ortodox), *l-a luat dracul* (neortodox), *a da ortul popii* (ecleziastic), *a-și da duhul* (spiritualist), *a se face oale și ulcele* (reciclabil/ecologic), *a-și lua garsonieră cu ușă-n tavan* (imobiliar), *a se duce într-un loc cu verdeață* (turistic), *a închina steagul* (patriotic), *a pleca dintre noi* (migraționist), *a porni pe ultimul drum* (topografic), *a-i apune steaua* (poetic).

♦ *Propuneți interpretări similare pentru verbul* ***a fugi****.*

20*. Repartizați expresiile propuse în conformitate cu rubricile din tabelul de mai jos:* alfa și omega, mărul Discordiei, butoiul lui Diogene, zarurile au fost aruncate, călcâiul lui Ahile, alter ego, răbdare de apostol, cutia Pandorei, homo sapiens, ad hoc, cămașa lui Nesso, patul lui Procust, pământ râvnit, limbaj esopic, chinurile lui Tantal, cunună de spini, modus vivendi, calul troian, colos cu picioarele de lut, cornul Amaltheei, la calendele grecești, cina cea de taină, firul Ariadnei, schimbarea la față, butoiul danaidelor, păcatul originar, perpetuum mobile, nodul gordian, somnul lui Epimenide, a fi țap ispășitor, pâine și distracții, vițelul de aur, de

bun augur, fiu rătăcitor, festina lente, dezbină și stăpânește, a clădi pe nisip, a se spăla pe mâini, memento mori, și tu, Brutus?

Biblice	***Mitologice***	***Istorice***	***Literare și filosofice***

21. *Relatați originea următoarelor expresii înaripate mitologice:*

Călcâiul lui Ahile
Cutia Pandorei
Firul Ariadnei
Butoiul Danaidelor
Mărul discordiei
Somnul lui Epimenide
Calul troian
Cornul Amaltheii
Cămașa lui Nessus
(a fi între) Scylla și Charibda
Chinurile lui Tantal
a fi Ianus

22. *Citiți enunțurile de mai jos, analizându-le în funcție de structură, formă, efect stilistic.*

a) Satul arde, dar baba stă pe YouTube.
b) Prietenul după comentarii se cunoaște.
c) Nemulțumitorului i se iau like-urile.
d) La omul sărac nici Internetul nu trage.
e) Prost să fii, blog să ai.
f) Omul face postarea și nu postarea pe om.
g) De la „Îmi place” la „Blochează” nu e decât un pas.
♦ Propuneți exemple similare (10).

23. *Citind textul, desprindeți semnificațiile expresiei* ***a pune mâna*** *și propuneți un text similar, având ca titlu o expresie frazeologică românească.*

PUNE MÂNA

Pune mâna pe un câine și netezește-l. Ai putea să devii prietenul lui cel mai bun și abia atunci ai putea să înțelegi ce-i dragostea adevărată.

Pune mâna pe o carte. Poate ai noroc și e o capcană pentru fricile tale.

Pune mâna.

Pune mâna pe o floare, pe o plantă, pe un pom, că mâncarea este în grădină, pe pământ, nu în frigider.

Pune mâna pe un creștet și sărută-l. Că omul acesta mic va crește atât de repede încât o să-ți spună într-o zi că i-a fost mai ușor să se lase de fumat decât de pian și asta o să te bucure.

Pune mâna și fă ceva. Măcar o faptă bună, că astăzi generos a rămas doar bustul, nu întreg omul.

Pune mâna.

Când ești preocupat cum să-ți mărești numărul de afișări, te surprinde faptul că, în fond, contează nu afișările, nu afișările cu cineva, ci îmbrățișările, îmbrățișările cu omul drag.

Îmbrățișarea e chestia aceea când cineva știe exact unde să pună mâna și cum. Pe umăr, gingaș sau pe spate ca să te strângă la piept, că ți se taie scurt respirația și ți se face imediat cald.

Pune mâna acolo.

Pentru că uneori cuvintele nu sunt de ajuns, pune mâna.

Pune mâna și ajută.

Pune mâna și mergi împotriva mulțimii care își afișează astfel serviciile: „Tundem iarba. Tăiem copacii".

Pune mâna și sădește ceva.

O floare. O îndoială. O speranță.

Pune mâna și repară.

O priză. O greșeală. O relație.

Pune mâna pe inimă și spune tot ce simți, tot ce crezi, tot ce ai făcut pentru alții, că eliberatoare sunt nu mișcările, armatele, dar, în primul rând, cuvintele.

Pune mâna și închide rana.

Pune mâna și deschide inima.

Totul este în mâinile tale.

Chiar și mâna celui de alături.

(Igor Guzun)

♦ *Desprindeți din text și alte expresii frazeologice.*

Unitatea 13. VARIETATEA DIAFAZICĂ (STILISTICĂ) A VOCABULARULUI ROMÂNESC

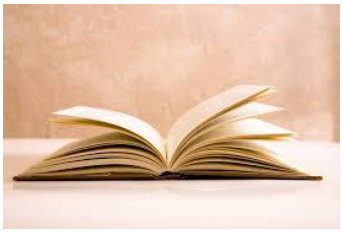
Unități de conținut

13.1. Stilistica: noțiuni generale

13.2. Stilurile funcționale

13.3. Diversitatea stilistică a lexicului românesc

Termeni-cheie: *stil funcțional, stil tehnico-științific, stil oficial-administrativ, stil publicistic, stil literar-artistic (stil beletristic), efect stilistic, particularitate de limbaj*

REPERE TEORETICE

13.1. STILISTICA: NOȚIUNI GENERALE

Straturile lexicale existente în limbă fac posibilă utilizarea lor ca mijloace de stil. Vorbirea noastră nu rămâne aceeași în toate împrejurările, ea depinde de situația în care se află vorbitorul, de colocutor, de scopul urmărit etc.

A studia vocabularul din punct de vedere stilistic înseamnă a analiza modul în care se folosesc diferitele straturi lexicale, adică a determina condițiile de întrebuințare, precum și funcțiile cuvintelor în diferite situații: când, unde, cum și pentru ce recurge vorbitorul la anumite unități lexicale.

Stil (< gr. *στύλος* – bețișor cu ajutorul căruia se scria în antichitate pe niște scândurele acoperite cu un strat subțire de ceară; a cizela, a șlefui):

- modul, felul de a scrie, de a se exprima;
- unitatea în care se grupează ideile ca să exprime un conținut anumit în împrejurări anumite, precum și mijloacele lingvistice (lexicale, morfologice, sintactice, topice, fonetice) care contribuie la realizarea acestui scop;
- totalitatea procedeelor de lucru folosit și de pictori, sculptori etc., prezentându-se elementul general și specific al creației artistice.

Deși stilul dispune de o multitudine de componente, esențialul în problemele de stil îl constituie mijloacele de limbă. Din varietatea lexicală a limbii sunt

selectate elementele cele mai expresive și adecvate scopului, punându-se accent pe: *polimorfism* (proprietatea cuvintelor de a avea mai multe forme morfologice) și *polisemie* (însușirea cuvintelor și a unităților frazeologice de a avea mai multe sensuri).

13.2. STILURILE FUNCȚIONALE

Fiecare stil funcțional se caracterizează prin prezența unor particularități de limbă (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale) și a unor elemente expresive utilizate pentru exprimarea unui mesaj specific, într-un anumit domeniu al culturii. Stilul reflectă mediul social și intelectual, situația concretă, contextul în care se include un anumit element de limbă.

Constituirea stilurilor funcționale este un proces îndelungat, cunoscând câteva etape :

• faza de început (sec. XVI-XVII), în care se conturează elementele de bază a trei variante: beletristic, juridico-administrativ și tehnico-științific;

• faza de definitivare (sec. XVIII);

• faza de modernizare (începând cu sec. XIX);

• faza contemporană (începând cu a doua jumătate a sec. XX).

Există dificultăți legate de stabilirea numărului stilurilor (variantelor literare), precum și de raporturile dintre ele. Se admite existența sigură a două stiluri (*beletristic* și *științific*); stilul *juridico-administrativ*, după unii autori, este un stil autonom, alții înglobându-l în cel științific. Se vorbește și de *stil publicistic, stil sportiv, stil colocvial, stil oficial* și *stil oratoric*.

La delimitarea variantelor stilistice se ține cont de: factorul social-cultural, criteriul expresivității, cercetarea statistică a unor eșantioane de lexic, natura / forma comunicării, tipul de relații dintre emițător(i) și receptor(i), dintre referent și lumea extraverbală, factorul estetic etc.

a) Stilul artistic (beletristic) este constituit de comunicările (în marea majoritate scrise) cu funcție expresiv-estetică. Se caracterizează prin următoarele trăsături specifice:

- o mare bogăție sinonimică, predilecție pentru cuvintele polisemantice și pentru sensurile figurate;

- imaginile artistice (figuri de stil, tropi care modifică sensul propriu al cuvintelor și expresiilor, sporindu-le expresivitatea și plasticitatea) apar ca procedeu general de comunicare;

- în rândul cuvintelor cu valoare expresivă se atestă și termeni specifici limbii vechi;

- se poate vorbi despre o libertate aproape nelimitată în utilizarea unor termeni, a unor forme gramaticale, a unor fonetisme;

- funcția principală este cea de comunicare estetică și emoțională realizată în operele literare;

- o mare varietate de forme, fapt explicat prin numărul mare al speciilor sale;

- în stilul artistic, pe fundalul stratului lexical neutru se grefează elemente lexicale din stratul emoțional, dialectal (local, profesional etc.).

b) Stilul științific reprezintă limbajul utilizat pentru comunicarea unor informații tehnice sau științifice:

- se folosește pe larg stratul lexical abstract și cel terminologic: *concepție, definiție, principiu, simbol, a aborda, a se baza, a demonstra, a clasifica, a sistematiza, adecvat, analog, concludent, rațional* etc.;

- din punct de vedere sintactic se caracterizează printr-o uniformitate strictă, prin tipare schematice complicate;

- se caracterizează printr-o diversificare mai mică din punctul de vedere al mijloacelor expresive decât stilul artistic;

- exprimare clară și corectă, în conformitate cu normele limbii literare;

- obligă să fie excluse elementele afective;

- cuvinte precise (aici nu au loc lexemele confuze: *posibil, mult, uneori* etc.);

- textele științifice au ca trăsături comune o serie de particularități menite să contribuie la principiile de bază ale comunicării tehnice sau științifice: precizia, claritatea și, eventual, neutralitatea.

c) Stilul documentar (oficial sau **administrativ, juridic-administrativ)** reprezintă stilul comunicării în domeniul relațiilor economice, juridice, diplomatice, comerciale și administrative:

- funcția de bază este de comunicare documentară, legislativă;

- tendință accentuată de folosire a termenilor cu sensul propriu;

- se caracterizează prin standardizarea expresiilor folosite, consecutivitatea argumentelor invocate, concizia și explicitatea expunerii;

- nu există o terminologie oficial-documentară propriu-zisă, dar, datorită folosirii constante, elementele de limbă devin expresii frazeologice stabile, stereotipe, căpătând caracter oficial de documentare;

- în comparație cu celelalte stiluri funcționale, are cea mai mică libertate de exprimare;

- sunt în uz așa-numitele ***cuvinte*** și ***expresii oficiale***: *cetățean, decret, hotărâre, mandat, proces-verbal, curriculum vitae, în conformitate cu..., în unanimitate* etc.;

- în documentele oficiale mai circulă ***cancelarismele*** (expresii, formulări, construcții sintactice specifice pentru practica de cancelarie): *subsemnatul, anexă, diplomă, atestat, formulare tipizate, eliberat din proprie inițiativă, deschidere de cont, decontare, adeverință, aviz, borderou, dosar, extras, recipisă, sigilare* etc.;

- o varietate a stilului oficial documentar îl constituie actele diplomatice, în care sunt prezenți anumiți termeni specifici: *ambasador extraordinar și plenipotențiar, atașat (militar, de presă), consilier diplomatic, memorandum, a parafa, a ratifica* etc.;

- considerațiile personale, figurile de stil nu-și află locul în documentele oficiale, în textele legislative.

d) Stilul publicistic (gazetăresc) constituie unitatea stilistică a românei literare realizată prin publicațiile cotidiene sau periodice:

- întrebuințat în comuncațiile de masă (mass-media), adică în toate mijloacele tehnice de transmitere a informațiilor orale și scrise (radio, TV, cinema, publicații periodice);

- reflectă evenimentele și faptele din viața social-politică, economică, științifică, tehnică, culturală;

- se evidențiază prin caracterul său popular, prin accesibilitate vădită, întrucât se adresează celui mai larg cerc de cititori și ascultători;

- deseori este prezentă polemica, limbajul devenind tăios, ironic, caustic;

- unii îl numesc ***stil politico-ideologic***;

- se folosesc mijloace de limbă caracteristice pentru diferite domenii de activitate social-politică, științifică, tehnică, culturală, de aceea nu include trăsături proprii; din acest considerent unii autori nu recunosc că ar exista un stil publicistic aparte (un articol științific – stil științific; decretele, documentele oficiale – stilul administrativ sau oficial; reportaje, foiletoane – stil artistic etc.). Stilul poblicistic există totuși: anume această sinteză stilistică, precum și trecerea de la un mod de exprimare la altul constituie specificul acestui stil;

- frază simplă, telegrafică, diversitate lexico-frazeologică, construcție eliptică și discontinuitate, repetiții căutate, enumerări și construcții antitetice, abundență de neologisme (unele dintre care văd în presă prima lor apariție), multe epitete, superlative care incită curiozitatea cititorului sau ascultătorului.

Existența lui este contestată de unii cercetători (I. Coteanu), alții considerându-l un stil intermediar între stilul artistic și cel științific. Cei care contestă existența stilului publicistic pornesc de la ideea unei varietăți mari de texte

incluse în ziare și reviste (articole de fond / editoriale, știri, reportaje, foiletoane etc.). Fiecare din aceste tipuri de texte sunt redactate într-o variantă stilistică: editorialele se redactează într-o anumită variantă stilistică (uneori apropiată mai mult de stilul științific, alteori cuprinzând și elemente specifice stilului retoric sau, eventual, administrativ); reportajele sau foiletoanele pot fi redactate uneori în stil beletristic, alteori în stil științific, în funcție de subiectul abordat sau în funcție de talentul de scriitor al celui ce redactează etc.

Așadar, deosebirile dintre stiluri se realizează nu doar prin selectarea mijloacelor lexicale, ci și prin anumite construcții sintactice, mijloace morfologice (sufixele apreciative – augmentative – peiorative, diminutive – hipocoristice, diverse forme verbale etc.), mijloace fonetice (accentul, intonația etc.) și semantice (de exemplu, eufemismele).

13.3. DIVERSITATEA STILISTICA A LEXICULUI ROMANESC

În funcție de frecvența cuvântului în vorbire, după cum am discutat *supra,* se evidențiază opoziția dintre ***lexicul uzual*** și ***lexicul rar,*** sau ***ocazional***. Unitățile lexicale cu o frecvență redusă fac parte din diferite straturi funcționale, întrucât mențiunea „rar" este atribuită unor cuvinte învechite, neologismelor savante, cuvintelor livrești etc.

Analizând categoriile stilistice ale vocabularului prin prisma registrelor de limbă, menționăm existența câtorva tipuri de lexic:

a) ***lexic popular*** – include cuvinte folosite de vorbitorii din mediile rurale (și suburbane) când nu sunt impuse anumite rigori culturale, profesioniste sau livrești de utilizare. Lexicul popular presupune, de asemenea, și utilizarea unor termeni neliterari în limbajul unor vorbitori culți. Dacă pentru prima categorie de vorbitori *exprimarea populară* este principială, dominantă, poate chiar generalizantă, pentru cea de-a doua categorie, ea este secundară, ocazională, cunoscută drept „registru de rezervă".

Ex.: *popă, lehamite, nevastă, râie, a tropăi, a crâcni, oiște, jug, omăt, popușoi, imaș, furcă, găleată, suveică* ș.a.;

b) ***lexic familiar*** – variantă stilistică specifică pentru comunicarea verbală într-o sferă socială restrânsă: în familie, între prieteni, rude sau colegi. Reprezintă o categorie mai puțin conturată, caracterizându-se prin selectarea cuvintelor încărcate cu sensuri multiple foarte uzuale în grupul respectiv care pot aparține lexicului popular, argotic, neologic, de jargon: *mă, dragă, bătrâne, chestie, acătării, mamaia, tataia, mișto, nasol, pa, ciao* ș.a. În opera literară, registrul stilistic familiar

reprezintă un spațiu de interferență a stilului beletristic cu cel colocvial. Acesta valorizează estetic varianta spontană, cu structuri lingvistice libere, cu lexic variat, cu ticuri verbale;

c) ***lexic solemn / elevat*** (se opune lexicului popular și celui familiar) – corespunde unui registru solemn și este caracteristic unor specii literare, cum ar fi tragedia, imnul, oda, individualizându-se prin tonalitate gravă, ceremonioasă. Este utilizat cu scopul de a emoționa, de a conferi o măreție sobră ideilor, evenimentelor, personalităților sau personajelor evocate;

d) ***lexic parodic*** (se opune lexicului solemn) – se individualizează prin utilizarea unor unități lexicale de natură solemnă, în scopuri parodice, prin imitarea unor opere de natură solemnă, urmărindu-se compromiterea acestora. Discursul are o gravitate simulată sau, dimpotrivă, un caracter satiric accentuat. Efectul stilistic este realizat prin deformarea textului-sursă, prin efecte neașteptate generate de noul context stilistic;

e) ***lexic gnomic*** – este definitoriu pentru creaţiile sau fragmentele textuale în care sunt formulate reflecţii asupra condiţiei umane. Dominanta stilistică ţine de un discurs conceptualizat prin care se instituie formulări pregnant sentenţioase sau prin utilizarea unor structuri verbale impersonale (*se constată, se atestă, se aminteşte* ş.a.). Expresivitatea artistică este determinată de *limbajul cu mare valoare cognitivă*: formulări memorabile, care exprimă raportul om – univers, om – existenţă, cunoaştere, creaţie, timp etc. Pentru a avea valoare expresivă, cuvintele trebuie să aibă cel puţin unul dintre menţiunile „nou” sau „rar”.

Indiferent din care compartiment al vocabularului fac parte, toate cuvintele concură la formarea tezaurului lexical al limbii. Între zonele lexicale nu există granițe rigide. Cuvintele circulă necontenit în funcție de nevoile de exprimare ale vorbitorilor, schimbându-și valoarea semantică, înnobilându-se sau depreciindu-se, servind comunicarea rece, strict intelectuală, sau pe cea expresivă, datorată participării afective a celor implicați în conversație.

SARCINI

♦ *Includeți într-un tabel trăsăturile specifice ale fiecărui stil funcțional.*

- *La care stil funcțional recurge, de cele mai dese ori, un student de la Facultatea de Litere? Argumentați.*
- *Comentați afirmația* „Eu cunosc trei limbi engleze: în una îmi scriu piesele de teatru, alta o folosesc în comunicările oficiale, iar în a treia vorbesc cu prietenii.” *(B. Shaw), referindu-vă și la propria limbă și la propria personalitate.*
- *Scrieți un eseu pe tema „Stilul este însuși omul”.*

EXERCIȚII

1*. Grupați următoarele expresii în funcție de stilurile funcționale ale limbii (tehnico-științific, oficial-administrativ, publicistic, literar-artistic):*

funcții cardiovasculare, accident vascular, fulgi de nea, floarea dragostei, **floarea vieții**, biografia autorului, a intra în pământ de rușine, codrii se înfioară, pulbere de diamante, albastrul înălțimilor, **dreptul la replică**, stat de drept, campanie electorală, conflict pe piața internațională, conflict de interese, acord economic, tratat de neagresiune, sistem de legi, rădăcină comună, elemente de analiză matematică, circuit de curent alternativ, **țesutul conjunctiv**, sistemul nervos vegetativ, **blocaj emoțional**, contract de închiriere, baroul curții de apel, frumoasă ca luna, ușoară ca un fulg, umeri gârbovi, dezbatere publică, partide politice, mireasa lumii, bon de plată, proces public, reținut în arest, eliberat pe cauțiune.

♦ *Alcătuiți enunțuri cu sintagmele evidențiate.*

2*. Numiţi domeniul la care se referă textele de mai jos (sursa: diez.md), argumentând apartenenţa acestora la stilul publicistic:*

a) FLORIN IARU (pseudonimul lui Florin Râpă) s-a născut la 24 mai 1954 în București. Absolvent al Facultății de Limba și Literatura Română din cadrul Universității București, Florin Iaru este poet, prozator și jurnalist.Membru al faimosului „Cenaclu de Luni”, Florin Iaru a debutat în 1981 cu volumul de poezii *Cântece de trecut strada* (Albatros), pentru care a primit Premiul Uniunii Scriitorilor. În 1982, a publicat un grupaj de poeme în volumul colectiv *Aer cu diamante* alături de Mircea Cărtărescu, Traian T. Coșovei și Ion Stratan (volum reeditat la Humanitas, în 2010). Următoarele volume de poeme au apărut în 1984 – *La cea mai înaltă ficțiune* (Cartea Românească), 1990 – *Înnebunesc și-mi pare rău* (Cartea Românească) și, la aproape 30 de ani de la ultimul volum de versuri, în

2019 publică volumul *Jos Realitatea!* (Paralela 45). În 2002, îi apare, la editura Aula, antologia *Poeme alese*. Poemele sale au fost incluse în antologii din Germania, Italia, Anglia, Franța, Spania, Statele Unite etc. *Fraier de București* (Polirom, 2011), *Povestiri cu final schimbat* (Editura ART, 2013 și 2015 – ediție adăugită), *Sânii verzi* (Polirom, 2017) sunt cărțile sale de povestiri. A apărut cu texte și în volumele colective: *Tescani 40238* (Image, 2000), *Poveşti erotice româneşti* (Trei, 2007), *Prima mea beție* (Editura Art, 2009), *Prima dată* (Editura Art, 2013) și *Scriitori la poliție* (Polirom, 2016). În 2020, cartea *Sânii verzi* este publicată la editura germană Danube books (titlul în germană: *Die Grünen Brüste*).

Florin predă cursuri de *creative writing* și, din 2016, coordonează, alături de Cristian Teodorescu și Marius Chivu, revista de proză scurtă *Iocan*.

b) Am ajuns în momentul în care *podcast*-ul sexplicații se mută la căsuța sa. Avem deja un an de sexplicații, două sezoane și peste 20 de episoade publicate. Deja de un an, vorbim în limbile română și rusă despre relații sexuale asumate, conștiente și protejate. Aducem specialiștii mai aproape de tineri (tinere) și luptăm cu miturile apărute pe rețelele sociale sau transmise din generație în generație.

În acest timp, am reușit să adunăm o comunitate de ascultători activi și fideli. Pentru că ne pasă de educația pentru sănătate sexuală și de cea reproductivă a tinerilor, am decis să muncim mai mult și să lansăm platforma sexplicatii.md, unde fiecare tânăr și tânără va putea găsi răspunsurile pe care le caută.

Astăzi, vă prezentăm sexplicatii.md alături de invitații și invitatele noastre. Tot în cadrul evenimentului, vom vorbi despre evoluția *podcast*-ului, despre importanța platformelor alternative de informare a tinerilor și a tinerelor cu privire la educația pentru sănătate sexuală, dar și despre cum se pot implica tinerii voluntari în promovarea acestei platforme și a subiectelor despre educația sexuală în rândul tinerilor.

În cadrul evenimentului, ne sunt alături UNFPA Moldova, Rețeaua Centrelor de tineret din Moldova, Centrul Media pentru Tineri și *Youth Klinic Moldova*.

c) Deputații PAS Sergiu Litvinenco și Veronica Roșca au sesizat Curtea Constituțională cu privire la declararea stării de urgență. Aceștia spun că starea de urgență este „un fake clasic” și că la adoptarea hotărârii parlamentului și a guvernului ar fi fost încălcate mai multe norme constituționale.

„La declararea stării de urgență s-a încălcat procedura prescrisă de legea specială. Pe de o parte, guvernul nu avea dreptul să propună starea de urgență având în vedere că este unul în exercițiu. Pe de altă parte, parlamentul nu putea adopta o astfel de hotărâre, întrucât o propunere de declarare a stării de urgență nu putea veni de la deputați, ci exclusiv de la guvern sau președintele țării. Ceea ce a făcut majoritatea PSRM-Șor – guvernul nu a adoptat „o inițiativă legislativă”, ci doar a

făcut „o propunere”, pe când proiectul de hotărâre este înaintat de deputați – este un simplu artificiu juridic care nicidecum nu schimbă esența. Prin propunerea de a institui stare de urgență se are în vedere anume adoptarea proiectului de hotărâre a parlamentului privind declararea stării de urgență incluzând măsurile obligatorii potrivit legii, și nicidecum altceva”, a declarat deputatul Sergiu Litvinenco.

Aceștia au mai menționat că actul prin care se declară starea de urgență lasă loc de interpretări și de acțiuni disproporționate, care ar putea conduce la restrângerea nejustificată a drepturilor omului.

d) Printre multiplele probleme și neajunsuri ale educației în Moldova, încă una pare să ne oprească din evoluție, iar specialiștii susțin că măsuri concrete trebuie întreprinse cât mai urgent. Gândirea antreprenorială este un lucru pe care nu-l înveți la școală în țara noastră, iar cei care visează să-și pornească propria afacere sau start-up ajung să piardă timp și o groază de bani din cauza lipsei de informații.

„Lipsa educației antreprenoriale vine din perioada post-sovietică, care ne-a învățat să așteptăm să ne fie date locuri de muncă, sau că e aproape o rușine să fii antreprenor, dacă ai pierdut niște bani, intervine expresia – „Ți-am zis eu că nu o să reușești”. Îmi pare rău că profesorii nu înțeleg asta, dar dacă ești mai slab de fire și toată lumea pune la dubii ce faci și te convinge să renunți, atunci chiar ajungi să renunți. Aceste lucruri trebuie schimbate din talpă. Noi discutăm despre educația antreprenorială de aproape 20 de ani, dar nimic nu se întâmplă. Nu ar fi complicat de introdus această materie în școli și de instruit profesori, dar probabil nu se înțelege importanța ei”, a declarat în cadrul podcastului „Mai Departe” cu Artur Gurău, Viorica Cerbușca, directoarea Centrului Industriilor Creative „Artcor” și fondatoarea Yep Moldova.

Potrivit specialistei, prezența educației antreprenoriale în școli ar ajuta foarte mult ca generațiile următoare să beneficieze de informații și cunoștințe în acest sens, astfel că Moldova ar putea evolua cu pași extrem de rapizi către un viitor în care fiecare își poate realiza visurile acasă.

„Eu nu-mi doresc neapărat ca toți să devină antreprenori, dar vreau ca oamenii să gândească în felul în care o fac antreprenorii și asta înseamnă să pui la îndoială tot ce ți se spune. Gândirea antreprenorială este, deocamdată, o provocare pentru generația noastră. Educația de acasă și cea din școală sunt o barieră care frânează evoluția. Noi suntem o țară foarte mică, iar dacă toate programele de educație antreprenorială s-ar aduna la un loc, noi am putea face o campanie agresivă în acest sens”, a mai spus Viorica Cerbușca.

e) În data de 12 aprilie 2021, reputatul filolog, istoric literar și pedagog Gheorghe Dodiță ar fi împlinit 90 de ani. Cu acest prilej Departamentul Lingvistică Română și Știință Literară al Facultății de Litere, USM, a organizat Masa rotundă cu genericul „Profesorul Gheorghe Dodiță, 90 de ani de la naștere. In memoriam”. La

evenimentul de comemorare, desfășurat online, au participat colegi și discipoli ai marelui profesor, literați și oameni de cultură care au apreciat înalt vocația de Savant, Pedagog și deosebitele calităţi de Om ale lui Gheorghe Dodiță. A fost un veritabil popas al memoriei, ce a adus în actualitate momente unice trăite alături de distinsa personalitate.

În cuvântul de deschidere, decana Facultății de Litere, dr. conf. univ. Adriana Cazacu, a apreciat contribuția esențială a lui Gheorghe Dodiță la investigarea istoriei literaturii române, materializată într-o serie de studii și articole de referință, printre care și manualul-crestomație „Literatura română veche", în două volume, care reprezintă „o bibliotecă substanțială a literaturii medievale".

Complexitatea personalității lui Gheorghe Dodiță a fost etalată de profesoara universitară Iraida Condrea, care, actualizând un interviu cu distinsul intelectual, a consemnat parcursul sinuos al devenirii acestuia, dar și verticalitatea, înțelepciunea, spiritul echilibrat drept calități de seamă ale Omului Gheorghe Dodiță.

În memoria discipolilor Gheorghe Dodiță a rămas și un Pedagog model, cu o ținută academică inconfundabilă, îmbinând sobrietatea și exigența cu bunăvoința și generozitatea, impresionând prin practica declamatorie și preferința pentru inflexiunile graiului vechi. Academicianul Victor Moraru a evocat cu nostalgie râvna deosebită a profesorului de a-i apropia pe discipoli de textele medievale și de a le cultiva pasiunea pentru „vechile cazanii". În același context, doamna Ana Bantoș, dr. hab. conf. univ., și doamna Tamara Cristei, dr. conf. univ., au subliniat impactul modelator al bunului dascăl, exprimându-și gratitudinea pentru dăruirea și prezența lui tutelară în viața studenților.

3*. Identificaţi particularităţile de limbaj mediatic (**lexicale, morfologice, sintactice**) din secvenţele de mai jos (sursa: timpul.md):*

a) „Am văzut această Basarabie românească luni spre marți, când mii de oameni tăcuți, îndurerați, sub o ploaie care cernea mărunt, așteptau între Biserica „Sfânta Teodora de la Sihla" din centrul Chișinăului ca să-și ia rămas bun de la Poetul lor drag. Am văzut această Basarabie românească și ieri, la înmormântarea Poetului, când o mare de oameni a devenit o singură ființă și o singură suflare. Nu mai existau partide, curente, interese corporative ș.a.m.d. – există o singură durere. O durere care i-a unit, fie și pentru câteva ore, pe toți basarabenii. O durere care ne apără. Aceasta să fie oare taina care ne apără, despre care vorbea Vieru? Nu știu. Dar e mare miracol acest popor – nu i-au secat rezervele interne și, în fața unei dureri provocate de o pierdere irecuperabilă, el devine, instinctiv, o singură ființă.

E și amăgitoare această Basarabie românească! O credeam resemnată și îngenuncheată, lipsită de resurse vitale, dar ea de fapt e un vulcan ce poartă în

pântecul lui foc și pară... E o câmpie ce pare moartă, dar sub iarba pieptănată de vânt, neclintită, pulsează viața – păsările scot pui... Moartea lui Vieru ne-a ajutat să vedem și această Basarabie. E ultimul lucru pe care l-a putut face Vieru pentru noi: să ne adune împreună. Probabil, anume în acest sens, la slujba de pomenire, părintele Ioan Ciuntu zicea că, prin moartea lui Vieru, Dumnezeu ne-a adus o jertfă care să ne unească..." (Constantin Tănase: *Există o basarabie românească*!, 27 martie 2021)

b) „Ofensiva PSRM-ului de a discredita oponenții politici a atins turații maxime. Tot ce este național și proeuropean este combătut cu vehemență, în termeni simpli aceasta însemnând că minciuna și manipularea este pusă din nou în aplicare ca armă principală a ortacilor socialiști. Au rămas zile numărate când Curtea Constituțională v-a decide soarta actualului parlament – alegeri anticipate sau continuarea activității acestuia. Frica lui Dodon și a partidului său că actualul parlament ar putea fi dizolvat îi motivează la acțiuni disperate și chiar ridicole. Ce ar avea în comun PSRM-ul moscovit al lui Dodon cu Consiliul Europei? De unde și de când?

Doar disperarea totală și dorința acerbă de a se menține cu orice preț la putere a impus PSRM-ul să se adreseze prestigioasei instituții europene în domeniul respectării drepturilor omului și a statului de drept. În context apare fireasca întrebare: de ce nu s-au adresat, în prealabil, Consiliului Europei când au votat atâtea legi anticonstituționale pe la mijlocul nopții la sfârșitul anului trecut? Răspunsul este foarte clar: minciuna și manipularea sunt elemente indispensabile ale activității PSRM-ului; doar prin acestea mai supraviețuiește politic." (Iurie Reniţă: *Minciuna şi manipularea - arma principală a PSRM,* 13 aprilie 2021)

c) „Campaniile de vaccinare în masă pot reduce substanțial ratele de infectare și, prin urmare, apariția unor noi variante ale virusului. Deci intensificarea campaniilor de vaccinare ar trebui să poată preveni circulația noilor variante ale virusului". Acest postulat simplist este fundamental greșit, explică virologul Geert Vanden Bossche, care atrage atenția asupra faptului că actualele și următoarele campanii de vaccinare în masă vor conduce la o circulație amplificată a variantelor virale mai infecțioase.

Dr. Geert Vanden Bossche, virolog independent și expert în vaccinuri, a avut începând din luna martie mai multe intervenții publice, în care avertizează asupra riscurilor folosirii vaccinării în timpul pandemiei de Covid-19 și a adresat o scrisoare deschisă către Organizația Mondială a Sănătății, chemând la dialog și imediată intervenție toate autoritățile, oamenii de știință și experții din întreaga lume, aceasta fiind unica și cea mai importantă urgență de sănătate publică." (13 aprilie 2021)

4. *Identificaţi fragmentul scris în stil ştiinţific, aducând argumente:*

a) „Acest eseu a fost cel mai dificil de realizat. Oriunde deschizi o carte semnată de Nichita Stănescu, vei întâlni aripa geniului. Nu se poate face o selecție. Îl poți citi și te poți hrăni o viață întreagă din frumusețea spirituală lăsată moștenire de Nichita. Poți medita asupra unui vers o viață… Dacă mai este loc în ziua de azi pentru poezie? Depinde cum vrei să îți trăiești viața. Pe orizontală sau pe verticală. Poezia e hrană spirituală, hrană de frumos, de înalt. Dacă mă întrebați dacă mai e loc de Nichita, răspunsul meu este simplu: fără Nichita Stănescu, fără Poetul sufletului meu… aș fi fost mult mai săracă și existența mea ar fi fost mult mai fadă.” (Oana Pellea)

b) „Poezia este o dimensiune a tuturor oamenilor și este, poate, partea cea mai nobilă pe care o are spiritualitatea umană. Cred că nu se poate trăi fără poezie, așa cum ființa fizică fără de pâine nu poate trăi, ființa spirituală fără de poezie nu poate să trăiască, ea este cel mai important produs pe care o spiritualitate îl poate da. Este exportul unei țări către stele, este ceea ce face să devină mult mai albastru însuși albastrul cerului plin de stele” (Nichita Stănescu).

c) Teoria relativității reprezintă în fizica modernă un ansamblu a două teorii formulate de Albert Einstein: relativitatea restrânsă și relativitatea generală.

Ideea de bază a acestor două teorii este că timpul și distanțele unui eveniment măsurate de doi observatori au, în general, valori diferite, dar se supun totdeauna acelorași legi fizice. Când doi observatori examinează configurații diferite, și anume deplasările lor, una în raport cu cealaltă, aplicând regulile logice, se constată că legile fizice au în mod necesar o anumită formă. (ro.wikipedia.org)

5. *Propuneţi câte o descriere lingvistică (informaţii de tip lexical, lingvistic) şi una enciclopedică (informaţii de tip enciclopedic, extralingvistic) pentru următoarele cuvinte:* ***Chişinău, carte, computer, Facultatea de Litere, cultură***.

6. *Selectați termenii din secvențele de mai jos, grupându-i pe domenii. Argumentați rolul stilistic al emigrării unui termen dintr-un domeniu în altul.*

a) „O traiectorie paralelă a avut-o transformarea jurnalismului de scandal într-o mlaștină puturoasă. Și pe vremea lui Eminescu, oamenii de presă imitau un „zvon de vorbe omenești”, povestind ca „papagalii mii de glume și povești”. Astăzi, noxele vulcanilor noroioși din Berca Buzăului s-au mutat în blogosfera și studiourile televizate ale nevrozelor băștinașe. Ofensatorii de meserie, doctoranzii resentimentului și repetenții civilității, abonații la mica isterie colectivă ori ștabii din ministerul vulgarității, savanții exilați într-o paranoia de mai multe feluri, poeții de curte ceaușistă scufundați în scatologie parlamentară, articlierii logodiți cu

neghiobia, maeștrii denigrării și recidiviștii diversiunilor meschine, ambasadorii oportunismului ori condeierii fără rost pe lume (în afara pugilatului sub centură), gazetarii câinoși mereu gata să denunțe câteva „origini nesănătoase", helminții insidioși deveniți peste noapte experți ai bucătăriei noastre morale, violatorii corespondenței private născuți sacerdoți la școala indignărilor etice, vidanjorii TV și universitarii grobieni, moderatoarele de pripas însă teribil de locvace – toți acești impiegați de mișcare prostească au luat cu asalt locomotivele Diesel ale urii, spulberând an de an – uneori, pe cheltuiala noastră – tot ceea ce presupune uzul calm al rațiunii, virtutea moderației retorice, forța argumentului și decența interogației." (Mihail Neamțu, *Obrazul gros și dilema moderației*)

b) „Suntem produsul unei încrengături de corzi verticale și orizontale (urzeală și bătează), organizate prin suveica dinamică a liberului nostru arbitru.

[…] Urzeala și bătaia unei țesături reflectă împletirea dintre o tramă verticală *imuabilă* și „disponibilitatea" *dinamică* a orizontalei. Cele două se întâlnesc în „*noduri*", la fel cum, în destinul individual, se întâlnește „datul" inconturnabil cu flexibilitatea conjuncturilor și a opțiunilor personale. Facem „noduri" pe „războiul de țesut" al cosmosului. Iar moartea ce altceva este, dacă nu ieșirea (temporară?) din joc, „dez-nodământul", înțeles ca eliberare de toate „legăturile" contingente. Sfârșești în „plasa" firii. Dar să ne reamintim că și trezirea la adevăr e tot un fel de a fi „pescuit", prins în plasă, de „pescarul de oameni"...

[…] Ne mișcăm, cu alte cuvinte, pe un drum pre-scris, dar la țeserea căruia suntem invitați să participăm. Evoluăm între covor și poveste." (Andrei Pleșu, *Destinul ca țesătură*)

♦ *Extrageți, din secvențele de mai sus, cuvintele necunoscute și alcătuiți un mini-glosar de neologisme.*

***7**. Grupați locuțiunile și expresiile frazeologice după stilurile funcționale în care sunt frecvent utilizate*:

cu siguranță, a da în vileag, a intra în vigoare, a avea trecere, a se da în spectacol, a face senzație, a pune (cuiva) bețe în roate, în (toată) puterea cuvântului, plin de sine, la ordinea zilei, de ultimă oră, a face onorurile casei, punct de vedere, buletin meteo, zi de zi, de uz intern, cheie de boltă, a-și pierde busola, cum se scrie la carte, a fi Stan Pățitul, carte poștală, câștig de cauză, a fi de competența cuiva, scrisoare deschisă, a (se) pune în gardă, a apuca taurul de coarne, a ține (pe cineva) în șah, conferință de presă, a trce în revistă, cuvânt de ordine, schimb de cuvinte, purtător de cuvânt, a-i veni (cuiva) apa la moară, a se duce de râpă, cu scaun la cap, a face act de prezență, a lua (pe cineva) la rost, câștig de cauză, a arde gazul de pomană, a trece sub tăcere.

8. *Se dă citatul:*

„Dar de ce, m-am întrebat, insultată, gramatica ne poate handicapa pe toți? Un prim răspuns care mi-a apărut în minte ar fi: pentru că de la ea ne vin primele reguli pe care le primim în viață. Prin ea domesticim animalul din noi care intră în lume împachetat în țipete, scântece și onomatopee. Limba e prima *con-venție* pe care copilul o învață, primul nostru mod de „a veni laolaltă cu ceilalți". Primii pași în educație se fac prin corectarea greșelilor de limbă. Doar învățând limba, copilul este adus la numitorul comun al umanității. El *intră în lume* în numele limbii pe care a învățat să o vorbească și iese din lume lăsând în urmă amprenta limbii pe care a vorbit-o. Așa cum într-o țară străină limba prost vorbită te exclude din comunitatea celorlalți, limba vorbită la tine acasă e cea care te include, te integrează și te face egalul celorlalți. Ea e marea „trăsură de unire" a societății."

(Gabriel Liiceanu, *Câteva gânduri despre limba română de astăzi*)

a) Argumentați apartenența citatului la un stil funcțional.

b) Explicați scierea cu cratimă și evidențierea substantivului convenție.

c) Propuneți definiții (în diferite stiluri funcționale) pentru noțiunile: ***limbă, limba română, gramatică, educație****.*

SARCINI PENTRU LUCRUL INDIVIDUAL

1. DIALECTISME FONETICE, LEXICALE ȘI GRAMATICALE

a) Descrierea succintă a satului natal sau al satului bunicilor, enumerând 3 motive pentru care localitatea merită să fie vizitată;
b) Înregistrare (video sau audio) a unui interviu cu un reprezentat care să ilustreze coloritul dialectal (un vârstnic din sat, de exemplu);
c) Tabel cu dialectisme fonetice, lexicale și gramaticale selectate din înregistrate și/sau din memorie;
d) Concluzii.

2. DICȚIONAR IDEOGRAFIC

Elaborarea unui minidicționar ideografic la temele:
a) Învățământ și educație;
b) Sănătate;
c) Frumusețe.

3. CARTEA CUVINTELOR PE CALE DE DISPARIȚIE

a) Alcătuiți o listă (20) de cuvinte care credeți că riscă să dispară.
b) Explicați sensul acestora.
c) Alcătuiți povestea a 5 cuvinte din listă.
NB! Cartea trebuie să conțină copertă, cuprins, imagini reprezentative etc.

4. GLOSAR DE NEOLOGISME

a) Alcătuiți o listă de 50 de neologisme pe care credeți că trebuie să le stăpânească un filolog în devenire.
b) Clasificați cele 50 de neologisme în funcție de 3-5 criterii.
c) Argumentați alegerea neologismelor propuse.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA RECOMANDATA:

- Avram A. *Aspecte morfologice ale derivării regresive*. În: Limba română. Anul XLIX, nr.1.
- Bahnaru V. *Lexicologia limbii române*. – Chişinău, 2015.
- Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Cuvinte și sensuri*. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană. Lexicul*. – Bucureşti, 2005.
- Colțun Gh. *Frazeologia limbii române*. Chișinău: ARC, 2014.
- Corlăteanu N., Melniciuc I. *Lexicologia*. – Chişinău, 1992.
- Coteanu I., Sala M. *Etimologia și limba română*. – București, 1987.
- Cotelnic T. *Conversia unităților lexicale*. – Chișinău: Știința, 1980.
- Coșeriu E. *Structurile lexematice*. În: Revistă de lingvistică și știință literară. Chișinău, 1992, nr.6.
- Dumistrăcel S. *Expresii românești*. – București: Editura Institutului European, 1997.
- *Enciclopedia limbii române*. – București, 2001.
- Stoichițoiu-Ichim A. *Vocabularul limbii române actuale: dinamică, influențe, creativitate*. – București: All International, 2001.
- Trifan E. *Formarea cuvintelor în publicistica actuală. Derivarea. Perioada 1990-2001*. – Cluj-Napoca: Digital Data Cluj, 2010.
- Vințeler O. *Probleme de sinonimie*. – București: Editura Științifică și Pedagogică, 1983.

CUPRINS

PRELIMINARII ……..... 3

Unitatea 1. *Lexicologia ca știință: noțiuni generale* ……... 6

Unitatea 2. *Corelația dintre lexicologie și lexicografie*…….... 15

Unitatea 3. *Cuvântul – unitate de bază a vocabularului* 22

Unitatea 4. *Structura semantică a lexicului: monosemia și polisemia* 34

Unitatea 5. *Raporturile semantice între cuvinte: sinonimia, antonimia, omonimia, paronimia; hiperonimia, hiponimia* …….....…..... 49

Unitatea 6. *Evoluția semantică a lexicului. Metasemia* ……..... 79

Unitatea 7. *Stratificarea lexicului românesc*..... 94

Unitatea 8. *Varietatea diacronică a lexicului limbii române*..... 113

Unitatea 9. *Varietatea diatopică a vocabularului: dialectismele*..... 127

Unitatea 10. *Structura etimologică a lexicului românesc*..... 139

Unitatea 11. *Căile și mijloacele de îmbogățire a vocabularului*..... 148

Unitatea 12. *Expresiile frazeologice ca parte a vocabularului românesc* 167

Unitatea 13. *Varietatea diafazică (stilistică) a vocabularului românesc* 182

Sarcini pentru lucrul individual 196

Bibliografie selectivă recomandată ……..... 197

Adela MANOLII

LEXICOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Suport de curs

Asistenţă computerizată – *Maria Bondari*

Bun de tipar 2026. Formatul 70x100 $^{1}/_{12}$.
Coli de tipar 17,0. Coli editorial 9,5.
Comanda. Tirajul 20 ex.

Editura USM
Str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD 2009
e-mail: *cep1usm@mail.ru*